

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน
Enhancing and Preservation of Thai's Herbal Wisdom by Local

โดย

ผศ.ดร.ฤทธิชัย แกมनाค

พระครูวิมลศิลป์กิจ, ผศ.ดร.

นางสุภัชชา พันเลิศพาณิชย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761141

รายงานการวิจัย

การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน
Enhancing and Preservation of Thai's Herbal Wisdom by Local

โดย

ผศ.ดร.ฤทธิชัย แกมनाค

พระครูวิมลศิลป์กิจ, ผศ.ดร.

นางสุภัชชา พันเลิศพานิชย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761141

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Enhancing and Preservation of Thai's Herbal Wisdom by Local

By

Asst.Prof.Dr. Rittichai Kamnak

Phrakhru Wimoninlapakit, Asst.Prof.Dr.

Mrs. Suphatcha Phanloetphanit

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiangrai Buddhist College

B.E. 2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610761141

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่องานการวิจัย :	การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน
ผู้วิจัย :	ผศ.ดร.ฤทธิชัย แกมนาค, พระครูวิมลศิลป์กิจ, ผศ.ดร., และนางสุภัทษา พันเลิศพาณิชย์
ส่วนงาน :	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย
ปีงบประมาณ :	๒๕๖๑
ทุนอุดหนุนการวิจัย :	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑. เพื่อศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย ๒. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย และ ๓. เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม จากกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๒๐ รูป/คน ดังนี้ ผู้บริหารกลุ่มรักษาสุมไพร หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สุมไพร และสมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพร

ผลการวิจัย พบว่า

สมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในชุมชนบ้านหัวฝาย มี ๒ ประเภท ๑) สุมไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สุมไพรในชุมชนบ้านหัวฝาย จำนวน ๑๑ ชนิด ๒) สุมไพรที่นำมาใช้เป็นอาหารหรือเป็นส่วนผสมในการปรุงอาหาร จำนวน ๒๙ ชนิด

วิธีการอนุรักษ์สุมไพรพื้นบ้านมี ๔ วิธี ๑) การปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญในนำสุมไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ ๒) การปลูกสุมไพรพื้นบ้าน ๓) การฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิปัญญาในการใช้สุมไพรพื้นบ้านให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และ ๔) การเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาการใช้สุมไพรพื้นบ้านอย่างกว้างขวาง โดยการใช้สื่อและวิธีการต่าง ๆ

กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสุมไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย แบ่งออกเป็น ๔ ขั้นตอน ๑) กระบวนการผลิต การเพิ่มมูลค่าให้กับสุมไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย เริ่มต้นจากกระบวนการผลิตวัตถุดิบที่ได้มาตรฐาน เพื่อให้ได้สุมไพรที่มีคุณภาพ โดยเน้นเรื่องคุณภาพและมาตรฐานของวัตถุดิบ ๒) นวัตกรรม เพื่อเป็นการทำให้ผลิตภัณฑ์สุมไพรของชุมชนบ้านหัวฝาย มีคุณภาพและได้มาตรฐาน จึงไปศึกษาดูงานวิธีการสกัดน้ำมันสุมไพรและวิธีการผลิตสุมไพร การปลูกสุมไพร ที่ไม่หมอนฟาร์ม นำมาช่วยในการผลิตสุมไพรให้ได้มาตรฐาน ๓) การตลาดและประชาสัมพันธ์ เพื่อ

เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์สมุนไพร ชุมชนบ้านหัวฝาย มีการจัดการด้านการส่งเสริมการตลาด การนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกจำหน่ายแก่ผู้สนใจตามช่องทางต่าง ๆ และช่องทางการตลาดจำหน่ายภายในประเทศและต่างประเทศและ๔) ผลลัพธ์ ๑) เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน ๒) มูลค่าการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับสมุนไพรเพิ่มขึ้นและ๓) เป็นการทดแทนพืชเศรษฐกิจที่มีปัญหา

การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย พบว่า ขั้นตอนการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน มี ๕ ขั้นตอน ดังนี้ ๑) การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น พบว่าสมุนไพรส่วนใหญ่ที่กลุ่มรักสุขภาพสมุนไพร นำมาใช้เป็นส่วนผสมของผลิตภัณฑ์สมุนไพรนั้น เป็นสมุนไพรที่สมาชิกปลูกและนำมาจำหน่ายที่ “ธนาคารสมุนไพร” ของวัดหัวฝาย จำนวน ๗ ชนิด ๒) การสร้างแนวคิด สมาชิกกลุ่มรักสุขภาพสมุนไพร มีความภาคภูมิใจในการทำงานมีความมุ่งมั่นตั้งใจทำงานและการนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อสร้างจุดแข็งของผลิตภัณฑ์ที่สามารถแข่งขันทางการตลาดทั้งระดับจังหวัดและระดับประเทศ ๓) การประเมินแนวความคิด กลุ่มรักสุขภาพสมุนไพร มีความพร้อมในการดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ๓ ชนิด ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร และน้ำมันนวดสมุนไพร ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน ๔) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนา คือ ลูกประคบสมุนไพร และ๕ การนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด ๓ ช่องทาง ดังนี้ ๑) คณะผู้เดินทางมาศึกษาดูงานด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ๒) งานที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น ๓) จัดจำหน่ายในต่างประเทศ โดยผ่านลูกค้าคนไทยที่เคยใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพร

Research Title : Enhancing and Preservation of Thai's Herbal Wisdom by Local
Researchers : Asst.Prof.Dr. Rittichai Kamnak, Phrakhru Wimonsinlapakit
 Asst.Prof.Dr. and Mrs. Suphatcha Phanloetphanit
Department : MahaChulalongkornrajavidyalaya University Chiangrai Buddhist
 College
Fiscal Year : 2561/2018

ABSTRACT

Objectives of this research are 1. to study the conservation characteristics of local wisdoms and local herbs of the community, 2. to study the value-added process of local herbs at Wat Hua Fai community, San Klang Sub-district, Phan District, Chiang Rai Province, and 3. to develop local herbal products in Wat Hua Fai community, San Klang Subdistrict, Phan District, Chiang Rai Province. This study is a qualitative research conducted by using interviews and group discussions from a sample group of 20 images/person, as follows: Management of Herbs Conservation group, government agencies involved in the conservation of herbs, and a member of the herb conservation group.

The research results were found that :

There are 2 types of local herbs used in Ban Hua Fai community which are 1) local herbs used in processing into 11 kinds of herbal products in Ban Hua Fai community, 2) herbs that are used as food or as ingredients in cooking, totalling 29 types.

There are 4 methods of preserving local herbs as follows: 1) cultivating awareness for people in the community to realize the importance of using local herbs, 2) growing local herbs in the community, 3) Preserving and improving local wisdoms in using local herbs to be suitable with the era and create benefits in daily life, and 4) spreading dissemination and exchanging of knowledge on the use of local herbs by using various media and methods.

The value added process of Ban Hua Fai local herbs is divided into 4 steps as follows:

1) In terms of production process, add value to local herbs in Ban Hua Fai Community starting from the production process of standardized raw materials to get quality herbs with emphasis on the quality and standard of raw materials;

2) For innovation, make herbal products of Ban Hua Fai community become quality and standardised; therefore, there were some field trips to study and see how to extract herbal oil and how to produce herbs, growing herbs at Mai Morn Farm in order to bring the knowledge to assist in the production of herbs to meet the standards;

3) For marketing and public relations, create added value of herbal products of Ban Hua Fai community; there are marketing promotion management, introduction of herbal products to the interested people in different channels and marketing channels and;

4) For the outcomes, the details are as follows: 1) farmers earn more income from growing local herbs, 2) increased selling value of herbal products, and 3) replacing problematic economic crops.

According to the development of traditional herbal products in Ban Hua Fai community, it was found that there are 5 steps of developing traditional herbal products as follows:

1) Preliminary data collection; it was found that most of the herbs at the herbal conservation group used as a mixture of herbal products are those herbs that members have planted and sold at "Herb Bank" of Wat Hua Fai community, totalling 7 types;

2) For concept creation, Herbs Conservation Group have unity in work, commitment, work hard, and bring products into the community product certification process to create strengths of products that can compete in the market at both provincial and national levels;

3) In terms of concept evaluation, Herbs Conservation Group is ready to develop 3 kinds of products such as herbal compress, herbal massage oil, and herbal oil. These are products that can be developed to enter the community product certification process;

4) For product development, the products that are suitable for development are herbal compress and;

5) Bringing products to market through 3 channels as follows: 1) group of people who come to visit for the school to Wat Hua Fai school for the elderly, 2) work events organized by various agencies, and 3) distribution abroad through Thai customers who have used herbal products.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่มุ่งศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน ศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านและพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระมหาสุทิตย์ อาภากรโร รศ.ดร.ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ในการสนับสนุนการศึกษาวิจัย รวมทั้งให้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณพระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอฟาน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลสันกลาง คณะครู ผู้สูงอายุที่เป็นนักเรียนของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาวิจัย

คุณงามความดีที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจ และความมีอุตสาหะวิริยะในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ขอน้อมบูชาถวายแด่พระเถระครูบาอาจารย์ และคณะบุคคลที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามเพื่อการเรียนรู้ในชีวิตและพระพุทธศาสนาของผู้คนในสังคม

ผศ. ดร.ฤทธิชัย แกมนาคและคณะ

๑๐ กันยายน ๒๕๖๓

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ณ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๕
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๕
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย.....	๗
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน.....	๙
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรและการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวัน.....	๒๕
๒.๓ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา.....	๓๘
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์.....	๕๕
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างมูลค่าเพิ่ม	๖๓
๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์.....	๖๖
๒.๗ ข้อมูลพื้นฐานชุมชนบ้านหัวฝาย.....	๗๒
๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗๕
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗๙
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๗๙
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๗๙
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๘๑
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๘๓

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๔
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๘๕
๔.๑ ผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑.....	๘๕
๔.๒ ผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒	๑๑๗
๔.๓ ผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓	๑๒๑
๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย.....	๑๒๔
บทที่ ๕ สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ.....	๑๒๖
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๒๖
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๓๒
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๓๖
บรรณานุกรม.....	๑๓๗
ภาคผนวก.....	๑๔๔
ผนวก-ก-หนังสือแนะนำ.....	๑๔๕
ภาคผนวก-ข-แบบสอบถามการวิจัย.....	๑๕๐
ภาคผนวก-ค-ภาพถ่ายการลงพื้นที่ทำวิจัย/การสัมภาษณ์.....	๑๕๔
ภาคผนวก-ง-รายชื่อผู้ให้ข้อมูล.....	๑๕๙
ภาคผนวก-จ-ประวัติผู้วิจัย.....	๑๖๒

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
ตารางที่ ๒.๑	แสดงตัวอย่างการจำแนกพืชสมุนไพรตามลักษณะของลำต้น.....	๑๓
ตารางที่ ๔.๑	สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันของครัวเรือน.....	๘๖
ตารางที่ ๔.๒	สมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร.....	๘๘
ตารางที่ ๔.๓	สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้เป็นอาหาร.....	๙๐
ตารางที่ ๔.๔	คุณสมบัติของสมุนไพรพื้นบ้าน.....	๙๒

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
ภาพที่ ๑.๑	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๘
ภาพที่ ๒.๑	สมุนไพรที่เก็บไว้ในธนาคารสมุนไพร.....	๗๓
ภาพที่ ๒.๒	ลูกประคบสมุนไพร.....	๗๔
ภาพที่ ๒.๓	สเปรย์ตะไคร้หอมไฉ่ยง.....	๗๔
ภาพที่ ๔.๑	การจัดเก็บสมุนไพรในธนาคารสมุนไพร	๘๘
ภาพที่ ๔.๒	สมุนไพรที่สมาชิกรนำมาจำหน่าย.....	๘๘
ภาพที่ ๔.๓	ครู กศน.สอนทำยาหม่อง.....	๙๐
ภาพที่ ๔.๔	เรียนทำสเปรย์ตะไคร้หอมไฉ่ยง	๙๐
ภาพที่ ๔.๕	ธนาคารสมุนไพร.....	๑๐๙
ภาพที่ ๔.๖	สมุนไพรที่สมาชิกรธนาคารสมุนไพรนำมาจำหน่าย.....	๑๐๙
ภาพที่ ๔.๗	นักวิชาการเกษตรบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงดิน.....	๑๑๐
ภาพที่ ๔.๘	สอนผู้สูงอายุปลูกพืชสมุนไพร.....	๑๑๐
ภาพที่ ๔.๙	อบรมทำสเปรย์ตะไคร้หอมไฉ่ยง.....	๑๑๑
ภาพที่ ๔.๑๐	ผู้สูงอายุเรียนรู้การสกัดสมุนไพร.....	๑๑๑
ภาพที่ ๔.๑๑	จัดบูธนิทรรศการและจัดแสดงสินค้า.....	๑๑๒
ภาพที่ ๔.๑๒	นำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกจำหน่าย.....	๑๑๒
ภาพที่ ๔.๑๓	แผนผังการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้าน.....	๑๑๓
ภาพที่ ๔.๑๔	ดูงานวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพร.....	๑๑๔
ภาพที่ ๔.๑๕	เตาอบพลังงานแสงอาทิตย์ ใช้ในการอบสมุนไพร.....	๑๑๔
ภาพที่ ๔.๑๖	คณะผู้วิจัยลงพื้นที่เกษตรกรเตรียมปลูกสมุนไพร.....	๑๑๕
ภาพที่ ๔.๑๗	เตรียมพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพร.....	๑๑๕
ภาพที่ ๔.๑๘	สมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรเตรียมสมุนไพร.....	๑๑๕
ภาพที่ ๔.๑๙	กลุ่มรักษ์สมุนไพรเตรียมจัดส่งผลิตภัณฑ์สมุนไพร.....	๑๑๕
ภาพที่ ๔.๒๐	วิทยากรให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร.....	๑๑๘
ภาพที่ ๔.๒๑	การเก็บรักษาสมุนไพรในธนาคารสมุนไพร.....	๑๑๘
ภาพที่ ๔.๒๒	ดูวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพร ที่ไม้มอนฟาร์ม.....	๑๑๙
ภาพที่ ๔.๒๓	เตาอบพลังงานแสงอาทิตย์.....	๑๑๙
ภาพที่ ๔.๒๔	น้ำมันมนต์สมุนไพรหนึ่งในห้าของสินค้าโอท็อป.....	๑๒๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมาเน้นการพัฒนาชนบทให้ เป็นเมืองและพัฒนาด้านการเกษตรให้เป็นอุตสาหกรรม แม้ผลลัพธ์บางประการเป็นที่พอใจ แต่ก็มีข้อจำกัด และสร้างปัญหาบางส่วนแก่สังคมชนบท โดยเฉพาะด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แทบจะสูญหายไปจากชุมชน ชนบท ขาดการสืบสานอย่างต่อเนื่องไม่มีการอนุรักษ์ไว้ จนกระทั่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙-๑๐ ได้มีการบรรจุเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นลงในยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและ สังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ มีแนวทางการพัฒนาโดยให้มีการจัดการองค์ความรู้และระยะการ เรียนรู้ของชุมชน ให้มีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องและร่วมกันกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนา ชุมชนโดยอาศัยศักยภาพทางด้านทรัพยากร และภูมิปัญญาในชุมชน รวมทั้งส่งเสริมให้กลุ่มปราชญ์และผู้รู้ ได้ถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านกระบวนการเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิต

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔)^๑ ได้สนับสนุนยุทธศาสตร์การพัฒนาสมุนไพรที่เป็นยาและเครื่องสำอางที่มีศักยภาพและมีความต้องการของตลาด โดยกำหนดแนวทางการพัฒนาที่มีความสำคัญสูงและสามารถผลักดันสู่การปฏิบัติ เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ไว้ในประเด็น “การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน” ด้วยการให้มีการปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรม อนุรักษ์พันธุกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สนับสนุนธนาคารพันธุกรรมที่มีการดำเนินการอยู่แล้วอย่างเป็นระบบทั้งพืช สัตว์และจุลินทรีย์ ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ การสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรชีวภาพ และให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม จัดทำชุดการวิจัยเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างเป็นระบบ ผลักดันให้มีการนำงานวิจัยที่มีอยู่มาพัฒนาต่อยอดทางธุรกิจ สนับสนุนยุทธศาสตร์การพัฒนาสมุนไพรที่เป็นยาและเครื่องสำอางที่มีศักยภาพและมีความต้องการของตลาด เชื่อมโยงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชีวภาพใหม่กับกระบวนการพัฒนาสินค้าชุมชน หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์(OTOP) โดยค้นหาเอกลักษณ์และศักยภาพ

^๑ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔), (กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๐.

ที่แท้จริงของทรัพยากรชีวภาพภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ที่มีนวัตกรรมและมีมูลค่าสูง

ในอดีตการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ล้ำค่าของสังคมไทยที่เกิดจากปรัชญาของหมอพื้นบ้านที่สามารถจำแนกแยกแยะฤทธิ์และสรรพคุณของสมุนไพรจากธรรมชาติเพื่อใช้ในการเยียวยารักษาความเจ็บป่วย การรักษาโดยระบบการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นระบบการรักษาโรคแบบประสบการณ์ของชุมชน ที่ได้รับการส่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามแต่ละสังคมวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ ได้มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรในระบบการแพทย์พื้นบ้านมาอย่างต่อเนื่อง โดยถือว่าสมุนไพรเป็นรูปแบบการรักษาหลักของระบบการแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพร ยังคงมีบทบาทในการดูแลสุขภาพของประชาชนมาโดยตลอด คนไทยโบราณจึงผูกพันกับหมอพื้นบ้านและยาสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของชุมชน โดยในหลายปีที่ผ่านมาประเทศไทยต้องสูญเสียงบประมาณด้านการสาธารณสุขในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสียไปกับการรักษาโรคด้วยวิธีการทางการแพทย์สมัยใหม่ จากข้อมูลกระทรวงสาธารณสุขในปีงบประมาณ ๒๕๕๑ ซึ่งให้เห็นว่ารัฐบาลจำเป็นต้องจัดสรรงบประมาณให้กับกระทรวงสาธารณสุขมีมูลค่าถึง ๑๔๒,๑๙๒ ล้านบาท เนื่องจากการรักษาแบบการแพทย์แผนตะวันตกและตะวันออกจึงต้องสิ้นเปลืองงบประมาณไปกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่น่าเข้ามา และจากการสูญเสียเงินไปเป็นจำนวนมากทำให้ประชาชนหันมาสนใจการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคอันเป็นภูมิปัญญาเก่าแก่เพิ่มมากขึ้น^๒

พืชสมุนไพรเป็นผลผลิตจากธรรมชาติที่มนุษย์รู้จักนำมาใช้เป็นประโยชน์ เพื่อการรักษาโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่โบราณกาลแล้ว เช่น ในเอเชียก็มีหลักฐานแสดงว่ามนุษย์รู้จักใช้พืชสมุนไพรมากว่า ๖,๐๐๐ ปี แต่หลังจากที่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ มีการพัฒนาเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มีการสังเคราะห์และผลิตยาจากสารเคมี ในรูปที่ใช้ประโยชน์ได้ง่าย สะดวกสบายในการใช้มากกว่าสมุนไพร ทำให้ความนิยมใช้ยาสมุนไพรลดลงมาเป็นอันมาก เป็นเหตุให้ความรู้วิทยาการด้านสมุนไพรขาดการพัฒนาไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ในปัจจุบันทั่วโลกได้ยอมรับแล้วว่าผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพร^๓ แม้สมุนไพรสามารถรักษาโรคบางชนิดได้โดยไม่ต้องใช้ยาแผนปัจจุบัน แต่ยาแผนปัจจุบันบางชนิดอาจมีราคาแพง และต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก อีกทั้งยังอาจหาซื้อได้ยากในท้องถิ่นซึ่งแตกต่างจากสมุนไพรนั้นสามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่นเพราะส่วนใหญ่ได้จากพืชซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งในเมืองและชนบทใช้เป็นยา

^๒ สยามรัฐ, ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวจีนเมืองเบตงนำสมุนไพรทางเลือกรักษาโรค, วันจันทร์ที่ ๒๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๖๓, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก, <https://siamrath.co.th/n/76457>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐

^๓ สุภรชต์ อินทรเทพ, รูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสำหรับครัวเรือนในชุมชน จังหวัดสระแก้ว, ดุษฎีนิพนธ์, สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา, (ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี, ๒๕๖๑), หน้า ๑.

บำรุงรักษาให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรงใช้เป็นยาฆ่าแมลงในสวนผัก ใช้ปรุงแต่ง กลิ่น สี รสของอาหาร เป็นการอนุรักษ์มรดกไทยให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่น รู้จักช่วยตนเองในการนำพืชสมุนไพรในท้องถิ่นของตนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ตามแบบแผนโบราณทำให้คนเห็นคุณค่าและกลับมาดำเนินชีวิตใกล้ชิดธรรมชาติยิ่งขึ้นทำให้เกิดความภูมิใจในวัฒนธรรมและคุณค่าของความเป็นไทย

จากอดีตวัดเป็นศูนย์รวมของนักปราชญ์ผู้มีความรู้ทุกอย่าง พระสงฆ์มีบทบาทสูงมากให้ความรู้ทางด้านการศึกษาและที่พึ่งทางใจของประชาชน จะรู้เรื่องชีวิต ธรรมะ แม้กระทั่งยาหมอ พระสงฆ์เป็นผู้รู้ทั้งสิ้น ในปัจจุบันวัดบางแห่งจัดให้มีสถานพยาบาลหรือโรงพยาบาล รักษาผู้ป่วยด้วยกรรมวิธีทางการแพทย์แผนไทย อาทิเช่น หลวงพ่อสนอง กตปุญโญ เจ้าอาวาสวัดสังฆทาน อำเภอมะเมือง จังหวัดนนทบุรี สร้างโรงพยาบาลแพทย์แผนไทยสังฆทานโฮสเทล ๙๙๙^๔ เพื่อให้การรักษาแก่พระภิกษุ แม่ชี ขรवास โดยใช้ศาสตร์แพทย์แผนไทยรักษา และสมุนไพรรักษาให้กับผู้ป่วยโดยไม่คิดค่ารักษาพยาบาลแต่อย่างใด ทางวัดมีแหล่งปลูกสมุนไพรบางส่วน มีโรงผลิตยาเพื่อใช้ในโรงพยาบาลเอง หลวงตาปพนพัชร^๕ เจ้าอาวาสวัดคำประมง ตำบลสว่าง อำเภอยะรัง จังหวัดสงขลา เป็นผู้สร้างอโรคยาศาลา ทำการรักษาผู้ป่วยที่เป็นมะเร็งด้วยการแพทย์แผนไทย โดยใช้สมุนไพรตามธรรมชาติ ด้วยวิธีการให้ผู้ป่วยรับประทานยาสมุนไพร เพื่อช่วยให้ภูมิคุ้มกันแข็งแรงและระบบน้ำเหลืองดีขึ้น ถ้าสองระบบนี้ดีมะเร็งก็จะทำอะไรไม่ได้ และการใช้การรักษาแผนปัจจุบันและแผนรักษาสผสมผสาน รักษาแบบองค์รวมทั้งด้านธรรมะ ด้วยการให้มีการสวดมนต์ ทำบุญใส่บาตร ทำสมาธิสมุนไพรรักษา การออกกำลังกาย จิตเวชบำบัด ดนตรีบำบัด เป็นองค์รวม ผู้ป่วยจะได้รับการรักษาทั้งกายและจิตใจไปพร้อมกัน นอกจากนั้นทางวัดจัดให้มีการปลูกสมุนไพรในวัด แบบเกษตรธรรมชาติคือ ไม่มีการใช้สารเคมีใด ๆ ให้เจริญเติบโตตามธรรมชาติ อาศัยหลักพึ่งพิงธรรมชาติคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นต้น^๖

ชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอยะรัง จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันแบบไม่เป็นทางการ โดยนำทรัพยากรและองค์ความรู้ที่ได้รับการสืบทอดมาร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อสร้างรายได้

^๔ สัมพันธ์ กล้าโกล, การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะที่เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพทางเพศชายและความเสื่อมตามคัมภีร์ภษย, ดุษฎีนิพนธ์, (มหาสารคาม : วิทยาลัยมหาสารคาม สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๓.

^๕ วัดคำประมง, อโรคยาศาล, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <http://www.khampramong.org/>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๖๐.

^๖ จารัส เซ็นนิล, “รักษามะเร็งด้วยสมุนไพรและสมาธิบำบัด วัดคำประมงจังหวัดสงขลา”. เล่มเดียวคุ้มโรคภัย, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมพิทักษ์ภูมิปัญญาไทย ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๐-๑๕๖.

เสริมจากอาชีพหลัก โดยวัดหัวฝายซึ่งเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุและได้มีการจัด“กลุ่มรักษะ-สมุนไพร” ขึ้น ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของนักเรียนผู้สูงอายุ ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด ๑๕๐ คน อายุระหว่าง ๖๐ - ๘๐ ปี^๗ สมาชิกกลุ่มรักษะสมุนไพรมีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง โดยการสืบทอดองค์ความรู้ด้านสมุนไพรและตำรับยาพื้นบ้านมาจากหมอพื้นบ้าน สมาชิกต้องการให้มีคนมาสืบทอดองค์ความรู้ด้านสมุนไพรและตำรับยา เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่มีอายุมากแล้วและยาที่ผลิตขึ้นมาก็เป็นที่รู้จักกันทั้งภายในและภายนอกชุมชนบ้านหัวฝาย

ปัจจุบันกลุ่มรักษะสมุนไพรได้ผลิตยาสมุนไพรที่มีสรรพคุณสามารถรักษาและบำบัดโรค อาทิ เช่น ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร ตะไคร้หอมไล่ยุง ยาหม่องโพล และน้ำมันตสมุนไพร^๘ ซึ่งสมุนไพรพื้นบ้านส่วนใหญ่สามารถหาได้จากชุมชนและที่ปลูกเอง จากนั้นสมาชิกกลุ่มรักษะสมุนไพรจะนำมาตากแห้งเพื่อนำมาจำหน่ายที่ธนาคารสมุนไพร ที่โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายจังหวัดเชียงราย เพื่อนำผลิตเป็นยาสมุนไพรประเภทต่าง ๆ ปัจจุบันกลุ่มยังขาดอุปกรณ์ เครื่องมือและพื้นที่ในการเตรียมสมุนไพรบางอย่าง อีกทั้งยังขาดองค์ความรู้ต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นการสืบทอดความรู้ต่อ ๆ กันมา ดังนั้นกลุ่มรักษะสมุนไพรมีความต้องการที่จะเรียนรู้และพัฒนาการเตรียมสมุนไพรให้มีมาตรฐานตามหลักหมอพื้นบ้านเพิ่มขึ้น

จากสภาพดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้ค้นหาวิธีการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน โดยกำหนดโจทย์วิจัยว่าควรมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงรายมีรูปแบบอย่างไร โดยใช้การวิจัยและพัฒนาดำเนินการยกระดับคุณภาพของการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนวัดหัวฝาย จังหวัดเชียงราย ให้มีความรู้ และเจตคติในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งจะส่งผลให้สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งด้านสุขภาพ และรายได้ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล ทั้งในด้านการอุปโภค บริโภค และการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านให้คงอยู่ และใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนต่อไป ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าผลการวิจัยที่ได้จะสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านสำหรับกลุ่มคนต่าง ๆ ในพื้นที่อื่น ๆ ให้กว้างขวางต่อไป

^๗ สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

^๘ สัมภาษณ์ นางละมัย จันทรทะรัง ประธานกลุ่มสมุนไพร ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย
๒. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย
๓. เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑. ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย เป็นอย่างไร ?
๒. กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงรายเป็นอย่างไร ?
๓. การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงรายมีรูปแบบอย่างไร?

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม(Focus group qualitative study) โดยคณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลในด้านเนื้อหาและเอกสารดังต่อไปนี้

๑) ข้อมูลด้านเอกสาร ดังนี้

- ๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน
- ๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพร และการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวัน
- ๑.๓ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญา
- ๑.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์
- ๑.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างมูลค่าเพิ่ม
- ๑.๖ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์

๒) ข้อมูลภาคสนามบริเวณพื้นที่ทำการวิจัย คือการศึกษาแหล่งสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

๓) การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มเพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้าน/กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านและพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน

๔) การศึกษาสรุปข้อมูลจากการศึกษาดังกล่าวข้างต้นเพื่อจัดทำเป็นรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านกลุ่มตัวอย่าง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์พืชสมุนไพรพื้นบ้าน ประกอบด้วย ๑) ผู้บริหารกลุ่มรักษาสุมไพร จำนวน ๕ รูป/คน ๒) สมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพร จำนวน ๑๐ คน และ ๓) หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สุมไพร จำนวน ๕ คน รวมเป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๒๐ รูป/คน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๐- ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑ ใช้ระยะเวลาในการทำวิจัยทั้งสิ้น ๑๒ เดือน

๑.๕ นิยามศัพท์ในการวิจัย

การส่งเสริม หมายถึง แรงจูงใจ การสืบทอดเพื่อการส่งเสริมสนับสนุนให้มีความรู้เกี่ยวกับสุมไพร ซึ่งอาจนำไปใช้เพื่อเพิ่มพูนผลิตผลหรือสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ และเกิดความเชื่อมั่นในวิธีการพัฒนาที่ถูกต้องและเหมาะสม

การอนุรักษ์ หมายถึง ความพยายามที่จะรักษาคุณค่าเดิมของสิ่งนั้น ๆ และพร้อมทั้งมีการพัฒนาควบคู่กันไป

สุมไพร หมายถึง พืชที่มีสรรพคุณในการรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยต่าง ๆ การใช้สุมไพรสำหรับรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยต่าง ๆ

สุมไพรพื้นบ้าน หมายถึง สุมไพรที่หมอสมุนไพรพื้นบ้านจัดหามาได้จากร้านขายยาแผนโบราณหรือจากแหล่งอื่นที่มีใช้แหล่งธรรมชาติหรือปลูกขึ้นมาใช้เอง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความสามารถในการใช้พื้นความรู้สร้างสรรค์งานเพื่อพัฒนาและดำรงชีวิต ของคนในท้องถิ่น

กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่ม หมายถึง การนำผลิตผลพืชสมุนไพรมาแปรรูปจากลักษณะเดิมไป เป็นกระบวนการผลิตไม่ซับซ้อน ซึ่งอาจเกิดจากการแปรรูปตามธรรมชาติให้ต่างไปจากเดิมเพื่อให้ตรงกับความต้องการของผู้บริโภค

การพัฒนาผลิตภัณฑ์ หมายถึง กระบวนการค้นคว้า การคิด ออกแบบ การแก้ไขและปรับปรุงเพื่อให้ได้มาซึ่งผลิตภัณฑ์ที่ดี

๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยดังนี้

ภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

๑. ได้องค์ความรู้และการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

๒. ได้กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

๓. ได้รูปแบบในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านและพัฒนาผลิตภัณฑ์ สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่ เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทาง และกรอบคิดในการดำเนินการวิจัยให้ถูกต้องเชื่อถือได้ โดยมีแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรและการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวัน
- ๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญา
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์
- ๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างมูลค่าเพิ่ม
- ๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์
- ๒.๗ ข้อมูลพื้นฐานชุมชนบ้านหัวฝาย
- ๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน

ประเทศไทยมีมรดกทางการแพทย์พื้นบ้านไทยที่มีมาอย่างยาวนาน เป็นการดูแลสุขภาพและ รักษาโรคของคนภายในชุมชนของตน โดยการลองผิดลองถูกไม่มีมาตรฐานที่แน่นอน ซึ่งในปัจจุบันเริ่ม มีการยอมรับว่าวิธีการรักษาของแพทย์แผนปัจจุบันอย่างเดียวไม่สามารถแก้ปัญหาสุขภาพได้หมด เนื่องจากต้องมีค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นเพราะต้องนำเวชภัณฑ์และอุปกรณ์ทางการแพทย์จากต่างประเทศ อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในการกระจายสู่ท้องถิ่น และไม่สามารถให้บริการประชาชนในชนบทได้อย่างทั่วถึง สมุนไพรจึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ประชาชนเลือกใช้ในการรักษาเบื้องต้น

๒.๑.๑ ความหมายสมุนไพร

พร้อมจิต ศรลัมพ์^๑ ได้กล่าวว่า สมุนไพร(Medicinal plant หรือ herb) ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง พืชที่ใช้เป็นเครื่องยาซึ่งหาได้ตามพื้นเมืองมิใช่เครื่องเทศ แต่ความหมายตามตำรายาไทย หมายถึง ยาที่ได้จากพฤกษชาติ สัตว์หรือแร่ ซึ่งมีได้ปรุงแต่งหรือแปรสภาพ

วันดี กุญชรพันธ์^๒ ได้กล่าวว่า ความหมายตาม พ.ร.บ สมุนไพร หมายถึง ยาที่ได้จากสัตว์หรือแร่ ซึ่งยังมิได้ผสม ปรุงหรือแปรสภาพ

วันที สว่างอารมณ์^๓ ได้กล่าวว่า สมุนไพร ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำจำกัดความสมุนไพรว่า หมายถึง พืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องยาซึ่งหาได้ตามพื้นเมืองที่มีใช้เครื่องเทศ ส่วนพระราชบัญญัติยา พ.ศ. ๒๕๕๒ และความหมายในตำรายาไทยให้ความหมายของยาสมุนไพรแตกต่างออกไปเล็กน้อย โดยยาสมุนไพรจะหมายถึงยาที่ได้จากพฤกษชาติสัตว์หรือแร่ ซึ่งมีได้ผสมปรุงหรือแปรสภาพ เช่น พืชที่ยังคงสภาพเป็นส่วนของราก ลำต้น ใบ ดอก หรือผลอยู่ยังมีได้ผ่านขั้นตอนการแปรรูปใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ความเป็นจริงแล้วในการค้าสมุนไพรมักจะถูกดัดแปลงไปเป็นรูปแบบที่แตกต่างกัน อาทิเช่น ดัดแปลงให้เป็นส่วน ๆ ที่เล็กลงบดเป็นผงอัดในแคปซูล เป็นต้น

รุจิจันทร์ วิชวานิเวศน์^๔ ได้ให้ความหมายสมุนไพร (Herb)ไว้ว่า เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประวัติควบคู่กันมากับชีวิตของมวลมนุษยชาติมาช้านาน ตั้งแต่ครั้งสมัยดึกดำบรรพ์ มนุษย์รู้จักใช้ประโยชน์ของสมุนไพรในการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ ซึ่งความรู้และประสบการณ์ในการรักษาโรคร้ายนี้ ได้รับการบอกเล่าสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง จนเกิดเป็นยาสมุนไพรใช้รักษาโรคต่าง ๆ และในหลากหลายประเทศ จึงถือได้ว่าสมุนไพรมีความหมายต่อชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะในมิติด้านสุขภาพ อันหมายรวมถึง การส่งเสริมสุขภาพและการรักษาโรค

^๑ พร้อมจิต ศรลัมพ์, **สมุนไพรกับโรคระบบทางเดินอาหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๒.

^๒ วันดี กุญชรพันธ์, **สมุนไพรสารพัดประโยชน์**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาเภสัชวินิจฉัย คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^๓ วันที สว่างอารมณ์, **พืชเครื่องเทศและสมุนไพร**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาชีววิทยา, คณะวิทยาศาสตร์, สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๔๒), หน้า ๓-๔.

^๔ รุจิจันทร์ วิชวานิเวศน์, **การพัฒนาระบบฐานความรู้ด้านการรักษาโรคด้วยสมุนไพร**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, สถาบันวิจัยและพัฒนา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖-๑๗.

พระราชบัญญัติยา พ.ศ. ๒๕๑๐^๕ มาตรา ๔ ได้ให้ความหมาย สมุนไพร ไว้ว่า ยาที่ได้จาก พืช สัตว์หรือแร่ ซึ่งมีได้ผสม ประหรือแปรสภาพ การนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ อาจใช้ได้ทั้งที่ อยู่ในสภาพสดหรือแห้ง ซึ่งมี ๓ แนวทาง คือ

แนวทางที่ ๑ ใช้เป็นอาหาร เช่น ผักพื้นบ้านและอาหารสมุนไพรต่าง ๆ

แนวทางที่ ๒ ใช้เป็นยา เช่น ใบมะขามแขกใช้กินเป็นยาระบาย

แนวทางที่ ๓ ใช้ประโยชน์อื่น ๆ เช่น ผลมะกรูดใช้สระผม ตะไคร้หอมใช้ไล่ยุง

จากความหมายข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า สมุนไพรนั้นมีผลิตผลจากธรรมชาติที่มีมาตั้งแต่ โบราณ ซึ่งสามารถนำมาบำบัดรักษาโรคและบำรุงร่างกายได้เป็นอย่างดี อีกทั้งสมุนไพรนั้นมีทั้ง สมุนไพรที่ได้จากพืชและสัตว์สามารถนำมาแปรรูปในลักษณะต่าง ๆ เช่น การบดและการทำให้แห้ง เป็นต้น

๒.๑.๒ หลักการสำคัญของสมุนไพร

๑) ลักษณะของสมุนไพร

ลักษณะของสมุนไพรทั่วไปจะประกอบด้วย ๕ ส่วน คือ ราก ลำต้น ใบ ดอกและผล ดังนั้นการใช้สมุนไพรต้องทราบให้แน่ชัดว่าจะนำส่วนไหนของพืชมาใช้ เพราะสารสำคัญในแต่ละส่วนของพืชอาจต่างกัน หากใช้ผิดส่วนนอกจากจะไม่ให้สรรพคุณที่แท้จริงแล้ว อาจก่อให้เกิดโทษได้อีก ด้วย ฉะนั้นจำเป็นต้องศึกษาถึงลักษณะของสมุนไพรให้ครบถ้วน เพื่อให้สามารถนำมาใช้ได้ถูกต้องตาม ประโยชน์ของสมุนไพรนั้น ๆ^๖

๑. ราก มีหน้าที่สะสมและดูดซึมอาหารมาเลี้ยงบำรุงต้นพืช ลักษณะของรากมีทั้ง รากแท้ รากฝอย การสังเกตรากนั้นควรดูทั้งรากสดและรากแห้ง ลักษณะภายนอก ขนาดของราก ความเปราะของเนื้อราก สี กลิ่น รสของราก การที่จะจำแนกรากสมุนไพรต้องใช้ความชำนาญ สมุนไพรทั่วไปเราจะสังเกตอย่างคร่าว ๆ และจดจำไว้ แต่ถ้าเป็นสมุนไพรที่ใช้รากมาทำยา จำเป็นต้อง สังเกตอย่างละเอียด เพื่อที่จะไม่เก็บสมุนไพรผิดต้นไปรักษาโรค สมุนไพรส่วนที่ใช้ราก เช่น กระชาย แก้อาการท้องอืดท้องเฟ้อ ปลาไหลเผือกแก้ไข้ มะละกอใช้ขับปัสสาวะ เป็นต้น รูปร่างและลักษณะ ของราก แบ่งออกได้เป็น ๒ ระบบ คือ

๑.๑ รากแก้ว ต้นพืชหลายชนิดเป็นแบบรากแก้ว คือมีรากสำคัญงอกออกจาก ลำต้น ส่วนปลายรูปร่างยาว ใหญ่ เป็นรูปกรวยด้านข้างของรากแก้ว จะแตกแขนงออกได้ ๒ - ๓ ครั้ง ไปเรื่อย ๆ รากเล็กส่วนปลายจะมีรากฝอยเล็ก ๆ ออกมาเป็นจำนวนมาก เพื่อเพิ่มเนื้อที่ในการดูด

^๕ บุญศรี นุกฤตและคณะ, โรคและสมุนไพร, (กรุงเทพมหานคร : โครงการสวัสดิการวิชาการ, สถาบันพระบรมชนก, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

^๖ อ่างแล้ว, บุญศรี นุกฤตและคณะ, โรคและสมุนไพร, หน้า ๑๐.

ชิมอาหารให้กับต้นพืช มักจะพบว่าพืชใบเลี้ยงคู่จะมีรากแบบรากแก้ว ตัวอย่างพืชที่มีลักษณะนี้คือ ต้นขี้เหล็ก ต้นคูณ ต้นมะกา ต้นมะหาด เป็นต้น

๑.๒ รากฝอย เป็นรากที่งอกออกจากลำต้นส่วนปลายพร้อมกันหลาย ๆ ราก ลักษณะเป็นรากกลมยาวขนาดเท่า ๆ กัน พบว่าพืชใบเลี้ยงเดี่ยวจะมีรากแบบรากฝอย ตัวอย่างพืชที่มีรากแบบนี้คือ ตะไคร้ กล้วยาคา เป็นต้น

๒. ลำต้น คือ อวัยวะของพืชที่โดยทั่วไปเจริญอยู่เหนือพื้นดินต่อจากราก มีขนาดรูปร่างและลักษณะแตกต่างกันไป ลำต้นมีทั้งลำต้นอยู่เหนือดิน เช่น มะละกอ มะม่วง มะนาว ชมพู เป็นต้น และลำต้นอยู่ใต้ดิน เช่น ขิง ข่า ขมิ้น กล้วยาแพรก พุทธรักษา เป็นต้น ลำต้นของต้นไม้หลายชนิดเป็นยาสมุนไพร เช่น ขี้เหล็ก แคบ้าน บอระเพ็ด ตะไคร้ มะขาม อ้อยแดงใช้แก้อาการขัดเบา บอระเพ็ดใช้แก้ไข้ เป็นต้น ลำต้นประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๓ ส่วน ได้แก่ ข้อ ปล้องและตา ดังนี้

๑. ข้อ เป็นส่วนของลำต้นบริเวณที่มีกิ่ง ใบหรือตางอกออกมา ลำต้นบางชนิดอาจมีดอกงอกออกมาแทนกิ่งหรือมีหนามงอกออกมาแทนกิ่งหรือใบ

๒. ปล้อง เป็นส่วนของลำต้นที่อยู่ระหว่างข้อแต่ละข้อ

๓. ตา เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของลำต้น ทำให้เกิดกิ่ง ใบและดอก ตามีรูปร่างโค้งงอหรือรูปกรวย ประกอบด้วยตายอดและตาข้าง

หน้าที่ของลำต้น คือ

๑. ช่วยชูใบ ดอก ขึ้นสู่อากาศ

๒. ช่วยสะสมอาหารให้กับต้นพืช เช่น เผือก ขิง

๓. เป็นทางลำเลียงอาหารและวัตถุดิบจากรากผ่านไปยังใบสำหรับสังเคราะห์เป็นอาหารของพืช

๔. ช่วยสร้างอาหาร คาร์โบไฮเดรต โดยวิธีสังเคราะห์แสง เช่น บอระเพ็ด ชนิดของลำต้น แบ่งตามลักษณะภายนอกของลำต้นได้ ดังนี้

๑.ประเภทไม้ยืนต้น เป็นไม้ที่ขึ้นตรงลำต้นเดี่ยวและสูงใหญ่มากกว่า ๖ เมตร มีเนื้อไม้ค่อนข้างแข็ง ลำต้นชัดเจนแบ่งกิ่งก้านแผ่ออกไป เช่น อบเชย มะกา ยอ คูณ เป็นต้น

๒.ประเภทไม้พุ่ม มีลำต้นไม่ชัดเจนสามารถแบ่งกิ่งได้ ตั้งแต่ส่วนโคนของลำต้นเป็นต้นไป เช่น ทองพันชั่ง มะนาว ชุมเห็ดเทศ ชลูด เป็นต้น

๓.ประเภทไม้ล้มลุก เป็นพืชที่มีลำต้นอ่อน ไม่มีเนื้อไม้ หักง่าย มีอายุ ๑ ปี หรือหลายปี เช่น กล้วยน้ำว่า วานหางจรเข้ แมงลัก ขมิ้น เป็นต้น

๔.ประเภทไม้เลื้อยหรือไม้เถา มีก้านยาวและไม่สามารถตั้งตรงได้ มีลักษณะเลื้อยพันคดเคี้ยวไปโดยใช้ส่วนของพืชเกาะ เช่น หนวด หนาม เป็นต้น เนื้อไม้ของลำต้นบางชนิดแข็งและบางชนิดก็อ่อนเช่นเดียวกับหญ้า เช่น ฟักทอง บอระเพ็ด มะแว้งเครือ เล็บมือนาง เป็นต้น

ลำต้นส่วนใหญ่อยู่บนดิน มีข้อ ปล้องและตา สังเกตเห็นได้ชัดเจน พืชบางชนิดมีลำต้นอยู่ใต้ดิน ส่วนที่อยู่เหนือดินคือ กาบใบหุ้มซ้อน ๆ กัน ทำให้มีลักษณะที่เข้าใจผิดว่าเป็นลำต้น ลำต้นใต้ดินมักพบในพืชใบเลี้ยงเดี่ยวเป็นส่วนใหญ่ เช่น กล้วย ชิง ข่า ตะไคร้

ลำต้นใต้ดินแบ่งเป็นหลายประเภท ที่รู้จักกันมากคือ เหง้า ซึ่งเหง้าเป็นลำต้นใต้ดินที่เห็นข้อ ปล้องชัดเจน ลำต้นทอดขนานกับผิวดิน มีตาบริเวณข้อเพื่อแตกใบในแต่ละปี ส่วนที่งอกขึ้นบนดินมักมีอายุ ๑ ปีแล้วตาย โดยที่ลำต้นใต้ดินยังคงอยู่เรียกว่า ลงหัว ในปีต่อไปจะงอกใบจากตาในที่ใหม่ เช่น ข่า ชิง ไพล กระเทียม เป็นต้น

ตารางที่ ๒.๑

แสดงตัวอย่างการจำแนกพืชสมุนไพรตามลักษณะของลำต้น

ไม้ยืนต้น	ไม้พุ่ม	ไม้ล้มลุก	ไม้เลื้อยหรือไม้เถา
ขี้เหล็ก	หญ้าหนวดแมว	ฟ้าทะลายโจร	ตีนเป็ด
สะเดา	ขลุ่ย	ขมิ้น	มะแว้งเครือ
ส้มแขก	ทองพันชั่ง	ไพล	หางไหลแดง
การบูร	ชุมเห็ดเทศ	ชิง	บอระเพ็ด
กานพลู	มะแว้งต้น	เปราะหอม	บัวบก
กานพลู	มะแว้งต้น	เปราะหอม	บัวบก
จันทร์เทศ	กระเจียวแดง	แมงลัก	พลู
ฝรั่ง	เจตมูลเพลิง	เร่ว	อัญชัน
ฝรั่ง	พืชมะดัน	ลำโพง	กวาวเครือ
เพกา	ระย่อม	ว่านน้ำ	ข้าวเย็นเหนือข้าวเย็นใต้
มะคำดีควาย	ส้มป่อย	โสมไทย	โคคลาน
มะขามแขก	พญาอ	หญ้าปักกิ่ง	เถาวัลย์เปรียง
สมอทิเบต	เสลดพังพอนตัวผู้	หญ้าหวาน	บอระเพ็ดพวงช้าง
อบเชย	หนุมานประสานกาย	ว่านหางจระเข้	รางจืด

๓. ใบ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของพืช สังเกตรูปร่างของใบ ปลาย ริม เส้นและเนื้อของใบอย่างละเอียดและอาจเปรียบเทียบลักษณะของใบที่คล้ายคลึงกัน ทำให้จำแนกใบได้ชัดเจนยิ่งขึ้น สมุนไพรที่ใช้เป็นยา เช่น กะเพราใช้ได้ทั้งใบสดหรือใบแห้ง แก้วบดท้อง ท้องขึ้น จุกเสียด ขี้เหล็กรักษาอาการท้องผูก ใบชุมเห็ดเทศขี้หรือตำในครกให้ละเอียดเติมน้ำเล็กน้อย ใช้รักษาโรคกลากได้ ใบของ

พืชหลายชนิดใช้เป็นยาสมุนไพรได้ เช่น มะกา ฟ้าทะลายโจร กะเพรา ชุมเห็ดเทศ ฝรั่ง มะขามแขก เป็นต้น

รูปร่างและลักษณะของใบ ใบที่สมบูรณ์มีส่วนประกอบ ๓ ส่วน คือ ตัวใบ ก้านใบและหูใบ ใบที่มีส่วนประกอบครบทั้ง ๓ ส่วน เรียกว่าใบสมบูรณ์ และใบที่มีส่วนประกอบไม่ครบ อาจมีเพียงหนึ่งหรือสองส่วน ชนิดของใบ แบ่งได้เป็น ๒ แบบ คือ

๑. แบบใบเดี่ยว มีแผ่นใบชิ้นเดียว ก้านใบอันหนึ่งมีเพียงใบเดียว เช่น กระจกวาน กานพลู ชลูด ยอ เป็นต้น พืชบางชนิดขอบใบเว้าลึกเป็นแฉกจนถึงเกือบเส้นกลางใบ แต่ตัวใบไม่ขาดออกจากกัน เช่น ใบมันสำปะหลัง ก็ยังจัดเป็นใบเดี่ยว

๒. แบบใบประกอบ แผ่นใบแยกย่อยเป็นหลายแผ่น แต่ละแผ่นย่อยเรียกว่าใบย่อย แต่ละใบย่อยอาจจะมีส่วนประกอบครบ ๓ ส่วน เหมือนใบเดี่ยวหรือไม่ก็ได้ บางครั้งอาจเป็นการยากที่จะบอกได้ว่า ใบนั้นเป็นใบเดี่ยวหรือใบประกอบ เพราะขนาดของใบย่อยในพืชแต่ละชนิดไม่เท่ากัน และไม่จำเป็นต้องมีขนาดเล็กเสมอไป ใบย่อยบางชนิดมีขนาดใหญ่ เช่น ใบชุมเห็ด บางครั้งใบเดี่ยวก็มีขนาดเล็กจนทำให้เข้าใจผิดได้ว่าเป็นใบประกอบ เช่น ต้นลูกใต้ใบ เป็นต้น สิ่งที่จะช่วยในการสังเกตคือ ตาซอกใบ ซึ่งจะเกิดขึ้นบริเวณซอกระหว่างใบและกิ่ง ไม่งอกอยู่ในซอกระหว่างใบย่อยและแกนกลางใบ รวมถึงการสังเกตความแก่อ่อนของใบ ใบประกอบความแก่อ่อนของใบย่อยจะเท่ากันตลอดตั้งแต่โคนใบถึงปลายใบ ตรงปลายสุดไม่เป็นยอดที่จะเจริญต่อไป เช่น มะขามแขก แคบ้าน ขี้เหล็ก เป็นต้น

ใบประกอบ อาจแบ่งได้เป็น ๒ ชนิด

๑. ใบประกอบแบบพัด ใบย่อยทุกใบแยกออกจากจุดเดียวกัน เช่น ใบหนุมาน-ประสานกาย เป็นต้น

๒. ใบประกอบแบบขนนก ใบย่อยแยกออกจากแกนกลางที่เป็นก้าน ยาวเรียว ใบประกอบชนิดนี้ อาจมีชั้นเดียวคือมีการแตกใบย่อยครั้งเดียว เช่น ใบสะเดาหรือแตกเพิ่มเป็น ๒-๓ ครั้ง เรียกว่าใบประกอบ ๒ ชั้น ใบประกอบ ๓ ชั้น ตามลำดับ

๔. ดอก ส่วนประกอบของดอกมีความแตกต่างกัน สังเกตลักษณะอย่างละเอียด เช่น กลีบดอก จำนวนกลีบดอก การเรียงตัวของกลีบดอก รูปร่างของกลีบดอก สี กลิ่น เป็นต้น ส่วนของดอกที่ใช้เป็นยา เช่น น้ำมันหอมระเหยในดอกกานพลู มีฤทธิ์ขับลม ข่าเชื้อแบคทีเรีย ฤทธิ์ขับพยาธิ ดีปลีแก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ เป็นต้น ดอกของต้นไม้หลายชนิดเป็นยาได้ เช่น กานพลู ชุมเห็ดเทศ พิกุล ลำโพง ดอกคำฝอย เป็นต้น

รูปร่างและลักษณะของดอก ดอกมีส่วนประกอบสำคัญ ๕ ส่วน คือ ก้านดอก กลีบรอง กลีบดอก เกสรตัวผู้และเกสรตัวเมีย ดอกที่มีส่วนประกอบครบ ๕ ส่วนเรียกว่า ดอกสมบูรณ์ การสังเกตลักษณะของดอก ควรสังเกตที่ละส่วนอย่างละเอียดเช่น กลีบดอก สังเกตจำนวนของกลีบดอก การ

เรียงตัวของกลีบดอก รูปร่างของกลีบดอก สี กลิ่น เป็นต้น ลักษณะที่ดอกออกจากตาดอกนั้นมีทั้งแบบดอกเดี่ยว คือ ก้านดอกอันหนึ่งมีดอกเพียงดอกเดียว เช่น ดอกกุหลาบ ดอกบัว กระทรก ชบา และแบบดอกช่อ คือ ก้านดอกอันหนึ่งมีมากกว่า ๒ ดอกขึ้นไป เช่น กล้วย หนุ่ย พลับพลึง ข้าวโพด เป็นต้น การเรียงตัวของช่อดอกนี้มีมากมายหลายอย่างขึ้นอยู่กับชนิดของพืช จึงควรสังเกตลักษณะพิเศษของดอกแต่ละชนิดให้ดี

๕. ผล สำหรับผลที่เป็นยา เช่น มะเกลือ ตีปลี มะแว้งต้น กระวาน เป็นต้น สังเกตลักษณะผลทั้งภายนอกและภายใน นอกจากผล เมล็ดภายในผลยังอาจเป็นยาได้อีก รูปร่างและลักษณะผล มีมากมายหลายอย่างตามชนิดของต้นไม้ที่แตกต่างกัน

ลักษณะการเกิดของผล แบ่งได้เป็น

๑. ผลเดี่ยว คือ ผลที่เกิดจากรังไข่อันเดียว เช่น ฝรั่ง ทับทิม มะพร้าว เป็นต้น
๒. ผลกลุ่ม คือ ผลที่เกิดจากดอกเดี่ยวที่มีหลายรังไข่หลอมรวมกัน เช่น น้อยหน่า เป็นต้น

๓. ผลรวม คือ ผลที่เกิดจากดอกช่อหลายดอก เช่น สับปะรด ยอ เป็นต้น

และยังมีการแบ่งผลออกเป็น ๓ แบบ คือ ผลเนื้อ ผลแห้งชนิดแตก(เปลือกผลแตกออกเมื่อเจริญเต็มที่) และผลแห้งชนิดไม่แตก(เปลือกผลยังคงปิดอยู่เมื่อเจริญเต็มที่) อีกด้วย อย่างไรก็ตามการสังเกตลักษณะของผลทำได้ไม่ยาก ต้องสังเกตลักษณะผลทั้งลักษณะภายนอกและภายในจึงจะสามารถจำแนกผลไม้นั้นว่าแตกต่างกับต้นไม้ชนิดอื่นอย่างไร นอกจากผลของต้นไม้เป็นยาได้ ยังมีเมล็ดภายในผลที่อาจเป็นยาได้อีก เช่น สะแก พักทอง เป็นต้น ฉะนั้น ในการสังเกตลักษณะของผล ควรสังเกตลักษณะรูปร่างของเมล็ดไปพร้อมกันด้วย

ส่วนประกอบทั้ง ๕ ส่วน ข้างต้นนี้ จะมีรูปร่างลักษณะ โครงสร้างและบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป เช่นเดียวกันกับร่างกายมนุษย์ที่มีอวัยวะแตกต่างกันและต่างก็ทำหน้าที่ ซึ่งไม่เหมือนกันและสำหรับตัวยานในพืชสมุนไพรจะมากหรือน้อย นอกจากขึ้นกับส่วนประกอบของพืชแล้วยังขึ้นกับการเก็บด้วย ซึ่งการเก็บเกี่ยวสมุนไพรที่ใช้เป็นยา ต้องทราบชนิดยา ส่วนที่ใช้เป็นยา ได้แก่ ราก ลำต้น ใบ ดอกหรือผล รวมทั้งอายุของพืช

๒.๑.๓ ประเภทของสมุนไพร

สมุนไพร มีมากมายหลายลักษณะและหลายประเภท สามารถจำแนกพืชสมุนไพรได้ ดังนี้^๗

^๗ สัมพันธ์ กล้าโกลม, การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะที่เกี่ยวกับการดูแลสมรรถภาพทางเพศชายและความเสื่อมตามคัมภีร์รักษัย, ดุษฎีนิพนธ์, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๕๐ - ๕๑.

๑) การจำแนกตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ดังนี้

๑.๑) น้ำมันหอมระเหย (Essential oil) พืชสมุนไพรหลายชนิดสามารถนำมาสกัดน้ำมันหอมระเหยได้โดยวิธีการกลั่น ซึ่งจะได้น้ำมันหอมระเหยมีกลิ่นหอมแตกต่างกันไปตามชนิดของพืชสมุนไพร น้ำมันหอมระเหยนี้มีสารสำคัญที่สกัดออกมา ซึ่งจะใช้ประโยชน์ได้ตรงตามวัตถุประสงค์มากกว่า รวมทั้งการใช้ในปริมาณที่น้อยกว่า เมื่อเทียบกับการนำพืชสมุนไพรมาใช้ในรูปแบบอื่น ตัวอย่างของพืชสมุนไพรที่นำมาสกัดน้ำมันหอมระเหย เช่น

(๑) น้ำมันตะไคร้หอม ใช้ในอุตสาหกรรมผลิตสบู่ แชมพู น้ำหอมหรือใช้ทำสารไล่แมลง

(๒) น้ำมันไพล ใช้ในผลิตภัณฑ์ครีมทาภายนอก ลดการอักเสบจากการฟกช้ำ

(๓) น้ำมันกระวาน ใช้แต่งกลิ่นเหล้า เครื่องดื่มต่าง ๆ รวมทั้งใช้ในอุตสาหกรรมน้ำหอม

(๔) น้ำมันพลู ใช้ในอุตสาหกรรมเครื่องสำอางค์ หรือใช้เป็นเจลทาภายนอกแก้คัน

๑.๒) ยารับประทาน พืชสมุนไพรหลายชนิดสามารถนำมาใช้รับประทานเพื่อรักษาอาการของโรคได้ อาจใช้สมุนไพรชนิดเดียวหรือหลายชนิดรวมกันก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสารสำคัญที่มีอยู่ในพืชสมุนไพรชนิดนั้น ๆ ที่ออกฤทธิ์เพื่อการบำบัดรักษา เช่น

(๑) บอระเพ็ด ฟ้าทะลายโจร ใช้แก้ไข้

(๒) กระเพรา ไพล จิง ใช้แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ

(๓) ขี้เหล็ก ไมยราพ ใช้ระงับประสาท

(๔) คำฝอย กระเจี๊ยบแดง กระเทียม ใช้ลดไขมันในเส้นเลือด

๑.๓) ยาสำหรับใช้ภายนอก พืชสมุนไพรที่สามารถนำมาบำบัดโรคที่เกิดขึ้นตามผิวหนัง แผลที่เกิดขึ้นตามร่างกายรวมทั้งแผลในปาก อาจใช้สมุนไพรชนิดเดียวหรือหลายชนิดรวมกันก็ได้ ลักษณะของการนำมาใช้มีหลายลักษณะมีทั้งใช้สด บดเป็นผง ครีม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสารสำคัญที่มีอยู่ในพืชสมุนไพร และความสะดวกในการนำมาใช้ ตัวอย่างของพืชสมุนไพรที่นำมาใช้เป็นยาสำหรับใช้ภายนอก เช่น

(๑) บัวบก หว่า โทงเทง ใช้รักษาแผลในปาก

(๒) ฝรั่ง กานพลู ใช้ระงับกลิ่นปาก

(๓) ผักบู่ทะเล เสดดพังพอน เท้ายายม่อม ตำลึง ใช้แก้แพ้

(๔) บัวบก ยาสูบ ว่านหางจระเข้ ใช้รักษาแผลน้ำร้อนลวก

(๕) ตำลึง พุดตาน ว่านมหากาฬ เสดดพังพอน ใช้แก้งูสวัด

๑.๔) ผลิตภัณฑ์เสริมอาหารและเครื่องดื่ม พืชสมุนไพรหลายชนิดสามารถนำมาทำเป็นผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ ผู้บริโภคจึงรู้สึกปลอดภัยในการนำมารับประทาน เช่น

- (๑) บุ๊ก ใช้ดูดจับไขมันจากเส้นเลือด ลดน้ำหนัก
- (๒) สัมแขก ใช้เปลี่ยนไขมันเป็นพลังงาน ใช้ลดน้ำหนัก
- (๓) หญ้าหนวดแมว คำฝอย หญ้าหวาน ใช้เป็นเครื่องปรุงรสบำรุงสุขภาพ

๑.๕) เครื่องสำอางค์ เป็นการนำพืชสมุนไพรมาใช้อีกลักษณะหนึ่ง การนำพืชสมุนไพรมาใช้เป็นเครื่องสำอางค์มีมานานแล้ว และในปัจจุบันได้รับการยอมรับมากขึ้น เนื่องจากปลอดภัยกว่าการใช้สารสังเคราะห์ทางเคมี ทำให้มีผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นโดยมีส่วนผสมของพืชสมุนไพรเกิดขึ้นมากมาย เช่น แชมพู ครีมนวดผม สบู่ โลชั่น ตัวอย่างพืชสมุนไพรที่นำมาใช้เป็นเครื่องสำอางค์ เช่น อัญชัน วานหางจระเข้ มะค่าดีควาย เห็ดหลินจือ เป็นต้น

๑.๖) ผลิตภัณฑ์ป้องกันกำจัดศัตรูพืช เป็นสมุนไพรที่มีฤทธิ์เบื่อเมาหรือมีรสขม ซึ่งมีคุณสมบัติในการปราบหรือควบคุมปริมาณการระบาดของแมลงศัตรูพืช โดยไม่มีพิษตกค้างในผลผลิต ไม่มีพิษต่อผู้ใช้และสภาพแวดล้อม ตัวอย่างพืชสมุนไพรที่ใช้ป้องกันกำจัดศัตรูพืช เช่น สะเดา ยาสูบ ตะไคร้หอม ฟ้ายะลวยโจร ไพล เป็นต้น

๒) การจำแนกตามลักษณะภายนอกพืช

๒.๑) ไม้ยืนต้น (tree) เป็นต้นไม้ที่มีลำต้นใหม่ ลำต้นเดี่ยว สูงมากกว่า ๖ เมตร เจริญเติบโตตั้งตรงขึ้นไป

๒.๒) ไม้พุ่ม(shrub) เป็นต้นไม้ที่มีเนื้อไม้ขนาดเล็กและเตี้ย มีหลายลำต้นที่แยกจากดิน หรือลำต้นจะแตกกิ่งก้านใกล้โคนต้น หรือมีลำต้นเล็ก ๆ หลายต้นจากโคนเดียวกัน ทำให้ดูเป็นกอหรือเป็นพุ่ม

๒.๓) ไม้ล้มลุก(herb) เป็นพืชที่มีลำต้นอ่อน ไม่มีเนื้อไม้ หักง่ายมีอายุ ๑ หรือหลายปี

๒.๔) ไม้เลื้อยหรือไม้เถา (climber) เป็นพืชที่มีลำต้นยาว ไม่สามารถตั้งตรงได้ต้องอาศัยสิ่งยึดเกาะตามกิ่งไม้ อาศัยส่วนของพืชเกาะ อาจเป็นลำต้น หนวดหรือหนามก็ได้

๒.๑.๔ การเก็บสมุนไพร

วิธีการเก็บเกี่ยวสมุนไพรเพื่อนำไปใช้ทำยา จะมีผลโดยตรงต่อคุณสมบัติทางเคมีและฤทธิ์ทางยา สมุนไพรควรเก็บสมุนไพรในวันที่อากาศแห้ง ในระยะที่พืชโตเต็มที่หรือในช่วงที่พืชสะสมปริมาณของตัวยาไว้ค่อนข้างสูง หลังการเก็บสมุนไพรแล้วควรทำให้แห้งเร็วที่สุด ด้วยการตากหรือการอบ เมื่อสมุนไพรแห้งดีแล้วควรจัดเก็บให้ดี เพื่อรักษาคุณภาพและฤทธิ์ทางยาไว้ ถ้าเก็บในระยะเวลาที่ไม่เหมาะสมก็มีผลต่อการออกฤทธิ์ ในการรักษาโรคของยาสมุนไพรได้ หลักทั่วไปในการเก็บสมุนไพรเพื่อใช้ทำยา มีดังนี้^๔

^๔ อ้างแล้ว, เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ, การดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเองด้วยยาสมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน, หน้า ๒๐.

๑. ประเภทหัวหรือราก ควรเก็บในช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต ใบและดอกร่วงหมดหรือในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน เพราะว่าช่วงนี้รากและหัวมีการสะสมปริมาณของตัวยาไว้ค่อนข้างสูง วิธีการเก็บควรใช้วิธีขุดอย่างระมัดระวัง

๒. ประเภทใบหรือเก็บทั้งต้น ควรเก็บในช่วงที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุดหรือบางชนิดอาจระบุช่วงเวลาการเก็บอย่างชัดเจน เช่น เก็บใบที่ไม่อ่อนหรือแก่จนเกินไป เก็บในช่วงดอกตูม ดอกเริ่มบานหรือดอกบานเต็มที่ เป็นต้น การกำหนดช่วงเวลาในการเก็บใบจะสัมพันธ์กับใบยาที่มีตัวยามากที่สุด วิธีการเก็บใช้วิธีเด็ด เช่น กะเพรา ขมิ้น ฝรั่ง ฟักทะลายโจร เป็นต้น

๓. ประเภทเปลือกต้นและเปลือกราก เปลือกต้นโดยมากจะเก็บระหว่างช่วงฤดูร้อนต่อกับฤดูฝน ปริมาณยาในพืชสูงและลอกออกง่าย สำหรับการลอกเปลือกต้นนั้น อย่าลอกเปลือกออกทั้งรอบต้น เพราะจะกระทบกระเทือนในการส่งลำเลียงอาหารของพืชอาจทำให้ตายได้ ทางที่ดีที่สุดควรลอกจากส่วนกิ่งและแขนงย่อย ไม่ควรลอกออกจากลำต้นของต้นไม้หรือใช้วิธีลอกออกในลักษณะครึ่งวงกลม ส่วนเปลือกรากเก็บในช่วงต้นฤดูฝนเหมาะสมที่สุด เนื่องจากการลอกเปลือกต้นหรือเปลือกรากเป็นผลเสียต่อการเจริญเติบโตของพืช

๔. ประเภทดอก โดยทั่วไปเก็บในช่วงที่ดอกเริ่มบาน แต่บางชนิดเก็บในช่วงดอกตูม เช่น กานพลู เก็บในช่วงเปลี่ยนสีเขียวเป็นสีแดง

๕. ประเภทผลและเมล็ด พืชสมุนไพรบางชนิดเก็บในช่วงที่ผลยังไม่สุก เช่น ฝรั่ง เก็บผลอ่อนใช้แก้ท้องร่วง แต่โดยทั่วไปมักเก็บตอนที่ผลแก่เต็มที่ เช่น มะแว้งต้น มะแว้งเครือ ดีปลี เมล็ดผักทอง เมล็ดชุมเห็ดไทย เมล็ดสะแก เป็นต้น

ชไมพร บรูณ์เจริญ^๔ ได้อธิบายการเก็บเกี่ยวสมุนไพร ไว้ดังนี้

๑. ควรเก็บยาสมุนไพรไว้ในที่แห้งและเย็น สถานที่เก็บสมุนไพรนั้นต้องมีอากาศถ่ายเทสะดวก เพื่อขจัดความอับชื้นที่อาจจะก่อให้เกิดเชื้อราในสมุนไพรได้

๒. สมุนไพรที่จะเก็บรักษานั้นต้องแห้งไม่เปียกชื้น หากเสี่ยงต่อการขึ้นราได้ควรนำสมุนไพรนั้นออกมาตากแดดอย่างสม่ำเสมอ

๓. ในการเก็บสมุนไพรนั้นควรแยกประเภทของสมุนไพรในการรักษาโรค เพื่อป้องกันการหยิบยาผิดซึ่งอาจจะก่อให้เกิดอันตรายได้

๔. ควรตรวจสอบความเรียบร้อยในการเก็บสมุนไพรบ่อย ๆ ว่ามีสัตว์หรือแมลงต่าง ๆ เข้าไปทำลายหรือก่อความเสียหายกับสมุนไพรที่เก็บรักษาหรือไม่ ถ้ามีควรหาทางป้องกันเพื่อรักษาคุณภาพของสมุนไพร

^๔ ชไมพร บรูณ์เจริญ, การศึกษาวิธีการทำสมุนไพร, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก, <https://chamaiporn832.wordpress.com>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

คุณภาพของยาสมุนไพรที่จะใช้รักษาโรคได้ดีหรือไม่นั้น สำคัญอยู่ที่ช่วงเวลาการเก็บสมุนไพร และวิธีการเก็บ ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่จะต้องคำนึงอีกอย่างก็คือ พื้นที่ปลูกพืชสมุนไพร เช่น ลำโพง ควรปลูกในพื้นที่เป็นต่างจะมีปริมาณตัวยาสสูง สะระแหน่หากปลูกในดินทรายปริมาณน้ำมันระเหยหอมจะสูง และยังมีปัญหาทางด้านสภาพแวดล้อมในการเจริญเติบโต ภูมิอากาศ เป็นต้น

สรุปได้ว่า วิธีการเก็บสมุนไพรเพื่อใช้ทำยามีความสำคัญมาก เพราะการเก็บพืชสมุนไพร แต่ละส่วนประกอบ แต่ละช่วงเวลา ล้วนมีผลต่อคุณภาพและฤทธิ์ของยาทั้งสิ้น สมุนไพรบางชนิดหากเก็บนอกฤดูกาลที่กำหนดไว้อาจเป็นช่วงมีพิษ เมื่อนำมาใช้ย่อมเป็นอันตรายได้ นอกจากนี้ถ้าเก็บมาใช้ไม่ถูกส่วนก็อาจไม่ได้ฤทธิ์ของยาตามสรรพคุณที่ต้องการได้

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ตามการถ่ายทอดประสบการณ์ของแพทย์ไทยโบราณนั้น ยังมีการเก็บยาตามฤดูกาล วัน โมงยามและทิศอีกด้วย เช่น ใบควรเก็บในตอนเช้าวันอังคารฤดูฝนทางทิศตะวันออก เป็นต้น นอกจากนี้ท่านผู้ศึกษาการเก็บและการใช้สมุนไพร สามารถเรียนรู้ได้จากหมอพื้นบ้านที่อยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งมีประสบการณ์เก็บยาและการใช้ยามาเป็นเวลายาวนาน

วิธีการเก็บสมุนไพรที่ถูกต้องเหมาะสม^{๑๐}ซึ่งถือเป็นการอนุรักษ์สมุนไพรด้วยนั้น โดยทั่วไปไม่มีอะไรลับซับซ้อน ประเภทใบ ดอก ผล ใช้วิธีเด็ดแบบธรรมดา ส่วนแบบราก หัวหรือเก็บทั้งต้น ใช้วิธีขุดอย่างระมัดระวัง เพื่อประกันให้ได้ส่วนที่เป็นยามากที่สุด สำหรับเปลือกต้นหรือเปลือกราก เนื่องจากเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของต้นพืช ดังนั้นจึงควรสนใจวิธีการเก็บดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

คุณภาพของยาสมุนไพร จะใช้รักษาโรคได้ดีหรือไม่นั้น ที่สำคัญอยู่ที่ช่วงเวลาการเก็บสมุนไพร และวิธีการเก็บ แต่ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่ยังต้องคำนึงถึงอีกอย่างคือ พื้นที่ปลูก เช่น ลำโพง ควรปลูกในพื้นที่เป็นต่างปริมาณของตัวยาสจะสูง สะระแหน่หากปลูกในที่ดินทราย ปริมาณน้ำมันหอมระเหยจะสูง และยังมีปัญหาทางด้านสภาพแวดล้อมในการเจริญเติบโต ภูมิอากาศ เป็นต้น ต่างก็มีผลต่อคุณภาพสมุนไพรทั้งนั้น ดังนั้นเราควรพิจารณาหาข้อมูลอย่างละเอียดถี่ถ้วนก่อนที่จะเก็บยาสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรค

๒.๑.๕ การปลูกและการดูแลสมุนไพร

หลักการทั่วไปในการปลูกพืชสมุนไพรเช่นเดียวกันกับการปลูกพืชอื่นๆ คือ ต้องรู้เสียก่อนว่าพืชที่จะปลูกนั้นเป็นพืชน้ำหรือพืชบก เป็นพืชยืนต้นขนาดใหญ่หรือไม้ขนาดกลางหรือไม้ล้มลุก พืชวัชพืชหรือพืชผักที่มีอายุสั้น ชอบดินฟ้าอากาศหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติแบบแล้งหรือชื้น เพราะการที่จะปลูกพืชชนิดใดให้เจริญงอกงามได้ดี ก็ต้องปลูกในแหล่งที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อพืชนั้น ๆ จะสังเกตได้ว่าในสภาพแวดล้อมเดียวกัน พืชบางชนิดขึ้นง่าย-ปลูกง่ายไม่ต้องดูแลเอาใจใส่

^{๑๐} นงลักษณ์ ศรีขจรเกียรติ, การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะที่เกี่ยวข้องกับการดูแลภาวะวัยทองของสตรีและความเสื่อมตามคัมภีร์กษัย, ดุษฎีนิพนธ์, (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๕๑ – ๕๒.

มากนักก็เจริญงอกงามได้ดี แต่พืชบางชนิดกลับขึ้นยาก-ปลูกยาก กระแสรื่น ไม่เจริญเติบโต ทั้งนี้เป็นเพราะความต้องการของพืชแต่ละชนิดแตกต่างกันไป ดังนั้นเมื่อคัดเลือกชนิดของพืชสมุนไพรที่จะปลูกแล้ว ก็จำเป็นต้องปลูกในที่ที่มีสิ่งแวดล้อมโดยธรรมชาติเหมาะสมกับพืชชนิดนั้น ๆ ด้วย หรืออย่างน้อยก็ต้องดัดแปลงให้ใกล้เคียงกัน รวมทั้งการเตรียมดิน การให้อาหาร ตลอดจนการดูแลรักษาอย่างเหมาะสม พืชจึงจะเจริญงอกงามได้ดีและสามารถนำมาใช้ได้ตามต้องการ

๑) วิธีการปลูกสมุนไพรแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑.๑ การปลูกพืชสมุนไพรขนาดเล็กที่เป็นพืชล้มลุก วิธีการปลูกประเภทนี้คล้ายพืชสวนครัว ไม่มีอะไรยุ่งยากเพราะเป็นพืชขนาดเล็ก ต้องการพื้นที่เพาะปลูกน้อย มีที่ว่างเพียงเล็กน้อยก็ปลูกได้หรืออาจปลูกใส่ภาชนะต่าง ๆ เช่น กระถาง กะบะไม้หรือแม้แต่เศษวัสดุต่าง ๆ เช่น กะลา ถังน้ำที่รื้อ ใช้พื้นที่บริเวณระเบียงทางเดินเป็นที่ตั้งหรือแขวนทำเป็นสวนลอยฟ้าก็ได้

การเตรียมดิน ส่วนประกอบของดินสำหรับปลูกโดยทั่วไป ได้แก่ ผสมแต่ละส่วนให้เข้ากัน ส่วนประกอบนี้อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม เช่น ถ้าใช้ดินร่วนปนทรายก็ต้องลดส่วนผสมของทรายบ้าง หรือถ้าดินเป็นกรดก็ต้องเติมปูนขาวลงไปเล็กน้อย ก่อนที่จะใส่ดินลงในภาชนะจะต้องเจาะรูขนาดพอควรที่ก้นภาชนะ และรองก้นภาชนะเหล่านั้นด้วยกรวดหรือทรายหยาบ เพื่อให้ระบายได้แล้วใส่ดินที่ผสมไว้จนเกือบเต็ม นำกล้าหรือต้นอ่อนวางลงเบา ๆ กล้วยด้วยดินผสมให้เต็ม กระถางพอตักให้แน่นพอควรที่ต้นอ่อนจะไม่ล้มร่นน้ำเล็กน้อย นำภาชนะที่ปลูกเรียบร้อยแล้ววางลงในที่ร่มหรือที่บังแดดชั่วคราว (สัก ๒-๓ วัน) จนต้นไม้ตั้งตัวได้จึงย้ายมาไว้ในที่จัดเตรียมไว้ ในกรณีปลูกลงในแปลงปลูก จะต้องให้พื้นที่ปลูกเป็นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึงหรือไม่เป็นแอ่งน้ำขัง โดยการยกร่องแปลงปลูก ใส่ดินผสมลงในแปลงแล้วรดน้ำจนชุ่ม

๑.๒ การปลูกสมุนไพรยืนต้น ไม้ยืนต้นเป็นพืชที่มีระบบรากที่แผ่ขยายกว้างและลึก ดังนั้นการเตรียมหลุมที่จะปลูกจึงควรให้โตและลึก โดยกว้างยาวและลึกด้านละ ๕๐-๑๐๐ ซม. ขึ้นอยู่กับขนาดของไม้ยืนต้น เวลาขุดหลุม ควรแยกดินผิวส่วนที่มีสีดำหรือสีคล้ำไว้ต่างหาก(เพื่อใช้รองก้นหลุมและให้กลับเมื่อวางต้นไม้ลงหลุม) ส่วนดินชั้นล่างนำมาเกลี่ยตากไว้ ๑-๒ เดือน หรือ ๑-๒ สัปดาห์เป็นอย่างน้อย เมื่อดินแห้งพอสมควรแล้ว บดหรือทุบดินให้ละเอียดและผสมดินนั้นตามวิธีการดังนี้

ปุ๋ยวิทยาศาสตร์อาจใช้สูตร ๒๐-๒๐-๐ หรือ ๒๖-๒๐-๐ ในปริมาณครึ่งกิโลกรัม ต่อดิน ๑ ลูกบาศก์เมตร และเติมปูนขาวถ้าดินเป็นกรดหรือเติมยิปซัม(เกลือ जिद) ถ้าดินเป็นด่างในอัตราส่วน ปูนหรือยิปซัม ๑ กิโลกรัมต่อดินผสม ๑ ลูกบาศก์เมตร เมื่อผสมดินเสร็จเรียบร้อยแล้วให้ใส่ดินผิวลงไปรองพื้นก้นหลุมก่อนแล้วจึงค่อยใส่ดินผสมลงไป เมื่อดินเต็มหลุมรดน้ำให้ชื้น ถ้ามีการใส่ปุ๋ยต้องปล่อยทิ้งไว้ประมาณ ๒ สัปดาห์ ทั้งนี้เพื่อให้ปฏิกิริยาลดความเป็นกรดจากปูนเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ ถ้าหากปุ๋ยหมักที่ผสมลงไปดินนั้นเป็นปุ๋ยที่ยังสลายตัวไม่สมบูรณ์ ต้องปล่อยทิ้งไว้นาน ๓-๔ สัปดาห์ ให้การ

สลายตัวเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์เสียก่อน หลังจากนั้นค่อยนำเอาพันธุ์ไม้ที่เตรียมไว้ลงปลูก ซึ่งอาจเป็นต้นพันธุ์จากเมล็ด กิ่งตอนหรือกิ่งทาบบตามแต่เหมาะสม

หลังจากปลูกแล้ว อาจต้องตัดกิ่งและใบออกบ้างหรือบังร่มให้ ต้องรดน้ำอย่างน้อยวันละ ๑ ครั้งในตอนเช้า ให้ปุ๋ยอย่างน้อยเดือนละครั้งอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ก็คอยดูแลกำจัดหนอน แมลง หรือฉีดยาป้องกันโรคและแมลงเป็นครั้งคราว

๒) การขยายพันธุ์สมุนไพโร การขยายพันธุ์ คือการสืบพันธุ์ของต้นไม้โดยธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากการเพาะเมล็ด การแตกหน่อ แตกกตา ใช้ไหลหรือเงาของพืช การขยายพันธุ์พืชทำให้เพิ่มจำนวนของพืชมากขึ้น การขยายพันธุ์พืชสมุนไพโร แบ่งเป็น ๒ ลักษณะคือ^{๑๑}

๑.๑) การขยายพันธุ์พืชโดยอาศัยเพศ คือการนำเมล็ดที่เกิดจากการผสมระหว่างเกสรตัวผู้และเกสรตัวเมีย ไปเพาะเป็นต้นกล้าให้เจริญเติบโตเป็นต้นใหม่ต่อไป ซึ่งลักษณะต้นใหม่ที่เกิดขึ้นอาจจะมีลักษณะที่ดีกว่าเดิมหรือเลวกว่าเดิมก็ได้

วิธีการขยายพันธุ์พืชโดยวิธีนี้ มีข้อดีคือ พืชมีรากแก้วเป็นวิธีที่เหมาะสมแก่การขยายพันธุ์พืชจำนวนมาก มีวิธีการและขั้นตอนไม่มากนัก แต่มีข้อเสียที่กลายพันธุ์ได้ ต้นใหญ่และกว่าจะออกผลต้องใช้เวลานาน พืชสมุนไพโรหลายชนิดเพาะพันธุ์โดยวิธีนี้ เช่น คุณ ยอและฟ้าทะลายโจร วิธีการที่สะดวกและนิยมกันมาก คือการเพาะใส่กระถางหรือถุงพลาสติก วัสดุที่ใช้คือขี้เถ้าแกลบดำทรายหยาบหรือดินปนทราย แต่ที่เหมาะสมที่สุดคือ ขี้เถ้าแกลบดำเพราะขี้เถ้าแกลบดำไม่จับตัวแข็ง ร่วนซุย โปร่ง ระบายน้ำได้ดี แดดส่องสะดวก ถุงพลาสติกที่ใช้ต้องเจาะรูให้น้ำไหลได้ วิธีทำโดยใส่ถ่านแกลบลงในถุงพลาสติก เสร็จแล้วล้างถ่านแกลบด้วยน้ำเพื่อให้หมดค้างเสียก่อน ถ้าหากไม่ใช้ถ่านแกลบดำ จะใช้ดินร่วนปนทราย โดยใช้ดินร่วน ๒ ส่วน ทรายหยาบ ๑ ส่วน ปุ๋ยคอกแห้งปนละเอียด ๑ ส่วน เอามาผสมให้เข้ากันดีหยอดเมล็ดให้ลึกพอประมาณ ๒-๓ เมล็ด(ถ้าเมล็ดใหญ่ใช้ ๑ เมล็ด) ดูอย่าให้แดดจัด รดน้ำพอประมาณวันละครั้ง อย่าให้น้ำขัง เมล็ดจะเน่าเมื่อเมล็ดงอกแล้วให้ถูกแดดบ้าง เมื่อต้นเจริญเติบโตพอควรก็แยกไปปลูกในที่ที่ต้องการได้

๑.๒) การขยายพันธุ์โดยไม่อาศัยเพศ คือการขยายพันธุ์พืชด้วยส่วนใดส่วนหนึ่งของพืชเช่น กิ่ง หน่อ หัว ใบ เหง้า ไหล เป็นต้น โดยนำไปชำ ตอน แบ่งแยก ตัดตา เพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ(Tissue Culture) ให้เกิดเป็นต้นใหม่ขึ้นมาได้

ข้อดีของการขยายพันธุ์โดยไม่ต้องอาศัยเพศ คือไม่กลายพันธุ์ สะดวกต่อการดูแลรักษา ได้ผลเร็วและสามารถขยายพันธุ์พืชที่ยังไม่มีเมล็ดหรือไม่สามารถมีเมล็ดได้ แต่มีข้อเสียคือไม่มีรากแก้ว บางวิธีขยายพันธุ์ได้คราวละไม่มาก ต้องใช้เทคนิคและความรู้ช่วยบ้าง เช่น การตอน การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ เป็นต้น

^{๑๑} อ้างแล้ว, นงลักษณ์ ศรีจรเกียรติ, การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์สมุนไพโรไทยอายุวัฒนะที่เกี่ยวกับการดูแลภาวะวัยทองของสตรีและความเสื่อมตามคัมภีร์เกษัย, หน้า ๕๑ - ๕๒

วิธีการขยายพันธุ์พืชแบบไม่อาศัยเพศมีหลายวิธี ในที่นี่จะแนะนำเฉพาะวิธีที่ใช้บ่อย และนำไปเลือกใช้กับการขยายพันธุ์พืชสมุนไพร

(๑) การแยกหน่อหรือกอ พืชสมุนไพรบางชนิด เช่น กระชาย กล้วย ตะไคร้ ขิง ข่า เตย ว่านหางจระเข้ ขยายพันธุ์โดยการแยกหน่อหรือกอ ทำได้โดยก่อนแยกหน่อจะต้องเลือกหน่อที่แข็งแรง มีใบ ๒-๓ ใบ ใช้น้ำรดให้ทั่วเพื่อให้ดินนุ่ม ขุดแยกออกมาอย่างระมัดระวังอย่าให้หน่อชำ เมื่อตัดออกมาแล้ว เอาดินกลบโคนต้นแม่ให้เรียบร้อย นำหน่อที่แยกตัดรากที่ชำหรือใบที่มากเกินไปออกบ้าง แล้วนำไปปลูกลงในกระถางหรือดินที่เตรียมไว้ กดดินให้แน่นเสร็จแล้วรดน้ำให้ชุ่ม เก็บไว้ในที่ร่ม ถ้าปลูกลงแปลงก็บำรุงมาให้จนกว่าต้นจะแข็งแรง ดูแลอย่าให้น้ำขัง

(๒) การปักชำ พืชสมุนไพร เช่น หญ้าหนวดแมว ขลุ่ ดิปลี ปักชำได้ง่าย โดยใช้ลำต้น หรือกิ่ง โดยเลือกกิ่งที่สมบูรณ์ ไม่อ่อนหรือไม่แก่จนเกินไป ใช้มีดหรือกรรไกรที่คม ตัดเฉียงโดยให้กิ่งชำมีตาติดอยู่สัก ๓-๔ ตา ตัดแล้วริดใบออกให้เหลือใบแต่น้อย ใช้ปูนแดงทาที่รอยตัดกันเชื้อรา นำไปปลูกลงบนกระบะที่บรรจุถ่านกลบดำ หรือดินร่วนปนทราย ผสมแบบเดียวกับการเพาะเมล็ด การปักให้ปักตรง ๆ ลงไปในดิน ไม่ใหญ่ปักห่างกันหน่อย ไม่เล็กปักถี่หน่อยกลบดินให้แน่นไม่ให้โยกคลอน การรดน้ำให้สม่ำเสมอและอย่าให้แฉะและอย่ารดน้ำแรง จะทำให้กิ่งโยกคลอน เมื่อรากแตกและมีใบเจริญขึ้น ก็ย้ายไปปลูกในที่ที่เตรียมดินไว้

ในการปลูกพืชสมุนไพรบางครั้งอาจปลูกเป็นไม้ประดับหรือปลูกเป็นพืชแซมในสวน ไร่ นา ที่สามารถนำมาใช้ได้ง่ายเมื่อจำเป็น การปลูกสมุนไพรจึงอาจเป็นการปลูกเพื่อใช้ในครอบครัวแบบพึ่งพาตนเอง เนื่องจากพืชสมุนไพรสามารถใช้เป็นอาหารและยารักษาโรค นอกจากนั้นยังสามารถลดรายจ่ายและเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกด้วย

๓) การบำรุงรักษาสมุนไพร

การบำรุงรักษาเป็นการกระทำให้พันธุ์ไม้ที่ปลูกไว้เจริญงอกงามต่อไป ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับเรื่องต่อไปนี้^{๑๒}

๑. การพรางแสง พันธุ์ไม้ต้องการแสงน้อยหรือพันธุ์ไม้ที่ยังอ่อนแออยู่ ควรจะได้มีการพรางแสง หากต้องปลูกพืชดังกล่าวในที่โล่งเกินไป การพรางแสงปกติจะทำช่วงระยะเวลาหนึ่ง จนพืชนั้นตั้งตัวได้ แต่ถ้าเป็นพืชที่ต้องการแสงน้อย ก็ต้องมีการพรางแสงไว้ตลอดเวลา หรือปลูกใต้ต้นไม้ที่ให้ร่มเงาได้จะเหมาะสมกว่า

๒. การให้น้ำ ปกติการปลูกควรปลูกในช่วงต้นฤดูฝน เพราะจะทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการให้น้ำ สำหรับการให้น้ำจะต้องพิจารณาลักษณะของพืชแต่ละชนิดประกอบด้วยว่า ต้องการน้ำมากหรือน้อย จึงจำเป็นต้องศึกษาลักษณะของพันธุ์ไม้ที่ปลูกบ้างตามสมควร แต่โดยหลักการแล้วเมื่อ

^{๑๒} นนทนนท์ นະธิศรี, การปลูกและบำรุงรักษาพืชสมุนไพร, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://sites.google.com/site/ilovesamunprit/>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐

ปลูกต้นไม้ใหญ่ ๆ ก็ควรจะให้ น้ำ ให้มีความชุ่มชื้นอยู่เสมอ ปกติให้น้ำอย่างน้อยวันละครึ่ง แต่หากพิจารณาเห็นว่าแฉะเกินไปก็เว้นช่วงได้ หรือหากแห้งเกินไปก็ต้องให้น้ำเพิ่มเติม คือต้องคอยสังเกตด้วย ทั้งนี้เพราะแต่ละท้องที่จะมีสภาพดินและอากาศแตกต่างกัน ส่วนการให้น้ำก็ต้องให้จนกว่าพืชจะตั้งตัวได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับพืชแต่ละชนิด แต่ก็พอสังเกตจากลักษณะของพืชนั้นได้ หากแสดงลักษณะเหี่ยวเฉาก็แสดงว่ายังตั้งตัวไม่ได้

๓. การระบายน้ำ จะต้องหาวิธีการที่จะต้องระบายน้ำออกจากพื้นที่ให้ได้ ถ้าฝนตกน้ำท่วม โคนพืชที่ปลูกไว้ เพราะจะเป็นอันตรายต่อระบบรากของพืชได้ ทั้งนี้อาจทำโดยการยกทรงปลูกหรือพูนดินให้สูงขึ้นก่อนปลูก ก็จะช่วยแก้ปัญหา น้ำขังได้ถ้ามีปัญหา

๔. การพรวนดิน จะช่วยทำให้ดินร่วนซุยเก็บความชื้นดี การระบายน้ำและการถ่ายเทอากาศเป็นไปได้ อีกทั้งเป็นการกำจัดวัชพืชไปด้วย จึงควรมีการพรวนดินให้พืชที่ปลูกบ้างเป็นครั้งคราว แต่พยายามอย่าให้กระทบกระเทือนรากมากนัก และควรพรวนในขณะที่ดินแห้งพอควร

๕. การให้ปุ๋ย ปกติจะให้ก่อนปลูกอยู่แล้ว โดยใส่ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยวิทยาศาสตร์ (สูตรเสมอ เช่น ๑๕-๑๕-๑๕) รองกันหลุม แต่เนื่องจากการสูญเสียไปและพืชนำไปใช้ด้วย จึงจำเป็นต้องใส่เพิ่มเติมโดยอาจจะใส่ก่อนฤดูฝน ๑ ครั้ง และใส่หลังฤดูฝน ๑ ครั้ง ซึ่งอาจใส่แบบเป็นแถวระหว่างพืชหรือหว่านทั่วแปลง หรือใส่รอบๆ โคนต้น บริเวณของทรงพุ่มหรือใช้ปุ๋ยเกล็ดผสมน้ำฉีดให้ทางใบ

การบำรุงรักษาพืชสมุนไพรควรหลีกเลี่ยงสารเคมี ไม่ว่าด้านการให้ปุ๋ยหรือการกำจัดวัชพืช ศัตรูพืช เนื่องจากสารเคมีอาจมีผลทำให้ปริมาณสารสำคัญในสมุนไพรเปลี่ยนแปลง หรืออาจมีพิษตกค้าง เป็นอันตรายต่อการใช้สมุนไพร ควรจะเลือกวิธีดูแลรักษาให้เป็นไปตามธรรมชาติให้มากที่สุด

๒.๑.๖. คุณค่าสมุนไพร

สถาบันการแพทย์แผนไทยได้กล่าวว่า^{๑๓} พืชสมุนไพรจากธรรมชาติได้ช่วยหล่อเลี้ยงรักษาชีวิตและสุขภาพของมนุษย์มายาวนาน การใช้สมุนไพรในยุคดั้งเดิม มิได้มุ่งหวังเพียงผลด้านสุขภาพทางกายเท่านั้น แต่สมุนไพรยังเป็นเครื่องหมายและสัญลักษณ์ในกระบวนการรักษาทางจิตใจด้วย การใช้สมุนไพรได้มีมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนกระทั่งในยุครัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช(รัชกาลที่ ๑) ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ขึ้นเป็นพระอารามหลวงให้ชื่อว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ทรงให้รวบรวมและจารึกตำรายาและฤๅษีดัดตนไว้ตามศาลาราย สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย(รัชกาลที่ ๒) ทรงให้รวบรวมคัมภีร์แพทย์ที่กระจัดกระจายไว้ ณ โรงพระโสมภพ โดยโปรดเกล้าฯ เชิญผู้ชำนาญโรคและสรรพคุณยาชนิดต่าง ๆ มารวมไว้ ผู้ใดมีตำรายาดี ๆ ที่บรรพบุรุษได้เก็บไว้ให้นำเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายและกรม

^{๑๓} สถาบันการแพทย์แผนไทย, อังโน นงคราญ กาญจนประเสริฐ, ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในอำเภอเมือง จ.พิษณุโลก, (พิษณุโลก : สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑.

หมอหลวงคัดเลือกจดเป็นตำราหลวงสำหรับโรงพระโอสถ เพื่อประโยชน์ของประชาชน สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๓) ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชโอรสาราม และได้จารึกตำราไว้ในแผ่นศิลา ตามเสาระเบียงพระวิหาร รวมทั้งทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ อีกครั้งโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาไว้บนแผ่นหินอ่อน ประดับไว้ตามผนังโบสถ์และศาลารายในบริเวณวัด ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๕) ทรงฟื้นฟูรวบรวมชำระตรวจสอบตำราแพทย์และมีการจัดตำรายา ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์(ฉบับหลวง) เพื่อในการศึกษาและบำบัดโรคสำหรับแผนโบราณ

มีรายงานผลการศึกษาวิจัยของสถาบันการแพทย์แผนปัจจุบันจำนวนมาก เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษาโรค ตามวิธีแพทย์แผนโบราณกันมากขึ้น จึงมีการปลูกและผลิตยาสมุนไพรจำหน่ายอย่างแพร่หลาย แต่สมุนไพรของไทยนั้นมีจำนวนมาก ทำให้ผู้ที่สนใจมองเรื่องคุณค่าและประโยชน์ไม่เด่นชัด เป็นเพียงการปลูกเพื่ออนุรักษ์พันธุ์พืชสมุนไพรและเสริมสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ใช้พืชสมุนไพร ชนิดที่สามารถใช้บำบัดรักษาโรคที่พบอยู่เสมอและสามารถใช้ทดแทนยาสามัญประจำบ้านได้ดี โรคและอาการที่แนะนำให้ใช้ยาสมุนไพรคือ โรคที่มีอาการเบื้องต้น พบได้บ่อย อาการไม่รุนแรงนักได้แก่ ท้องผูก ท้องเสีย(ไม่รุนแรง) ท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด บิด คลื่นไส้ อาเจียน ไข้ พยาธิลำไส้ อาการไอมีเสมหะมาก ชัดปัสสาวะ ปัสสาวะกระปริดกระปรอย นอนไม่หลับ เคล็ดขัดยอก อาการแพ้ อักเสบ ถูกแมลงมีพิษกัดต่อย ฝี แผลพุพอง ชันตุ โรคกลากเกลื้อน แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก เหา อาการเหล่านี้ ถ้าใช้สมุนไพรแล้วอาการยังไม่ดีขึ้นภายใน ๒-๓ วัน ควรรีบไปหาแพทย์ทันที

ดังนั้นคุณค่าของสมุนไพรมีส่วนสำคัญในการพัฒนาสังคมแล้ว สมุนไพรยังมีคุณค่าหลายด้าน ดังนี้คือ

๑. คุณค่าด้านการแพทย์และสาธารณสุข ประชาชนไทยบริโภคสมุนไพรใน ๓ รูปแบบ คือ สมุนไพรจากแหล่งธรรมชาติ ผลิตภัณฑ์สมุนไพรสำเร็จรูปและยาแผนโบราณ

๒. คุณค่าด้านเศรษฐกิจ สมุนไพรเป็นทรัพยากรที่สำคัญของประเทศและมีฐานะเป็นวัตถุดิบพื้นฐานของอุตสาหกรรมยาแผนโบราณ ซึ่งมีการผลิตยาออกในหลายรูปแบบ เช่น ยาเม็ด ยาแผ่น ยากวาน เป็นต้น ยาจากสมุนไพรจะมีคุณค่าต่อเศรษฐกิจสังคมในภาพรวมคือ ทำให้ลดการพึ่งพายาแผนปัจจุบัน ลดการสูญเสียทางเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้คนไทยมีงานทำรวมทั้งเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร

๓. คุณค่าด้านนิเวศวิทยา ระบบนิเวศของโลกที่สลับซับซ้อน ประกอบด้วยพืชพรรณที่มีความหลากหลาย การศึกษาและอนุรักษ์พันธุ์พืชสมุนไพรตลอดจนการส่งเสริมให้เกิดการปลูกและขยายพันธุ์มากขึ้น จึงเป็นผลดีต่อวงจรของระบบนิเวศที่สลับซับซ้อน

๔. คุณค่าด้านเกษตรกรรม ปัจจุบันการเกษตรแบบอุตสาหกรรม ซึ่งใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงจำนวนมาก ได้สร้างปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของผู้บริโภคมาก สมุนไพรส่วนหนึ่งมีสรรพคุณในการช่วยกำจัดแมลงศัตรูพืช และรักษาโรคพืชได้ เช่น สะเดา ตะไคร้หอม ข่า ไพล เป็นต้น

๕. คุณค่าแห่งภูมิปัญญาและวัฒนธรรม บรรพบุรุษได้ใช้ชีวิตและเลือดเนื้อแทนห้องปฏิบัติการ จนกระทั่งสั่งสมเป็นองค์ความรู้ สืบทอดมาให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์มาจนถึงปัจจุบัน

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรและการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวัน

ในปัจจุบันนี้สภาพแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่แย่ลงกว่าเดิม ทั้งเกิดมลภาวะทางอากาศ ทางน้ำ เป็นต้น ซึ่งก่อผลเสียให้กับสุขภาพของมนุษย์ทำให้เกิดการเจ็บป่วยเพิ่มมากขึ้น และไม่ว่าจะมีสุขภาพแข็งแรงเพียงใดก็สามารถเจ็บป่วยด้วยกันได้ทั้งสิ้น ทำให้กระแสของการรักษาสุขภาพด้วยวิถีแห่งธรรมชาติเป็นที่นิยมและแพร่หลายอย่างมาก ซึ่งจากการศึกษาค้นคว้าได้ข้อมูลเชิงประจักษ์และเป็นที่ยอมรับว่า สมุนไพรและผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพร ให้คุณประโยชน์ดีกว่ายาที่ได้จากการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ ประกอบกับประเทศไทยเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ มีพืชต่าง ๆ ที่ทำมีสรรพคุณเป็นสมุนไพรได้อย่างมากมายนับหมื่นชนิด จึงควรอย่างยิ่งสำหรับคนไทยได้ตระหนักเห็นคุณค่าของสมุนไพรพื้นบ้าน โดยการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร และเผยแพร่แลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้และประสบการณ์ด้านสมุนไพร เพื่อเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาและการดูแลสุขภาพตนเอง ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ตามวิถีที่พอเพียง

๒.๒.๑ กระบวนการสืบทอดความรู้เรื่องสมุนไพร

ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสมุนไพรนานาชนิด ในปัจจุบันกระทรวงสาธารณสุขได้มีนโยบายที่ส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรในการบำบัดโรคต่าง ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะโรคพื้น ๆ ที่สามารถบำบัดรักษาได้ด้วยสมุนไพร และได้กำหนดนโยบายไปยัง โรงพยาบาลต่าง ๆ ในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข โดยสนับสนุนให้มีการใช้สมุนไพรเพื่อทดแทนยาแผนปัจจุบัน อันเป็นการป้องกันการไหลออกของเงินตราไปยังต่างประเทศและเป็นหนทางหนึ่ง ในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ประเทศไทยกำลังประสบอยู่^{๑๔} เพราะการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ เป็นการลดค่าใช้จ่ายในเรื่องยารักษาโรค ในวงการแพทย์แผนไทยเองซึ่งมีรากฐานมาจากแพทย์แบบอายุรเวท (Ayurvedic Medicine) มีความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคบนพื้นฐานทฤษฎีความสมดุลของร่างกาย (Humoral Pathology) ซึ่งเชื่อว่าความเจ็บป่วยมี

^{๑๔} ภาคภูมิ พาณิขยปการนันท์, สมุนไพรไทย ตำรับยาบำบัดโรค บำรุงร่างกาย, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

สาเหตุมาจากความผิดปกติของธาตุทั้ง ๔ ภายในร่างกายของมนุษย์อันได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ การเจ็บป่วยมีสาเหตุจากทางกาย เกิดความแปรปรวนของธาตุทั้ง ๔ จนขาดความสมดุล และความเจ็บป่วยอาจเกิดจากสภาพแวดล้อม ที่ผิดปกติไปจากที่เคยเป็น เช่น ร้อนเกินไปหรือเย็นเกินไป^{๑๕}

พืชสมุนไพรเป็นผลผลิตจากธรรมชาติ ที่มนุษย์รู้จักนำมาใช้เป็นประโยชน์เพื่อการรักษาโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่โบราณ เช่น ในเอเชียก็มีหลักฐานแสดงว่า มนุษย์รู้จักใช้พืชสมุนไพรมากกว่า ๖,๐๐๐ ปี^{๑๖} แต่หลังจากที่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ มีการพัฒนาเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มีการสังเคราะห์และผลิตยาจากสารเคมี ในรูปที่ใช้ประโยชน์ได้ง่าย สะดวกสบายในการใช้มากกว่าสมุนไพร ทำให้ความนิยมใช้ยาสมุนไพรลดลงมาเป็นอันมาก เป็นเหตุให้ความรู้วิทยาการด้านสมุนไพรขาดการพัฒนา ไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ในปัจจุบันทั่วโลกได้ยอมรับแล้วว่าผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพร ให้คุณประโยชน์ดีกว่ายาที่ได้จากการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ ประกอบกับในประเทศไทยเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์มีพืชต่าง ๆ ที่ใช้เป็นสมุนไพรได้อย่างมากมายนับหมื่นชนิด ยิ่งชาติก็แต่เพียงการค้นคว้าวิจัยในทางที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นเท่านั้น ความตื่นตัวที่จะพัฒนาความรู้ด้านพืชสมุนไพร จึงเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

เอกวิทย์ ณ ถลาง^{๑๗} ได้กล่าวถึงกระบวนการสืบทอดความรู้เรื่องสมุนไพรไว้ว่า ภายใต้การเกื้อกูลอันลึกซึ้งยิ่งใหญ่ของธรรมชาติมนุษย์พืชและสัตว์ ย่อมมีวิวัฒนาการของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของตนและเผ่าพันธุ์ ในการปรับตัวของมนุษย์ย่อมมีการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ ตามธรรมชาติของมนุษย์ความรู้เกี่ยวกับการกินอยู่รวมทั้งการแสวงหาปัจจัยพื้นฐาน คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย โดยได้มาจากการมีประสบการณ์ตรงกับธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้

๑. เรียนรู้จากการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ เช่น ค่างกินยอดไม้มานานาชนิด ผึ้งกินเกสรดอกไม้ แมวหากินหญ้าหรือตะไคร้แล้วสํารอกอาหารที่เป็นพิษออกมา รวมถึงพฤติกรรมของนก หนู สัตว์น้อยใหญ่ที่สังเกตได้ เมื่อเห็นผลว่าสัตว์เหล่านั้นแข็งแรง หายเจ็บป่วยก็เลียนแบบดัดแปลง โดยถือสัตว์เป็นครู

^{๑๕} ไพบุลย์ ขาวสวนศรีเจริญ, โภชนศาสตร์, (ยะลา : วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา, อัดสำเนา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐.

^{๑๖} เรืองยศ ปลื้มใจและคณะ, สมุนไพรไทยในอุทยานแห่งชาติแก่งกรุง, (สุราษฎร์ธานี : ศูนย์ศึกษาและวิจัยอุทยานแห่งชาติทางบก, สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช, ๒๕๕๔), หน้า ๑.

^{๑๗} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๐), หน้า ๙๖ - ๑๐๐.

๒. เรียนรู้จากการลองผิดลองถูกเมื่อเจ็บป่วย ถ้าพืชพรรณหรือแร่ธาตุที่กินเข้าไปถูกกับโรคอาการป่วยก็หาย ถ้าผิดพลาดก็ทรุดลงไปและถึงตายได้ เข้าใจว่ากว่าที่จะพิสูจน์ทราบได้ว่ายา หรืออาหารชนิดใดเป็นคุณในการรักษา มนุษย์คงจะพิการหรือตายไปแล้วมากต่อมา

๓. มีการสั่งสมความรู้ที่ได้ไว้ในเผ่าพันธุ์ โดยมีผู้สังเกตการณ์ที่เรียกว่า “หมอครู” จดจำหรือบันทึกความรู้ไว้เป็น “ศาสตร์” และ “ศิลป์” แล้วคนรุ่นหลังเรียนรู้สืบทอดความรู้นั้น ๆ จากครูหมอรุ่นก่อน ๆ ที่มีประสบการณ์ในการรักษาโรคด้วยสมุนไพรและยากลางบ้านได้ผลดีมาแล้ว รวมทั้งมีการเลือกเฟ้นตัวยาที่ได้ผลดีไว้เป็นความรู้ เช่น รู้ว่ายาชนิดใดได้จากพืช สัตว์หรือแร่ธาตุอะไร ยานั้น ๆ มีสรรพคุณอย่างไรรู้ฤทธิ์ยา ขนาดของการวางยา รู้พิษภัย รู้หลักการปรุงการผสมยา รู้กิริยาของยาที่ผสมกันและวิธีใช้ยาแต่ละขนาน รู้อาการที่เกิดจากการใช้ยา และอาการที่พลอยเป็นหรือแทรกซ้อนและวิธีแก้ไขเยียวยา รวมไปถึงความรู้เรื่องการตรวจวินิจฉัยโรคตามตำราแผนโบราณ เช่น สืบประวัติคนไข้ ประวัติโรคที่เป็น ตรวจชีพจร ตรวจต่อม เช่น ต่อมน้ำเหลือง ไซตั้น ฯลฯ ตรวจท้อง ตรวจสีของตา กลิ่นปาก ตรวจลิ้น ตรวจอุจจาระ ปัสสาวะ ตรวจความเหี่ยวแห้งเป่งบวมของผิว ตรวจรอยแผลเพื่อให้รู้ว่าสัตว์ชนิดใดกัดต่อย ตรวจริมฝีปาก ปลายมือปลายเท้า แล้วรู้ถึงสมุฏฐานของโรค โดยอาศัยข้อสังเกต ข้อสันนิษฐานของครูหมอรุ่นก่อนที่สั่งสมและสืบสานความรู้กันมา และข้อวินิจฉัยของตนเองประกอบกัน

๔. ทำซ้ำในสิ่งที่ทำหรือวิธีการที่รักษาได้ผล โดยจดจำและบันทึกข้อสังเกตของตนไว้เป็นการสะสมความรู้ความชำนาญ หลีกเลี่ยงความผิดพลาด บกพร่องและอันตรายที่เกิดจากการทำแล้วไม่ได้ผลดังที่คาดหวังแล้วขยายผลการรักษาไปยังกรณีอื่น ๆ ที่มีอาการใกล้เคียงกัน โดยใช้ยาหรืออาหารขนานเดียวกัน

๕. ประกอบพิธีกรรมเพื่อผลทางการรักษา โดยตอกย้ำความเชื่อในคุณค่าของการรักษา เป็นการปลูกฝังความเชื่อและความรู้ให้แก่กันระหว่างผู้ป่วย ผู้รักษา ญาติ ผู้ใกล้ชิด ผู้ป่วยและศิษย์ ผู้ติดตามสังเกตและเรียนรู้พิธีกรรม ที่มีทั้งอิงศาสนาและไสยศาสตร์หรือปนกัน โดยมุ่งรักษาร่วมกันทั้งทางกายและทางใจ (Magico Religio Medicine) การระลึกถึงไตรสรณคมน์ ระลึกถึงคุณบิดามารดา คุณผีปู่ย่าตายาย ผีอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายนั้น เป็นปกตินิสัยของการรักษาแผนโบราณ โดยถือหลักรักษาทางใจควบคู่กัน ผู้เป็นศิษย์ได้สังเกตสาระของการรักษาและการใช้ยาไปในตัว

๖. ดนตรีบำบัด หลายกรณีได้นำเอาดนตรีมาใช้รักษาไข้ โดยเฉพาะคนไทยพุทธบริเวณสามจังหวัดรอบทะเลสาบสงขลา คือ สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช เครื่องดนตรีที่นิยมเอามารักษาไข้คือ “โตะคริม” หรือ “นายมนต์” โดยเจตจำนงที่จะบูชาผีตายายและแก้เคล็ดที่ถูกผีตายายให้โทษ ต้องขอขมาลาโทษ ไทยมุสลิมของจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็มีการใช้เครื่องดนตรีเพื่อการรักษา คล้ายคลึงกัน โดยเรียกดนตรีที่ใช้ประโคมรักษาไข้ว่า “เตอริ” หรือ “มะตือริ” ซึ่งมีพิธีกรรมเครื่องดนตรีและการสวดมนต์ประกอบแตกต่างกันออกไป ผลดีที่เกิดขึ้นจากการรักษาเสริมด้วยเครื่องดนตรีคือ

ทำให้ผู้ป่วยมีกำลังใจและตอกย้ำความหลังความจริงจังของการรักษา ให้ปรากฏแก่ผู้แวดล้อมเป็นการผดุงและจรรโลงการรักษา ให้อยู่ในวัฒนธรรมและความเชื่อของกลุ่มชนต่อไป คงไม่ได้มุ่งความบันเทิงเหมือนกรณีดนตรีทั่วไป อนึ่งได้มีการนำเอาการเล่นพื้นเมืองอื่น ๆ เช่น หนังตะลุง มโนราห์ และหนังแขก(ในกรณีของชุมชนมุสลิม) เข้ามาประกอบการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ก็เพราะญาติใกล้ชิดบนบานเอาไว้จึงต้องมีการเล่นแก้บน เมื่อหายป่วยหรืออาการทุเลาแล้ว จาริตเช่นนี้มีทั่วไปไม่จำเพาะแต่ภาคใด แม้แต่กรุงเทพมหานครเมืองอันทันสมัยและชุมชนในจังหวัดและภูมิภาคอื่นทั่วประเทศ ก็มีความเชื่อและวัตรปฏิบัติคล้ายคลึงกัน สิ่งเหล่านี้เป็นขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการรักษาในชนบทที่ยังเกี่ยวพันแน่นแฟ้นกับความเชื่อที่ฝังรากอยู่ในวัฒนธรรมไทยมาช้านาน ผู้ใดเรียนรู้เกี่ยวกับยากลางบ้านและการรักษาพยาบาล ก็ต้องเรียนรู้ศิลปะของการรักษาทางจิตวิทยาคู่ขนานกันไปด้วย

๗. วัดเป็นแหล่งบริการยาสมุนไพรและการรักษาพยาบาลของชาวบ้าน ในอดีตแต่ละวัดจะมีพระภิกษุอาวาสหรือเจ้าอาวาสเอง เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญเรื่องสมุนไพรและยากลางบ้าน และวัดเป็นสำนักผู้ถ่ายทอดความรู้เรื่องนี้ ผู้ป่วยส่วนใหญ่จึงฝังใจที่จะไปรับการรักษาจากวัด เพราะจะได้รับการรักษาทั้งกายและใจ โดยเฉพาะผู้ป่วยที่มีอาการทางประสาท ชาวบ้านมีความเชื่อว่าถูกผี ถูกคุณไสยหรือผีป่วน ตายายให้โทษ เพราะไปล่วงละเมิดท่านเข้า การแก้ไขต้องพึ่งบารมีของพระผู้ทรงศีล ผีและอาถรรพณ์ทั้งหลายย่อมเกรงกลัวเวทมนต์คาถาของผู้คงแก่เรียนและผู้ทรงศีลบริสุทธิ์ ดังนั้นเมื่อพระสงฆ์รักษาอาการป่วยจึงใช้ทั้งยา พิธีกรรม และการสาธยายมนต์ประกอบ ตลอดจนการประพรมน้ำมนต์เพื่อปัดเป่าโรคร้ายและเป็นสิริมงคล ปกป้องคุ้มครองให้ผู้ป่วยหายป่วย ขวัญกำลังใจก็มีตามมา ไม่เพียงแต่พระสงฆ์เท่านั้น ชรวาสที่ชาวบ้านเชื่อถือเคารพว่าเป็นครูหมอ ก็ใช้เวทมนต์คาถาในการ“ขับผีไล่ผี”และการ“ลงไม้หาเพชร” ในการบำบัดรักษาด้วย

๘. มีการบันทึกตำราแพทย์แผนโบราณเป็นจำนวนมาก ความรู้ประสบการณ์และเคล็ดลับในการรักษาพยาบาลตามศาสตร์และศิลป์ที่เรียกว่า “การแพทย์แผนโบราณ” มีการบันทึกไว้เป็นตำราจำนวนมากและเก็บรักษาไว้ในสายสกุลที่เป็นหมอแผนโบราณ ในระยะหลัง ๆ เมื่อการรักษาแผนโบราณเสื่อมความนิยมลง เพราะคนจำนวนมากหันไปรับการรักษาพยาบาลที่เป็นวิทยาศาสตร์ การแพทย์สมัยใหม่ ตำราแพทย์แผนโบราณก็เป็นอันสูญหายไปมาก แต่ยังมีรักษาไว้ในวัดสำคัญ ๆ และยังมีอยู่บ้างในหมู่ผู้สืบสกุล ตำรายาแผนโบราณเหล่านี้มีการบันทึกเป็นศาสตร์และมีไว้เฉพาะผู้มีคุณสมบัติสมควรแก่การรับการถ่ายทอดเท่านั้น จึงได้ผูกข้อความไว้อย่างมีความหมาย เฉพาะผู้ที่มิได้เล่าเรียนทางนี้ย่อมไม่เข้าใจสูตร ตำรับและวิธีการเรียกด้วยยาต่าง ๆ ที่จดไว้ มองในเชิงสร้างสรรค์ได้ว่าเป็นการป้องกันไม่ให้คนไม่รู้เอาไปใช้อย่างสุ่มสี่สุ่มห้า อันก่อให้เกิดอันตรายด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์และความประมาทพลาดพลั้งได้ นับว่าเป็นความสุ่มรอบคอบของการอนุรักษ์ การสืบทอดความรู้ที่มีคุณค่า

๒.๒.๒ รูปแบบของยาสมุนไพร

เพ็ญจันทร์ ประดับมุข^{๑๘} ได้สรุปรูปแบบการใช้สมุนไพรไว้ทั้งหมด ๕ รูปแบบ คือ

๑. การใช้สมุนไพรตัวเดียว ๆ หมายถึง การใช้สมุนไพรชนิดเดียวในกระบวนการรักษาความเจ็บป่วยนั้น ๆ ส่วนใหญ่เป็นการใช้สด ๆ เช่น ใช้ว่านหางจระเข้รักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ขมิ้นชันรักษาอาการเสียดท้อง ผดผื่น ตะไคร้รักษาอาการเสียดท้อง เป็นต้น

๒. ใช้สมุนไพรตำรับ หมายถึง การใช้สมุนไพรที่เป็นชุดของการรักษา ซึ่งมีมากกว่า ๒ ชนิดขึ้นไป

๓. ใช้สมุนไพรสำเร็จรูป คือ สมุนไพรที่ถูกแปรรูปให้ใช้สะดวกยิ่งขึ้น

๔. ใช้สมุนไพรควบคู่กับการปฏิบัติ เช่น การนวด การอาบน้ำในหญิงหลังคลอด พบพฤติกรรมเช่นนี้อย่างชัดเจน โดยการกินพริกไทยเพื่อบำรุงเลือด ขณะเดียวกันจะไม่เลือกกินของแสลงต่าง ๆ เช่น ของหมักดอง เป็นต้น

๕. ใช้สมุนไพรควบคู่กับยาแผนปัจจุบัน การรักษาด้วยวิธีนี้เป็นแบบแผนที่เกิดจากสามัญชนเองที่ดัดแปลงและปรับปรุงวิธีการรักษา โดยคำนึงถึงประสิทธิภาพการรักษา รวมทั้งตระหนักถึงแบบแผนนั้นไม่ขัดกับความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับความเจ็บป่วยนั้น ๆ อย่างไรก็ตามการนำยาแผนปัจจุบันมาใช้ควบคู่กับกับยาสมุนไพรที่ความเชื่ออยู่เบื้องหลังว่า การรักษาทั้ง ๒ ชนิด จะไม่เกิดผลเสียและไม่ขัดกับความเชื่อของการดำเนินโรคนั้น

รุจินาถ อรรถสิษฐ์^{๑๙} ได้สรุปรูปแบบของยาสมุนไพรและแบบแผนความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรไว้ดังนี้

๑. ใช้สมุนไพรสด ๆ สมุนไพรบางชนิด นิยมใช้ในรูปแบบสด จึงจะได้ผลดี เช่น ว่านจากใบว่านหางจระเข้ใช้ทาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ใบผักบุ้งทะเลสดนำมาตำใช้ทาแผลที่ถูกพิษแมงกะพรุน หรือกระเทียมสดนำมาผานเป็นชิ้นบาง ๆ ใช้ทาบริเวณผิวหนังที่เป็นเชื้อรา เป็นต้น ในกรณีการใช้สมุนไพรสด ควรระวังในเรื่องความสะอาดเพราะถ้าสกปรก อาจติดเชื้อทำให้แผลเป็นหนองได้

^{๑๘} เพ็ญจันทร์ ประดับมุข, **สังคมวัฒนธรรมการใช้สมุนไพร**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุขคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๔), หน้า ๖๕-๗๒.

^{๑๙} รุจินาถ อรรถสิษฐ์, การส่งเสริมการใช้สมุนไพรในระบบสาธารณสุขมูลฐาน, ในทิวทอง หงษ์วิวัฒน์ เพ็ญจันทร์ ประดับมุข และจรรยา สุทธิสุคนธ์ (บรรณาธิการ), **พฤติกรรมสุขภาพ** หน้า ๑๔๘-๑๖๓, (กรุงเทพมหานคร : โครงการงานวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ ศูนย์ประสานงานทางการแพทย์และสาธารณสุขกระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘ - ๒๐.

๒. ตำคั้นเอาน้ำกิน ใช้สมุนไพรสด ๆ ตำให้ละเอียดจนเหลว ถ้าไม่มีน้ำให้เติมน้ำลงไปเล็กน้อย คั้นเอาน้ำยาที่ได้กิน สมุนไพรบางชนิด เช่น กะทือ กระชาย ให้นำไปเผาไฟให้สุกเสียก่อนจึงค่อยตำ

๓. ยาขง ส่วนมากมักใช้กับพวกใบไม้ เช่น กล้วยาหนดแมว ใบชุมเห็ดเทศ กระเจี๊ยบ เป็นต้น วิธีทำนำตัวยาคือจะใช้ล้างให้สะอาด ผึ่งให้แห้งหรือคั่วให้กรอบอย่าให้ไหม้ นำมาใส่ภาชนะที่สะอาด ไม่ใช้ภาชนะโลหะ วิธีซังทำโดยใช้สมุนไพร ๑ ส่วน ผสมกับน้ำเดือด ๑๐ ส่วน ปิดฝาทิ้งไว้ ๕-๑๐ นาที ยาขงเป็นรูปแบบยาที่มีกลิ่นหอมชวนดื่มและเป็นวิธีสะดวกรวดเร็ว ยาขงตัวยาคือหนึ่งชุดนิยมใช้ครั้งเดียว

๔. ยาต้ม เป็นวิธีที่นิยมใช้และสะดวกมากที่สุด สามารถใช้ได้ทั้งตัวยาสดหรือแห้ง ในตัวยามีสารที่สำคัญสามารถละลายได้ในน้ำ โดยการนำตัวยามาทำความสะอาดสับเป็นท่อน ขนาดพอเหมาะและให้ง่ายต่อการทำลายของน้ำกับตัวยา นำใส่ลงในหม้อ(ควรใช้หม้อดินใหม่หรือภาชนะเคลือบผิวที่ไม่ให้สารพิษเมื่อถูกความร้อน การใช้หม้อดินลูมึนนิยมนิยมหรือโลหะ จะทำให้ฤทธิ์ของยาลดลงหรือมีโลหะปนออกมากับน้ำยาได้) นำไปตั้งไฟต้มให้เดือด ตามที่กำหนดในตำรับยาหรือถ้าไม่มีกำหนดให้กำหนดดังนี้

ถ้าเป็นตัวยาที่มีน้ำมันหอมระเหย เช่น ขิง กระวาน การพลู ไพล ใบกะเพรา ฯลฯ ให้ต้มน้ำให้เดือดเสียก่อน จึงนำตัวยาใส่ลงไปปิดฝาทิ้งไว้ให้เดือดนานประมาณ ๒-๕ นาที จึงรินเอาน้ำยามารับประทาน ครั้งละ ๑ ถ้วยกาแฟ ก่อนอาหารหรือเมื่อมีอาการ ถ้าเป็นตัวยาให้ต้มรับประทานทั่วไปให้นำตัวยาใส่ในหม้อ เติมน้ำให้ท่วมยาแล้วจึงนำไปตั้งบนเตา ต้มให้เดือดนานประมาณ ๑๕ นาที จึงรินเอาน้ำยามารับประทาน ถ้าเป็นการต้มเคี่ยว เช่น เคี่ยวให้เหลือ ๑ ใน ๓ หรือครึ่งหนึ่ง ให้เอาตัวยาใส่หม้อเติมน้ำท่วมยา ตั้งไฟต้มเคี่ยวไปจนเหลือประมาณ ๑ ส่วน

ยาต้มที่ปรุงจากใบไม้ นิยมต้มรับประทานเพียงวันเดียวแล้วทิ้งไป

ยาต้มที่ปรุงจากแก่นไม้ เครื่องเทศ เทียน ถ้าต้มอุ่นทุกวัน มีอายุได้ ๗-๑๐ วัน

ยาต้มที่ปรุงจากแก่นไม้ เครื่องเทศ เทียน หัวของพืชแห้ง ถ้าต้มอุ่นเช้า-เย็น ทุกวัน มีอายุ ๗ - ๑๕ วัน

๕. ยาดอง ใช้ได้ดีกับตัวยามีสารสำคัญละลายน้ำได้น้อย น้ำยาที่ได้จะออกฤทธิ์เร็วและแรงกว่าการใช้วิธีต้ม นิยมใช้กับตัวยาแห้ง โดยนำยามาบดหยาบหรือสับเป็นท่อนเล็ก ๆ ใส่ลงในขวดโหลหรือไห เทเหล้าขาวนิยมนิยมใช้เหล้าข้าวเหนียวหรือเหล้าโรง ๔๐ ดีกรี แต่อาจใช้เหล้า ๒๘ ดีกรีแทนได้ ใส่เหล้าพอประมาณท่วมยา ถ้าเป็นตัวยาแห้งตัวยาคือจะพองตัว ทำให้เหล้าแห้งไปได้ ควรเติมให้ท่วมยาอยู่เสมอ นิยมใช้ไม้ไผ่เล็ก ๆ ขัดกันไม่ให้ตัวยาลอยขึ้นมา ควรคนกลับยาทุกวันปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ ๓๐ วัน จึงรินเอาน้ำยามาใช้หรือรับประทาน ในกรณีที่สารสำคัญไม่สลายตัว เมื่อถูกความร้อนอาจย่นเวลาการดองได้โดยใช้วิธีการดองร้อน คือ นำตัวยาห่อผ้าขาวบางสะอาด ใส่โหลเทเหล้าลง

ไปให้ท่วมยา เอาขวดโหลที่ใส่ยาและเหล้า แล้ววางลงในหม้อใบโตพอเหมาะ เติมน้ำธรรมดาลงในหม้อ ขึ้นนอกทำเหมือนการตุ๋นกะประมาณอย่าให้มากเกินไป นำไปตั้งไฟต้มน้ำให้เดือดแล้วยกขวดโหลยา ออกมา ปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ ๗-๑๔ วัน ก็สามารถรินเอาน้ำยามาใช้ได้ ห้ามใช้กับผู้ที่มีความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ หญิงมีครรภ์

๖. ยาเม็ด ยาไทยส่วนมากมักจะมียาที่ไม่ค่อยชอบรับประทาน สำหรับตัวยางานตัว สามารถนำมาทำเป็นยาเม็ด เพื่อให้การใช้สะดวกขึ้น การทำยาเม็ดนิยมทำเป็นแบบลูกกลอนและเม็ดแบน ในปัจจุบันเพิ่มการบรรจุแคปซูลเข้าไปอีกวิธีหนึ่ง วิธีทำเตรียมตัวยานำตัวยาที่ผ่านการอบให้แห้งและฆ่าเชื้อแล้วมาบดให้ละเอียดเตรียมน้ำผึ้ง น้ำผึ้งที่ใช้ควรเป็นน้ำผึ้งแท้ น้ำผึ้งที่นิยมใช้ตามแบบโบราณ ควรเป็นน้ำผึ้งแบบธรรมชาติ ที่มีส่วนผสมของนมผึ้งเกสร ดอกไม้ และสารต่าง ๆ ครบถ้วน ไม่ นิยมใช้น้ำผึ้งเลี้ยงที่ถูกดูดเอาส่วนสำคัญออกหมดแล้ว นิยมใช้สด ๆ ไม่นำไปผ่านความร้อนเพราะจะทำให้สารอาหารและแร่ธาตุบางตัวสลายไป แต่การใช้น้ำผึ้งแบบนี้ยาที่ได้จะเก็บไว้ได้ไม่นาน มักจะผสม บัณเฑาะว์เก็บไว้ไม่เกิน ๑-๒ สัปดาห์ ถ้าจะเก็บไว้นาน ๆ ต้องนำไปอบให้แห้งสนิท ในอุณหภูมิประมาณ ๖๐ องศาเซลเซียส วิธีนี้จะได้สรรพคุณครบถ้วนตามแผนโบราณ ในปัจจุบันเพื่อให้สามารถเก็บยาได้นาน จะต้องนำน้ำผึ้งมาเคี่ยวให้งวดลงจนได้ความเหนียวตามต้องการ จึงนำมาใช้ผสมยา ตักยาที่บดเป็นผงแล้วใส่ในภาชนะตามปริมาณที่ต้องการ เทน้ำผึ้งลงไปทีละน้อย ผสมคลุกเคล้าให้เข้ากัน ต้องระวังอย่าให้แฉะ แล้วทิ้งไว้สักครู่เพื่อให้ น้ำผึ้งซึมเข้าในตัวยาอย่างทั่วถึง จึงนำมามันเม็ด นำเม็ดยาที่ได้ไปผึ่งในที่โล่ง ๑ - ๒ วัน หรืออบในอุณหภูมิประมาณ ๖๐ องศาเซลเซียส ๘ - ๑๒ ชั่วโมง เมื่อแห้งสนิทดีแล้วบรรจุในขวดสะอาดแห้งสนิท เก็บไว้ที่แห้งไม่ถูกแสงแดด

๖.๒.๓ การใช้ยาสมุนไพรตามแบบแผนโบราณ

ปัจจุบันการใช้สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน ส่งเสริมและเผยแพร่การใช้สมุนไพรตัวเดียว เพื่อรักษาโรค/อาการเบื้องต้นที่พบบ่อย ๆ และเนื่องจากสมุนไพรหลายชนิดเป็นพืชผักที่รับประทาน อยู่เป็นประจำ จึงแนะนำไว้ใน การส่งเสริมสุขภาพด้วย(รวมทั้งสัสมอาหารที่อยู่ตามธรรมชาติ)

กลุ่มโรค/อาการเบื้องต้นที่แนะนำให้ใช้สมุนไพรมี ๑๘ โรค ดังนี้^{๒๐}

๑. อาการท้องผูก
๒. อาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด
๓. อาการท้องเสีย(แบบไม่รุนแรง)
๔. พยาธิลำไส้
๕. บิด
๖. อาการคลื่นไส้ อาเจียน(เหตุจากธาตุไม่ปกติ)

^{๒๐} โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชฯ, ข้อควรรู้ทั่วไปในการใช้ยาสมุนไพร, ข้อมูลออนไลน์, เข้าถึงได้จาก http://www.rspg.or.th/plants_data/herbs/herbs1-6.htm, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๐.

๗. อาการไอ ขับเสมหะ
๘. อาการไข้
๙. อาการขัดเบา(คือปัสสาวะไม่สะดวก กระปิบกะปรอยแต่ไม่มีอาการบวม)
๑๐. โรคกลาง
๑๑. โรคเกลือ
๑๒. อาการนอนไม่หลับ
๑๓. ฝี แผลพุพอง (ภายนอก)
๑๔. อาการเคล็ดขัดยอก (ภายนอก)
๑๕. อาการแพ้ อักเสบ แผลงสัตว์กัดต่อย (ภายนอก)
๑๖. แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก (ภายนอก)
๑๗. เหา
๑๘. ชันนะตุ

หากเป็นโรคหรือมีอาการเหล่านี้ ให้ใช้สมุนไพรที่แนะนำและหยุดใช้เมื่อหายไป แต่ถ้าอาการยังไม่ดีขึ้นภายใน ๒-๓ วัน ควรไปปรึกษาศูนย์บริการสาธารณสุขหรือโรงพยาบาล ถ้าผู้ป่วยมีอาการโรคหรือมีอาการดังกล่าว แต่เป็นอาการที่รุนแรงต้องนำผู้ป่วยส่งโรงพยาบาลทันที ไม่ควรรักษาด้วยการซื้อยารับประทานเองหรือใช้สมุนไพร อาการที่รุนแรงมีดังนี้^{๒๑}

๑. ใช้สูง(ตัวร้อนจัด) ตาแดง ปวดเมื่อยมาก ชีบ บางทีพูดเพ้อ(อาจเป็นไข้หวัดใหญ่หรือไข้ป่าชนิดขึ้นสมอง)
๒. ใช้สูงและดีซ่าน(ตัวเหลือง) อ่อนเพลียมาก อาจเจ็บในแถวชายโครงอาจเป็นโรคตับอักเสบ ภูงน้ำดีอักเสบ ฯลฯ
๓. ปวดแถวสะดือ เวลาเอามือกดเจ็บปวดมากขึ้น หน้าท้องแข็ง อาจท้องผูกและมีไข้เล็กน้อยหรือมาก(อาจเป็นโรคไส้ติ่งอักเสบอย่างแรง หรือลำไส้ส่วนอื่นอักเสบ)
๔. เจ็บแปลบในท้องคล้ายมีอะไรฉีกขาด ปวดท้องรุนแรงมาก อาจมีตัวร้อนและคลื่นไส้อาเจียนด้วย บางทีมีประวัติปวดท้องบ่อย ๆ มาก่อน(อาจมีการทะลุของกระเพาะอาหารหรือลำไส้)
๕. อาเจียนเป็นโลหิตหรือไอเป็นโลหิต(อาจเป็นโรคร้ายแรงของกระเพาะอาหารหรือปอด) ต้องให้คนไข่นอนพักนิ่ง ๆ ก่อน ถ้าแพทย์อยู่ใกล้ควรเชิญมาตรวจที่บ้าน ถ้าจำเป็นต้องพาไปพบแพทย์ ควรรอให้เลือดหยุดเสียก่อน และควรพาไปโดยมีการกระแทกกระเทือนน้อยที่สุด
๖. ท้องเดินอย่างแรง อุจจาระเป็นน้ำ บางทีมีลักษณะคล้ายน้ำขาวขาว บางทีถ่ายพุ่งถ่ายติดต่อน้อยอย่างรวดเร็ว คนไข้อ่อนเพลียมาก ตาลึก หน้าแห้ง(อาจเป็นอหิวาตกโรค) ต้องพาไปพบแพทย์โดยด่วน ถ้าไปไม่ไหวต้องแจ้งแพทย์หรืออนามัยที่ใกล้ที่สุดโดยเร็ว

^{๒๑} สุธี นวราช, สมุนไพรใกล้ตัว สยบโรคร้าย, (กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๕๖), หน้า ๔๘-๔๙.

๗. ถ่ายอุจจาระเป็นมูกและเลือด บางทีเกือบไม่มีเนื้ออุจจาระเลย ถ่ายบ่อยมากอาจจะตั้งสัปดาห์หนึ่งในหนึ่งชั่วโมง คนไข้เพลียมาก(อาจเป็นโรคบิดอย่างรุนแรง)

๘. สำหรับเด็ก โดยเฉพาะอายุภายในสิบสองปี ใช้สูง ไอบามาก หายใจมีเสียงผิดปกติ คล้าย ๆ กับมีอะไรติดอยู่ในคอ บางทีก็มีอาการหน้าเขียวด้วย(อาจเป็นโรคคอตีบ) ต้องรีบพาไปพบแพทย์โดยด่วนที่สุด

๙. อาการตกเลือดเป็นเลือดสด ๆ จากทางไหนก็ตาม โดยเฉพาะทางช่องคลอดต้องพาไปพบแพทย์โดยเร็วที่สุด

๒.๒.๔ การประยุตสมุนไพร

การประยุตเป็นการสกัดเอาตัวยาออกจากพืชให้มากที่สุด โดยใช้ น้ำ น้ำมันหรือเหล้า ด้วยวิธีการต้ม ชง ดอง ฝน บดเป็นผง ปั่นเป็นลูกกลอน ตำคั้นเอาน้ำ เป็นต้น^{๒๒}

๑. ยาต้ม เป็นการประยุตสมุนไพรด้วยความร้อนที่ใช้น้ำเป็นตัวทำละลาย ซึ่งเป็นวิธีที่นิยมใช้กันมาก

๒. ยาชง เป็นการประยุตโดยใช้สมุนไพรแห้ง เติมน้ำร้อนลงไปเป็นตัวทำละลาย ส่วนใหญ่จะใช้กับส่วนของสมุนไพรที่บอบบาง อ่อนนุ่ม เช่น ดอก ใบ ไม่ต้องใช้ต้มด้วยก็ละลายออกมาได้

๓. ยาดองเหล้า เป็นการประยุตโดยใช้เหล้าเป็นตัวทำละลายสกัดตัวยาออกมา มักใช้กับตัวยาในสมุนไพรที่ละลายได้ดีในแอลกอฮอล์

๔. ยาผง เป็นการประยุตโดยใช้สมุนไพรที่ล้างสะอาดแล้วไปอบหรือตากให้แห้งหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ แล้วจึงบดให้เป็นผง ยาผงนี้ควรบดให้ละเอียดมาก เนื่องจากยาผงยังละเอียดเท่าใดสรรพคุณก็จะดีขึ้นตามไปด้วย เพราะเมื่อรับประทานเข้าไป ยาผงที่ละเอียดจะย่อยได้ง่ายขึ้นเร็วขึ้น ตัวยาจะดูดซึมได้เร็วและง่ายขึ้น เวลานำมารับประทานอาจจะใช้วิธีปั่นเป็นลูกกลอน ชงหรือผสมเหล้าก็ได้

๕. ยาตำคั้นเอาแต่น้ำ ประยุตโดยการนำสมุนไพรมาตำให้ละเอียด คั้นเอาแต่น้ำมาใช้กาทั้งไป น้ำยาที่ได้ก็จะมียาลีน รส รุนแรง ยามีความเข้มข้นมาก

๖. ยาฝน ประยุตโดยการฝนยาในขันใส่น้ำที่สะอาด จุ่มหินหยาบขนาดเล็กลงไปให้น้ำให้หินโผล่เหนือหน้าเล็กน้อย ฝนยากับหินจนได้น้ำยาสีขุ่นขึ้นเล็กน้อย ถ้าไม่ฝนกับหินอาจฝนกับฝ่าหม้อดินที่ใส่น้ำก็ได้

๗. ยาพอก เป็นยาที่ใช้ภายนอก เตรียมโดยเอาสมุนไพรสดมาตำให้ละเอียด ผสมเหล้าเป็นน้ำกระสายยา เพื่อให้ตัวยาออกฤทธิ์ได้ดีขึ้น คนไข้เข้ากันจากนั้นจึงนำไปพอกอวัยวะที่ต้องการรักษาตามหลักการแพทย์แผนไทย

^{๒๒} สภาองค์กรชุมชน(นนทบุรี), สมุนไพรไทย, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://sites.google.com/> ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๑.

๒.๒.๕ การจำแนกสมุนไพร

รส ใช้เป็นเครื่องบ่งบอกถึงสารประกอบสำคัญและสรรพคุณของสมุนไพรได้ แพทย์แผนโบราณแบ่งรสนี้เป็น ๓ รสกว้าง ๆ คือ รสเย็น รสร้อน รสสุขุม ซึ่งเรียกว่า ยารสประธาน^{๒๓}

ยารสร้อน ใช้เป็นยาประเภทขับลม แก้อักเสบเย็นแน่นท้อง เช่น ขิง ข่า พริกไทย ดีปลี เบญจกูล คนทีสอทะเล กระเพราแดง กระวาน เป็นต้น

ยารสเย็น ใช้เป็นยาประเภทลดไข้ เช่น เกสรดอกไม้ต่าง ๆ รากมะเฟือง เถารางจืด ตำลึง สารภี ใบพิมเสน รากลำเจียก เมล็ดฝักข้าว เป็นต้น

ยารสสุขุม ใช้เป็นยาแก้ลมหน้ามืด ใจสั่น เช่น โกศต่าง ๆ เทียน กฤษณา อบเชย จันทน์เทศชะลูด เป็นต้น

นอกจากยารสประธานแล้วยังแบ่งเป็นรสย่อย ๆ ได้ออกเป็น ๑๐ รส คือ

๑. ยารสฝาด มีสรรพคุณในทางสมานแผล แก้ท้องร่วง แก้บิด บำรุงธาตุ
๒. ยารสหวาน มีสรรพคุณทำให้ชุ่มชื้น บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย
๓. ยารสเมาเบื่อ มีสรรพคุณแก้ไข้พิษแมลงสัตว์กัดต่อย สมุนไพรพวกนี้จะมีสารพวกไกลโคไซด์ และอัลคาลอยด์ ถ้ารับประทานมากจะเกิดอาการมึนงง กดประสาท
๔. ยารสขม สรรพคุณสำหรับบำรุงโลหิตและดี กระตุ้นให้เจริญอาหาร
๕. ยารสเผ็ดร้อน สรรพคุณแก้ลมจุกเสียด แน่นเฟ้อ บำรุงธาตุ เคล็ดขัดยอก บรรเทาอาการชาบวม แผลงกับโรคไข้พิษร้อน
๖. ยารสมัน สรรพคุณแก้เส้นเอ็นพิการ บำรุงไขข้อ บำรุงเส้นเอ็น เพิ่มพลังงานให้ร่างกาย แผลงกับโรคบิด ดีซ่าน ไอเสมหะ
๗. ยารสหอมเย็น สรรพคุณบำรุงหัวใจ แก้อ่อนใน กระหายน้ำ อ่อนเพลีย บำรุงครรภ์ แผลงกับโรคในลำไส้
๘. ยารสเค็ม สรรพคุณรักษาโรคผิวหนังเน่าเปื่อย น้ำเหลืองเสีย บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร แก้เถาตานในท้อง แผลงกับโรคกระเพาะอาหารพิการ
๙. ยารสเปรี้ยว สรรพคุณแก้เสมหะ ฟอกโลหิต แก้ไอ แก้อ่อนใน กระหายน้ำ บำรุงผิว แผลงกับโรคท้องร่วง
๑๐. ยารสจืด สรรพคุณขับปัสสาวะ แก้ไข้ แก้อ่อนใน กระหายน้ำ ถอนพิษปวดแสบปวดร้อน แผลงกับโรคหน้ามืด

๒.๒.๖ ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร

การใช้สมุนไพรไทยมีมาตั้งแต่สมัยโบราณยาสมุนไพรตำรับไทย เป็นทางเลือกในการรักษาโรคสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการรักษาผู้ป่วยเพื่อลดค่าใช้จ่าย รวมทั้งลดความเสี่ยงต่อการใช้จ่ายแผน

^{๒๓} อ่างแล้ว, สภาองค์กรชุมชน(นนทบุรี), สมุนไพรไทย, ข้อมูลออนไลน์

ปัจจุบันต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ในท้องถิ่นชนบทไทยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้ในการรักษาพยาบาลมีอยู่ ๔ ลักษณะดังนี้

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านโดยใช้สมุนไพรรักษาโรคอย่างเดียว เช่น ใจสั่น บำรุงหัวใจ แก้ไข้ กระตุกหัก ความดันสูง เบาหวาน บำรุงร่างกาย

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านโดยใช้สมุนไพรรักษาโรคร่วมกับการนวดแผนไทย ใช้ลูกประคบสมุนไพร อบไอน้ำสมุนไพร

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน โดยใช้สมุนไพรรักษาโรคร่วมกับการใช้คาถาอาคม และตรวจดวงชะตา

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านโดยใช้พิธีกรรม วิธีการเรียนรู้ของหมอพื้นบ้านเหล่านี้ไม่ว่าศึกษาเองทั้งทฤษฎีและฝึกปฏิบัติก็ตาม ล้วนแล้วมีพื้นฐานโดยการท่องจำหรือจดจำไว้ โดยส่วนใหญ่ไม่มีการบันทึกแต่ฝึกปฏิบัติตามจนใช้ได้ เหล่านี้เป็นการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนและธรรมชาติ

กล่าวได้ว่า เป็นการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาด้วยพืชสมุนไพร หมายถึงการจัดการความรู้และประสบการณ์ดั้งเดิมของชาวบ้านที่สะสมสืบทอดกันมา ในการรักษาโรค โดยใช้พืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้านใน ๓ ด้านคือ

๑) การได้รับและสะสมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการรักษาโรคด้วยพืชสมุนไพร

๒) การจัดการความรู้ ได้แก่ วิธีการเรียนรู้ การจัดเก็บความรู้ การใช้ความรู้ในการรักษาผู้ป่วย

๓) การถ่ายทอดความรู้

กระทรวงสาธารณสุข^{๒๔} มีนโยบายส่งเสริมให้สถานพยาบาลในสังกัดทั่วประเทศใช้ยาสมุนไพรบำบัด รักษาโรคควบคู่กับยาแผนปัจจุบัน โดยให้มากกว่า ๑๙ รายการบรรจุในบัญชียาหลักแห่งชาติ รวมทั้งใช้ทดแทนเพื่อลดการนำเข้ายาแผนปัจจุบันจากต่างประเทศ โดยจะเพิ่มยาสมุนไพรที่สถานพยาบาลผลิตและใช้ในโรงพยาบาลซึ่งยังไม่มีในบัญชียาหลักแห่งชาติอีก ๒๒ รายการ ร่องในสถานพยาบาล ๘ จังหวัดภาคกลาง คือ กาญจนบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี นครปฐม ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี สมุทรสาครและสมุทรสงคราม รวมทั้งสิ้น ๖๖ แห่ง น.พ ลือชา วรรัตน์ อธิบดีกรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กล่าวถึงยาสมุนไพรไทยว่า รัฐมีนโยบายในการเพิ่มมูลค่าการใช้ยาสมุนไพรให้ได้ร้อยละ ๒๕ ภายในเวลา ๕ ปี แต่ที่ผ่านมาการเข้าถึงยาสมุนไพรของประชาชนในสถานบริการสาธารณสุขของรัฐมีมูลค่า ๐.๘ ของค่าใช้จ่ายทั้งหมด ถ้าเปรียบเทียบแล้วไม่ถึง ๑ เปอร์เซ็นต์ของเงินงบประมาณสาธารณสุขของประเทศ

^{๒๔} มุลนิธิเพื่อผู้บริโภค (มพบ.), แพทย์แผนไทยชงสมุนไพร ขึ้นบัญชียาหลัก ๒๒ รายการ, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://www.consumerthai.org/>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๑.

จากการศึกษา ค่าใช้จ่ายยาสมุนไพรกับยาแผนปัจจุบันพบว่า ยาไทยหลายชนิดมีค่าใช้จ่ายถูกกว่ายาที่มีการนำเข้าหลายเท่า ซึ่งมูลค่าการใช้ยาสมุนไพรในประเทศมีน้อย แต่กลับมีการนำเข้ายาในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก ทำให้เงินไหลออกนอกประเทศ ทั้งที่สรรพคุณของยาสมุนไพรในการรักษาได้ผลดีเทียบเท่ากับยาแผนปัจจุบัน อีกทั้งยาสมุนไพรบางชนิดได้ผลดีกว่ายาแผนปัจจุบัน อาทิเช่น เพชรสังฆาต พญายอ เป็นต้น

กัญญา ตีพิเศษผอ. สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย^{๒๕} ได้กล่าวว่า สรรพคุณของยาสมุนไพรที่บรรจุในบัญชีหลักแห่งชาติทั้ง ๒๒ รายการ คือ

๑. เกลว่นทางจระเข้ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์คือวันจากต้นวันทางจระเข้ มีสรรพคุณรักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก โดยทาบริเวณที่ถูกไฟไหม้ น้ำร้อนลวกได้วันละ ๒ - ๓ ครั้ง

๒. มะขามแขก เป็นยาระบายที่ดี ช่วยบรรเทาอาการท้องผูก โดยรับประทานเมื่อมีอาการท้องผูก แต่ไม่ควรทานติดต่อกันเป็นเวลานาน เพราะจะทำให้ขาดสารโพแทสเซียม

๓. หญ้าหนวดแมว มีสรรพคุณในการขับปัสสาวะ เนื่องจากมีเกลือโพแทสเซียมมากและช่วย รักษาหัวใจในกระเพาะปัสสาวะ ชนิดเป็นกรดยูริก ผู้เป็นโรคหัวใจ ควรปรึกษาแพทย์ก่อนใช้สมุนไพรตัวนี้

๔. เพชรสังฆาต มีสรรพคุณ ขับลมในลำไส้ช่วยบรรเทาอาการริดสีดวงทวารหนักเป็นสมุนไพรที่ต้องทานติดต่อกันอย่างน้อย ๑ เดือนถึงจะเห็นผล

๕. กระเทียมแคบซูล มีสรรพคุณช่วยลดระดับคอเลสเตอรอลในเลือดและละลายลิ่มเลือดได้ คนที่เป็นแผลในกระเพาะอาหารควรระมัดระวังในการใช้เพราะอาจเกิดการระคายเคืองได้

๖. ยาตำหรับชื่อว่า "ธรรณีสถิตชะฆาต" ซึ่งประกอบด้วยยาหลายชนิดด้วยกันใช้ในอัตราส่วนที่กำหนดไว้ ได้แก่ พริกไทยล่อน ยาดำ เนื้อมะขามป้อม หอมแดง การบูร กานพลู หัวบุก เนื้อมะขามป้อม ขิง ขมิ้นเทศ ลูกกระวาน เมื่อนำตัวยามาผสมกันแล้วจะช่วยในการแก้ท้องผูกปวดท้อง เหน็ดตาน ใช้เป็นยาขับยัสเส้นได้ ข้อควรระวัง คือไม่ควรทำทานสมุนไพรชนิดนี้เมื่อมีไข้ สตรีมีครรภ์ก็ห้ามรับประทาน

๗. ขี้เหล็ก สรรพคุณทางยา คือ ช่วยแก้อาการท้องผูก เพราะมีสารสำคัญพวกแอนทราควิโนนหลายชนิด ที่ออกฤทธิ์เป็นยาระบาย อีกทั้งยังช่วยเจริญอาหาร เพราะมีรสขม ช่วยให้อยากทานอาหารยังช่วยให้นอนหลับเพราะมีสารจำพวกอัลคาลอยด์และช่วยบรรเทาอาการเป็นไข้ได้

๘. บอระเพ็ด มีสรรพคุณ ช่วยลดน้ำตาลในเลือด แก้ไข้ได้ รวมทั้งรสขมจะช่วยให้เจริญอาหาร แต่ไม่ควรทานติดต่อกันเป็นเวลานาน

^{๒๕} กรมประชาสัมพันธ์, รู้จัก ๒๒ สมุนไพรไทย ขึ้นบัญชีใหม่ยาหลักแห่งชาติ, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก http://www.prd.go.th/ewt_news.php?nid=333&filename=index, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๑.

๙. มะระขี้นก มีสรรพคุณช่วย ลดน้ำตาลในเลือด เพิ่มภูมิคุ้มกันในร่างกายรสนิยม ช่วยเจริญอาหาร

๑๐. สหิธราร่า ซึ่งมีตัวยามากกว่า ๒๐ ชนิด ผสมอยู่ อาทิ โกฐเขมา โกฐมะพร้าว โกฐพุงปลา เทียนดำ เทียนขาว ลูกจันทร์ ดอกจันทร์ การบูร หัสศุน เนื้อลูกสมอไทย มหาหิงค์ ฯลฯ ซึ่งเป็นสูตรที่ใช้ในการถ่ายทอดมาจากโรงเรียนอายุรเวศ ซึ่งเป็นแพทย์แผนไทยประยุกต์ ที่ศ.นพ. อวย เกตสิงห์ ได้บุกเบิกไว้ซึ่งจะช่วยในการรักษาอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ปวดข้อ รวมทั้งอาการชาที่แขนและขา

๑๑. เหงือกปลาหมอ มีสรรพคุณ ช่วยรักษาผู้ที่มีอาการ ภูมิแพ้ ผื่นคัน ข้อควรระวัง คือ ห้ามใช้ในผู้ที่แพ้เหงือกปลาหมอ

๑๒. ลูกยอ มีฤทธิ์ทางยาช่วยแก้อาการวิงเวียนศีรษะหรืออาการอาเจียน แต่ห้ามใช้ในคนที่แพ้ลูกยอ

๑๓. กระชายดำ มีสรรพคุณ ช่วยในการ ขับลม แก้อาการท้องอืด และบำรุงร่างกาย

๑๔. ส้มแขก มีสรรพคุณ ช่วยลดคอเลสเตอรอลและลดการสร้างไขมัน แต่ห้ามใช้ในคนที่ท้องเสียง่าย

๑๕. ตำหรับยา "เทพธรรมา" ซึ่งมีตัวยามากกว่า ๒๐ ชนิด อาทิ เถาวัลย์เปรียง กำลังวัวเถลิง กำลังเสือโคร่ง กระชายดำ ซึ่งจะช่วยรักษาอาการปวดเมื่อย กล้ามเนื้อ ปวดข้อและบำรุงกำลัง

๑๖. ยาห้าราก หรือเรียกว่า เบญจโลกวิเชียร หรือยาแก้วห้าดวง หรือ ยาเพชรสว่าง ก็เป็นยาตัวเดียวกัน ประกอบไปด้วยตัวยา ๕ ชนิด คือ รากชิงชี รากหญ้านาง รากคนทา รากมะเดื่อ-ชุมพร และรากท้าวยายม่อม มีสรรพคุณ ลดไข้และแก้ปวด

๑๗. น้ำมันไพล มีสรรพคุณ ช่วยลดอาการอักเสบ แก้ฟกช้ำ บวม เคล็ดขัดยอกและปวดเมื่อย โดยใช้ยาทาบริเวณที่เกิดอาการดังกล่าว

๑๘. ยาแก้ไอมะขามป้อม ช่วยบรรเทาอาการไอ เจ็บคอ จิบเมื่อมีอาการไอหรือเจ็บคอ

๑๙. ยาผงดอกคำฝอย มีสรรพคุณ ลดไขมันในเลือดและลดความดันโลหิตช่วยขับเหงื่อ

๒๐. ยาผงหญ้าดอกขาว มีสรรพคุณ ช่วยลดการสูบบุหรี่ เนื่องจากมีสารไนเตรด มีฤทธิ์ทำให้ประสาทรับรสบริเวณลิ้นรู้สึกรสขม รวมทั้งแก้ไข้ได้ด้วย

๒๑. ยาผงชะพลู มีสรรพคุณ ช่วยลดน้ำตาลในเลือด แก้ไอ ละลายเสมหะ

๒๒. เถาวัลย์เปรียง มีสรรพคุณ ช่วยบรรเทาอาการปวดกล้ามเนื้อ

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา

๒.๓.๑ ความหมายภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นคำเรียกสำหรับความรู้ ความสามารถและทักษะแห่งการดำรงชีวิต จากประสบการณ์ที่มนุษย์เข้าใจจริงและเคยผ่านกระบวนการของความคิดสร้างสรรค์หรือการใช้แก้ปัญหาให้เกิดผลสำเร็จมาแล้ว มีความสลับซับซ้อนหลายมิติที่เราจะต้องคำนึงถึง หรือนำมาใช้งานในระดับต่าง ๆ ภูมิปัญญาเป็นนามธรรมคือ ไม่มีตัวตนที่จะสามารถจับต้องได้ เป็นความสำนึก ความคิด ความจำเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวเราหรือในทุกคนที่อยู่รอบตัวเรา สิ่งเหล่านี้ถูกสร้างสมไว้มากมาย และเป็นระยะเวลาอันยาวนาน แต่สามารถมองเห็นได้จากการแสดงออกจากการประพฤติปฏิบัติและผลผลิตที่เกิดขึ้น โดยมีคำที่ใช้เรียกภูมิปัญญาที่หลากหลายเช่น คำว่า “ภูมิปัญญา” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ได้มีผู้อธิบายความหมายในแง่มุมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^{๒๖} ให้ความหมาย “ภูมิปัญญา” ไว้ว่า หมายถึง พื้นฐานความรู้ความสามารถ

พัทธา สายหู^{๒๗} ให้ความหมายภูมิปัญญาไว้ว่า “ความรู้ ความคิดที่ได้สั่งสมไว้” ชาวบ้าน คือ “คนธรรมดาหรือสามัญชน” หากรวมความหมายก็อาจนิยามไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน “ความรู้ ความคิดของคนธรรมดาหรือสามัญชนที่ได้สั่งสมไว้”

เอกวิทย์ ณ ถลาง^{๒๘} ได้ให้ความหมาย “ภูมิปัญญา” ไว้ว่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญาอันล้ำค่าของท้องถิ่นหรืออีกนัยหนึ่งว่า เป็นพื้นฐานความรู้ ความสามารถของบุคคลในท้องถิ่นและความสัมพันธ์กับแบบแผนการดำรงชีวิต ที่ผสมกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อม และกระบวนการทางสังคมเสมือนเป็นแกนหลักของการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข

จารุวรรณ ธรรมวัตร^{๒๙} อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง การเอาทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนหรือเป็นลักษณะสากลที่หลาย ๆ ท้องถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ เพื่อนำมาแก้อุปสรรคทางธรรมชาติทางสังคม ที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน

^{๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิริวัฒนอินเตอร์พรี้น, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑๙.

^{๒๗} พัทธา สายหู, ลักษณะของชุมชนในสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐๙.

^{๒๘} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้าน ๔ ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

^{๒๙} จารุวรรณ ธรรมวัตร, ภูมิปัญญาอีสาน, โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, (อุบลราชธานี : หจก. ศรีธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๔๓), หน้า ๖.

เอกวิทย์ ณ ถลาง^{๓๐} นิยามไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พัฒนาการของการปรับตัว ปรับวิถีชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติแวดล้อม แล้วสร้างสรรค์ สังคมและสืบสานประสบการณ์เหล่านั้นเป็นเวลาหลายศตวรรษต่อเนื่องกัน

ธีระชัย เจ้าสกุล^{๓๑} อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหมดของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือการดำรงชีวิต โดยได้ปรับความรู้ตามเทคโนโลยีที่ได้รับการถ่ายทอด กลั่นกรองเป็นระยะเวลายาวนานต่อเนื่องกันมา

ประเวศ วะสี^{๓๒} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการสั่งสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาแบบเรียนที่เราเรียน แต่เป็นการเชื่อมโยงกันทุกรายวิชาทั้งที่เป็นเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ การศึกษาและวัฒนธรรมจะผสมกลมกลืนเข้าด้วยกัน

พัชรินทร์ สิริสุนทร^{๓๓} อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากระบบคิด ความเชื่อและวัฒนธรรมของสามัญชนในท้องถิ่นที่มีความกลมกลืนและผสมผสานอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและบริบททางสังคม วัฒนธรรม

รุ่ง แก้วแดง^{๓๔} อธิบายว่าภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ความสามารถและทักษะของคนไทย อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

วันเพ็ญ พวงพันธุ์บุตร^{๓๕} กล่าวว่าภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ทั้งหลายที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาของชาติไทย โดยการคิดค้นปรับเปลี่ยนผสมผสานกับความรู้ใหม่และพัฒนาให้เหมาะสม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

^{๓๐} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนและปรับตัวของชาวบ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑.

^{๓๑} ธีระชัย เจ้าสกุล, รายงานการวิจัยการพัฒนาและขยายผลหลักสูตรวิชาชีพพระยะสัน ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการจัดการเรียนการสอนของวิทยาลัยสารพัดช่างตราด, (ตราด : วิทยาลัยสารพัดช่างตราด (วิทยาเขตบุรีรัมย์), ๒๕๔๕), หน้า ๘.

^{๓๒} ประเวศ วะสี, การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น, น.๑๗-๑๙. ในเสรี พงศ์พิศ. (บรรณาธิการ), ๒๕๓๖, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖), หน้า ๒๑.

^{๓๓} พัชรินทร์ สิริสุนทร, ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก, (พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๖), หน้า ๔.

^{๓๔} รุ่ง แก้วแดง, ปฏิบัติการศึกษไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๔.

^{๓๕} วันเพ็ญ พวงพันธุ์บุตร, พื้นฐานวัฒนธรรมไทย, (ลพบุรี : สถาบันราชเทวะสตรี, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๘.

กัลยาณี ปฏิมภาพรเทพ^{๓๖} ได้อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึงองค์ความรู้ความสามารถ และทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการ เรียนรู้ เลือกสรร ประยุกต์ พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับ สภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

จากความหมายของภูมิปัญญาที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้น พอจะสรุปให้เห็นได้ชัดเจนมากขึ้นว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เกิดจากการคิดหรือพื้นฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรงคือประสบด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่สะสมสืบต่อกันมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง แล้วนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของ ชาวบ้าน ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตใน ท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาเกิดจากความรู้ ความเข้าใจ สั่งสมเป็นประสบการณ์ที่สืบทอดต่อกัน มา ในเรื่องนี้สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญหลายท่านได้ นำเสนอไว้ในรายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา ไว้ดังนี้^{๓๗}

๑. ภูมิปัญญา(Wisdom)

๑.๑ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมและความ สามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

๑.๒ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จาก ประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา เป็นผลของการใช้ สติปัญญาปรับตัวสภาวะต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นต้องตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยน สังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอา หรือปรับเปลี่ยน นำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น

๑.๓ ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่าน

^{๓๖} กัลยาณี ปฏิมภาพรเทพ, การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช. ในภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๘), หน้า ๑๓.

^{๓๗} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ผู้บริหารสถานศึกษาด้านแบบ ๒๕๔๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑ – ๑๗.

กระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้านและในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านหรือชุมชน

๑.๔ ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนาไถนา การเอาควายมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าวโดยการใช้ควาย รู้จักสานกระบุง สานตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักเอาดินขี้เถ้าเอามาแช่น้ำต้มให้เหือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่าภูมิปัญญาทั้งสิ้น

๑.๕ ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมมาแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจิต ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านั้น

๒. ภูมิปัญญาพื้นบ้าน(folk wisdom)

เป็นองค์ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

๓. ภูมิปัญญาชาวบ้าน(Popular wisdom)

๓.๑ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

๓.๒ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน

๓.๓ ภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลานาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้จ่ายกับการศึกษาวัฒนธรรมมันจะผสมผสานกลมกลืนเชื่อมโยงกันไปหมด

๓.๔ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง วิธีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไป

๓.๕ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา

๓.๖ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาในการแก้ไขปัญหาคือ เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึกที่ชาวบ้านคิดเองทำเองโดยอาศัยสภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

๓.๗ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมสั่งสมและถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือเป็นความรู้ ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างความสามารถ ทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

๓.๘ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของชุมชน ปัญหาในการดำรงชีวิตและปัญหาในการประกอบอาชีพ โดยที่ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ได้มีกระบวนการวิเคราะห์และสั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลานาน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

๓.๙ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุขโดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาโดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

๔. ภูมิปัญญาไทย

๔.๑ ภูมิปัญญาไทยนั้น ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องของพื้นภูมิธรรมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่มาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากลและลักษณะเฉพาะของเราเอง

๔.๒ ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ของการดำรงชีวิตของคนไทยที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประกอบกับแนวความคิดวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของตนเอง จนเกิดหลอมรวมเป็นแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาที่เป็นลักษณะของตนเอง ที่สามารถพัฒนาความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัยในการแก้ไขปัญหาของการดำรงชีวิต

๔.๓ ภูมิปัญญาไทย เป็นผลของประสบการณ์สั่งสมของคนที่ได้รับรู้จากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน และระหว่างกลุ่มชนหลาย ๆ ชชาติพันธุ์ รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้เคยเอื้ออำนวยให้คนไทยแก้ปัญหาได้ดำรงอยู่และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเองได้อย่างมีดุลยภาพกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในระดับพื้นฐานหรือระดับชาวบ้าน ภูมิปัญญาในแผ่นดินนี้มิได้เกิดขึ้นเอกเทศ แต่มีส่วนเปลี่ยนแปลงเฟ้นและปรับใช้ภูมิปัญญาจากอารยธรรมอื่นตลอดมา

๔.๔ ภูมิปัญญาไทย เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมโดยการตีความหมายอย่างลึกซึ้งให้เข้าใจถึงมูลเหตุแห่งการสร้างสรรค์อันอย่างชาญฉลาด แสดงถึงควมมีภูมิปัญญาของคนไทยในยุคสมัยหนึ่งที่สามารถคิดค้นสิ่งที่เป็นระเบียบแบบแผน และมีรูปแบบที่ยอมรับกันภายในสังคม เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น ๆ ทั้งยังมีคุณค่างดงามในรูปแบบของงานศิลปะ ผลงานจากภูมิปัญญาของคนไทยโบราณจะปรากฏคุณค่าเด่นชัดและน่าทึ่งมหัศจรรย์ เมื่อเราได้ประจักษ์ชัดถึงความสัมพันธ์สอดคล้องระหว่าง ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีกับสภาพความเป็นอยู่ และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมแต่ละยุคสมัย

๕. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom)

๕.๑ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสม สืบทอดกันมาอันเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ หรือคือแก่นของชุมชนที่จรรโลงชุมชนให้อยู่รอดถึงปัจจุบัน

๕.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญหา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

๕.๓ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

๕.๔ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติ จารีต ประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับปรนเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของคนในส่วนที่เป็นชุมชนและปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการทัศน์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จำแนกออกได้ ๓ ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ ๑ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ ๒ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ ๓ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มี
ลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

๒.๓.๒. ลักษณะของภูมิปัญญา

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^{๓๔}ได้สรุปลักษณะของภูมิปัญญาไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาเป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมใด เป็นข้อมูล เป็นเนื้อหา
สาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้ชาย ผู้หญิง

๒. ภูมิปัญญาเป็นความเชื่อใด ๆ ของสังคมนั้น มีความเชื่อที่อาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ เช่น
เรื่องนรก สวรรค์ ตายแล้วไปไหน

นิธิ เอียวศรีวงศ์^{๓๕}ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑. ความรู้และระบบความรู้ภูมิปัญญาไม่ได้เกิดแวบขึ้นมาในหัว แต่เป็นระบบความรู้ที่
ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นการศึกษา
จะเข้าไปดูว่าชาวบ้าน “รู้อะไร” อย่างเดียวไม่พอ ต้องศึกษาว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ
เหล่านั้น อย่างการสั่งสมและการกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสม โดยไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ
แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้านสั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง ซึ่งมี
กระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้เราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนี้เป็นอย่างไร หมอคนหนึ่ง
สามารถสร้างหมอคนอื่นต่อมาอย่างไร

๒. การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้แต่กระบวนการ
ถ่ายทอดที่ซับซ้อน ถ้าเราต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่นเราก็ต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้
จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วย

๓. การสร้างสรรค์การปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ถูก
เปลี่ยนแปลงมา โดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง เรายังขาดการศึกษาว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยน
ความรู้และระบบความรู้เพื่อเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไร ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดขึ้น
เฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ที่จัดการไว้อย่างเป็นระบบ ให้เข้าใจได้โดยที่ได้มีการสั่งสมปรับปรุงและ
ถ่ายทอดให้กับชนรุ่นต่อ ๆ ไป

^{๓๔} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถาบันไทยศึกษา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓.

^{๓๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร ทิศทางไทย, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๖), หน้า ๙.

๒.๓.๓ ประเภทภูมิปัญญาไทย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ^{๔๐}ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาไทย ดังนี้

๑. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิมซึ่งคนสามารถพึ่งตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาด้านการผลิตและรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

๒. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปการผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงาน ยางพารา โรงสี

๓. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนไทย การดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน

๔. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์และพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำปะการังเทียม เป็นต้น

๕. ด้านการธุรกิจชุมชน ได้แก่ความสามารถในด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ชีวิต ความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยการตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการชุมชน

๖. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรมดนตรี การละเล่นพื้นบ้าน

นอกจากนี้ภูมิปัญญายังสะท้อนออกมาใน ๓ ลักษณะที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

๑. ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม พืช สัตว์ ธรรมชาติ
๒. ความสัมพันธ์ต่อกันกับคนด้วยกันในสังคมหรือชุมชน
๓. ความสัมพันธ์ระหว่างคน กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ฯลฯ

^{๔๐} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, *ครุภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ ๑* ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒.

๒.๓.๔ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากอดีตถึงปัจจุบันชาวชนบทได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ เพื่อการดำรงชีวิตมาตลอด และมักถ่ายทอดสติปัญญาเหล่านั้น จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง จนกลายเป็นพื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้านที่เรียกกันกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น^{๔๑}

โดยเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่กับสังคมมนุษย์มาช้านานและเป็นการดำรงในชีวิตที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น โดยมีการปรับสภาพการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมตามกาลเวลา ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ เป็นองค์ความรู้ที่มีการเชื่อมโยงกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่และวัฒนธรรม^{๔๒}

คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ภูมิปัญญาชาวบ้าน เรียกชื่อแตกต่างกัน แต่มีความหมายเดียวกัน และเป็นแนวคิดที่มีการหยิบยกขึ้นมาอย่างจริงจังมากกว่า ๒๐ ปีโดยประมาณ ซึ่งกลุ่มพัฒนาองค์การเอกชน ที่ทำงานในระดับหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มรื้อฟื้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ เพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมการพัฒนาที่พวกเขารับผิดชอบอยู่ก่อนหน้านี้ที่จะศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างจริงจังนั้น ได้มีการศึกษาเรื่องราวทำนองนี้ แต่เรียกชื่อว่า เป็นการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนหรือการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ทำให้ประเด็นสำคัญในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงยังไม่ได้นำมาใช้โดยตรงในการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้ความสนใจแรกเริ่มนี้ จึงเป็นเพียงการกระตุ้นให้เกิดการตระหนักในภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่น^{๔๓}

แต่ในปัจจุบันได้มีนักวิชาการทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศให้ความสนใจในเรื่องการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านมากขึ้น เห็นได้จากจำนวนชิ้นงานวิจัยต่างๆ รวมไปถึงการนำมาใช้ในการปรับหลักสูตรในทางวิชาการ ตลอดจนการศึกษาในการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาองค์การชุมชนอย่างชัดเจนเป็นจำนวนมาก

^{๔๑} สามารถ จันทสุรย์, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์-พรินต์กรุ๊ป, ๒๕๓๖), หน้า ๑๔๖.

^{๔๒} อ่างแล้ว ประเวศ วะสี, การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, หน้า ๖.

^{๔๓} ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลตระกูล, ภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยีพื้นบ้านและแหล่งวิทยาการในชุมชน, เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๒๔๑.

นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ชาติและชุมชนผ่านพ้นวิกฤติและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนได้ ซึ่งภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่จรรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล อีกทั้งยังเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพและเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิมเพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ดังนั้นภูมิปัญญาจึงมีคุณค่าไม่เพียงแต่ต่อท้องถิ่นและผู้คนเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนอีกด้วย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นองค์ความรู้ ที่มีความหมายเช่นเดียวกับองค์ความรู้พื้นบ้าน ชยันต์ วรรณะภูมิ^{๔๔}ได้ให้ความหมายของระบบความรู้พื้นบ้านว่า หมายถึง ความคิด ความเข้าใจ ทักษะที่ได้พัฒนาก่อนก่อรูปขึ้นมา โดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (Practical Thought) มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการใช้เพื่อปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การรักษาพยาบาลหรือการจัดสรรบทบาททางสังคม และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้พื้นบ้านจะดีหรือจะมีประสิทธิภาพ

อย่างไร จะต้องวัดกันที่ว่าสิ่งนั้นเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตประจำวันมากน้อยเพียงใด วิธีการศึกษาระบบความรู้ พื้นบ้านจำแนกออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑) การสร้างระบบการจำแนกสรรพสิ่ง เป็นวิธีการที่กลุ่มชาติพันธุ์ หรือคนในสังคม กลุ่มหนึ่งจัดระบบปรากฏการณ์หรือจัดสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกของความเป็นจริงที่อยู่ล้อมรอบตัวเขาเอง ความเชื่อหรือฐานคติเบื้องต้นของแนวทางการศึกษาที่เรียกว่า “วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์” (Ethno Science)

๒) วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน (Indigenous Conceptual System) เป็นวิธีการที่ไม่ได้ศึกษาเพียงการจำแนกประเภทแบบที่เรียกว่า เอธโนไซ (Ethno Science) เพียงเท่านั้น การศึกษาระบบพื้นบ้านเป็นการศึกษาระบบคิด ซึ่งเป็นพื้นฐานของความเข้าใจกับประสบการณ์ของมนุษย์ เช่น แทนที่จะศึกษาแต่เพียงว่าระบบหรือว่าชาวบ้าน มีวิธีจำแนกพืชและสัตว์หรือชีววิทยา รอบตัวเขาอย่างไร แต่วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้านแนวนี้ เป็นการศึกษาเรื่องระบบคิด ศึกษาประเภทของทั้งหมดว่า ระบบเกษตรของชนกลุ่มนั้น เขามีความเข้าใจระบบทั้งหมดอย่างไร ศึกษากระบวนการของระบบ และเป็นการศึกษาอย่างมีการเคลื่อนไหว

อย่างไรก็ตามการศึกษาระบบคิดพื้นบ้านนี้ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาทัศนะของคนในระบบนิเวศหรือคนในชุมชน โดยให้ความสนใจต่อวิธีการที่ชนกลุ่มนั้น หรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งใน

^{๔๔} อ้างแล้ว, ชยันต์ วรรณะภูมิ, แนวคิดเรื่องกลุ่มอุปถัมภ์ของ ม.ร.ว.อ.คิน รพีพัฒน์ : นักมานุษยวิทยาที่ข้าพเจ้ารู้จัก คนธรรมดา, หน้า ๘-๑๑.

สังคมตีความและความหมายต่อระบบ หรือที่เราเรียกว่าประสบการณ์ของมนุษย์ กิจกรรมทางสังคมของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร การแพทย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมว่าคน ในสังคมนั้นให้ความหมายและให้ความสำคัญอย่างไรเช่น ระบบคิดพื้นบ้านเกี่ยวกับรักษาพยาบาล โดยศึกษาว่าชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับโรคต่าง ๆ ได้อย่างไร เช่น โรคของอาการซึ่งเกิดจากการปวดท้อง คำว่า เจ็บท้อง ความจริงคำว่าเจ็บท้องเป็นภาษาคำเมืองมากกว่าไทยกลาง แทนความหมายคำว่า ปวดท้อง ในภาษาเหนือ จึงใช้คำว่าเจ็บท้อง ซึ่งเป็นการสื่อให้เห็นความหมายของอาการโรค อันเป็นวิธีการที่ชาวบ้านอาจตีความโดยอาศัยความเข้าใจในลักษณะที่เป็นสามัญสำนึก จะนำไปสู่วิธีการรักษาพยาบาลหรือการแก้ปัญหาดังกล่าวขึ้นมา

๓) การศึกษาระบบคุณค่าของพื้นบ้าน (Local Value System) มีความหมายเหมือนกับคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นวิธีการศึกษาที่ต่างไปจากการศึกษาระบบคิด การศึกษาระบบคุณค่าหรือระบบภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการศึกษาว่าคนใน สังคมมองเห็น หรือให้คุณค่าต่อความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นในสังคมอย่างไร และระหว่างเขากับโลกที่เขาอาศัยอย่างไรบ้าง รวมถึงความรู้พื้นบ้าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการที่ชาวบ้านปฏิบัติต่อกันและกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะของศักยภาพของชาวบ้าน ศักยภาพของชุมชนในการปรับตัวและในการแก้ไขปัญญาในการดำรงชีวิต

๔) การศึกษาระบบความรู้พื้นบ้าน โดยการศึกษาผ่านการศึกษาลोकทัศน์ หรือการศึกษา คอสโมโลยี (Cosmology) การตีความของชาวบ้านอาจจะเรียกว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์ว่ามีความเชื่อพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างไร มีการตีความเกี่ยวกับเรื่องของเวลา เรื่องสถานที่ และบุคคลในสังคม สิ่งที่จะนำมาศึกษาก็คือ แนวความคิดเรื่องของเวลาว่าคนในสังคม มีวิธีการและระบบการทำงานให้สัมพันธ์กับเวลาและฤดูกาล และการสังเกตความสัมพันธ์ของ กิจกรรมเหล่านี้ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การตีความและการให้คุณค่าของการเปลี่ยนแปลงในเชิงอายุ หรือว่าการเปลี่ยนแปลงจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมของประสบการณ์ของผู้รู้ในชุมชน และเป็นประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษที่มีความรู้และจากสถาบันต่าง ๆ มากมาย ซึ่งมีอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยและมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่มีความนาน มีการปฏิบัติโดยผู้คนในชุมชนนั้น ซึ่งการศึกษาในระยะแรก ๆ เป็นเรื่องของวัฒนธรรมในชุมชน เรื่องการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ต่อมาได้ศึกษากว้างขึ้นในลักษณะของนักปราชญ์ชาวบ้าน ดังนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นสิ่งที่สนใจและได้รับการรื้อฟื้นและเผยแพร่มากขึ้น

๒.๓.๕ ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องราวการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบัน ที่มีลักษณะของความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่น ที่มีความหลากหลายทางภูมิปัญญาแต่ไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งมีนักวิชาการได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

ประเวศ วะสี^{๔๕} กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ ๓ ประการ ดังนี้

๑) มีความจำเพาะกับท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงมีความสอดคล้องกับท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจจะนำไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่ แตกต่างกันได้หรือไม่ได้ดี

๒) มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูงทั้งในเรื่องกาย ใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น ความคิดเรื่อง แม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ เป็นการนำเอาธรรมชาติสื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่วัตถุประสงค์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติเมื่อเคารพธรรมชาติ แล้วก็จะไม่เกิดการทำลาย

๓) มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ ผู้อาวุโสเป็นผู้มีประสบการณ์มากกว่า จึงให้ความเคารพผู้อาวุโส

เอกวิทย์ ณ ถลาง^{๔๖} ได้กำหนดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑. ความเชื่อและโลกทัศน์ที่บ่งบอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เหนือธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

๒. วิธีการดำรงชีวิต การแก้ปัญหาและการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมและกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

๓. ศิลปกรรมและประดิษฐกรรม ในรูปเครื่องมือของใช้ ศิลปวัตถุที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมตามพื้นภูมิที่หลากหลายระหว่างภูมิภาค

๔. กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์ การให้การศึกษาอบรมและการแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมและปรีชาญาณของชาวบ้าน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^{๔๗} ได้กล่าวถึงลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

^{๔๕} ประเวศ วะสี, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๖), หน้า ๘๒ - ๘๓.

^{๔๖} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์), หน้า ๔๕ - ๔๖.

^{๔๗} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

ภูมิปัญญาเป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมใด ๆ เป็นข้อมูลเป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิง ผู้ชาย ประเภทครอบครัวของสังคมนั้น

ภูมิปัญญา เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใด ๆ ของสังคมนั้น มีความเชื่อแต่ยังไม่มียืนยัน ยืนยันว่าถูกต้อง เช่น เรื่องนรก สวรรค์ ตายแล้วไปไหน

ภูมิปัญญา คือ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา หรือป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยสังคมหนึ่งสังคมใด ตัวอย่างครอบครัว เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว

ภูมิปัญญาทางวัตถุ ในหน่วยสังคมใด ๆ ตัวอย่าง เช่น เรือชนบ้านช่อง เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความสะอาด สะดวก สบายตามสภาพ เป็นต้น

ภูมิปัญญาด้านพฤติกรรมในหน่วยสังคมใด ๆ ตัวอย่างครอบครัว เช่น การกระทำความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนต่าง ๆ ในครอบครัวจนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้ ก็นับเป็นภูมิปัญญาเช่นเดียวกัน

ถวัลย์ มาศจรัส^{๔๘} กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเป็นองค์รวมและมีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่ออกมาขึ้นใหม่ที่ช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย

นิธิ เอียวศรีวงศ์^{๔๙} ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๔ ลักษณะ คือ

๑. ความรู้และระบบความรู้ ซึ่งภูมิปัญญาไม่ได้เกิดขึ้นชั่วขณะมาในหัว แต่เป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นในการศึกษาจะเข้าไปดูว่าชาวบ้านรู้อะไรอย่างเดียวนั้นไม่พอ ต้องศึกษาว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างไร

๒. การสั่งสมความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมและการกระจายความรู้ ซึ่งไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ แต่ถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ภายในท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นการบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้านสั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง ซึ่งมีกระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้ ซึ่งเราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนี้เป็นอย่างไร และหมอคนหนึ่งสามารถสร้างหมอคนอื่นต่อมาได้ได้อย่างไร เป็นต้น

^{๔๘} ถวัลย์ มาศจรัส, สำร่าย มีสมชัย ครูภูมิปัญญาไทย เพชรแท้ของแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ้อ ๑๙๙๙ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗.

^{๔๙} นिति เอียวศรีวงศ์, ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร, (กรุงเทพมหานคร : ทิศทางไทย, ๒๕๓๖), หน้า ๓-๔.

๓. การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้มีสถาบันในการถ่ายทอดความรู้โดยตรง แต่กลับมีกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อน ซึ่งถ้าเราต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น เราต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งด้วย

๔. การสร้างสรรค์การปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ถูกปรับเปลี่ยนตลอดมา โดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง ซึ่งเรายังขาดการศึกษาว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยนความรู้และระบบความรู้เพื่อเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างไร

พัชรินทร์ สิริสุนทร^{๕๐} อธิบายว่า ลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญามี ๒ ประการคือ ลักษณะของภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ กระบวนการคิด โลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อคุณค่าและความหมายที่คนให้แก่สรรพสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ตลอดจนปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของบุคคล เช่น การเกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นต้น และลักษณะภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผลผลิตขององค์ความรู้ของคนในสังคมนั้น ๆ เช่น ศิลปหัตถกรรมรูปแบบการทำเกษตรกรรม ดนตรี อุปกรณ์เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ^{๕๑} กล่าวว่า ภูมิปัญญามี ๒ ลักษณะ คือ

มีลักษณะเป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

มีลักษณะเป็นรูปธรรม เกี่ยวกับเรื่องเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ

ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน ๓ ลักษณะ ที่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย ทั้ง ๓ ลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างเอกภาพเหมือนมุมของสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

จากแนวคิดของนักวิชาการข้างต้นจะเห็นว่า ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตน สังสมความรู้ประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอดและย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาความเชื่อผีสา่งต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการ

^{๕๐} พัชรินทร์ สิริสุนทร, ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิคและวิธีการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘.

^{๕๑} เสรี พงศ์พิศ, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป แอนด์พับลิชชิง, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

ถ่ายทอด เรียนรู้สืบทอดกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะสำคัญ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ภูมิปัญญา คือ วัตถุและการกระทำทั้งหลายที่สามารถปฏิบัติได้และมองเห็นได้ชัดเจน

๒. นามธรรม คือ ความรู้ ความเชื่อ คติ แนวคิด ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหาและการป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสุขในชีวิต

๒.๓.๖ ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเภทของภูมิปัญญามีด้วยกันหลายด้าน ซึ่งในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จะมีปรากฏให้เห็นในเรื่องของการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ความเชื่อ ความคิด ทัศนคติ ตลอดจนสิ่งก่อสร้าง เครื่องใช้ เครื่องมือต่าง ๆ กันไปตามแต่ละท้องถิ่น จึงมีลักษณะเป็นทั้งรูปธรรมที่ถ่ายทอดมา สามารถประมวลได้เป็น ๙ ประเภท ดังนี้^{๕๒}

๑) **ด้านภาษาและวัฒนธรรม** หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเพื่อการสื่อสาร การถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ในสังคมให้มีการเรียนรู้ สืบทอดและเผยแพร่แก่สังคมอื่นจนมี ลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

๒) **ด้านศาสนาและประเพณี** หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์หลักธรรมคำสอน ความเชื่อ ค่านิยม จารีต แบบแผนในการดำเนินชีวิตและก่อสันติสุขขึ้นแก่สังคม

๓) **ด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม** หมายถึง ความสามารถในการออกแบบ สร้างสรรค์ ประดิษฐ์งานด้านศิลปะเพื่อใช้จินตนาการให้เกิดสุนทรียภาพในสังคม ผลิตผลงานด้าน สิ่งก่อสร้าง รูปแบบและรูปทรงต่าง ๆ ภาพเขียน ภาพวาด จิตรกรรม ประติมากรรม แสดงให้เห็นถึงฝีมือ ความคิด ความเชื่อที่ถ่ายทอดไว้เป็นมรดกแก่สังคม

๔) **ด้านการศึกษาและการเรียนรู้** หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบเพื่อการเรียนรู้ มีกระบวนการให้ความรู้ ถ่ายทอดแนวความคิด ความเชื่อ ระเบียบแบบแผน การจัดการ เรียนการสอน การให้การศึกษาทั้งที่มีรูปแบบและไม่มีรูปแบบ การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การจัด บรรยากาศ และแหล่งที่จะเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ของคนในสังคม

๕) **ด้านการแพทย์และสาธารณสุข** หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกัน ดูแล รักษาสุขภาพ อนามัยของคนในสังคม มีการเรียนรู้ และถ่ายทอดเพื่อบำบัดและขจัดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ทั้งในส่วนบุคคลและสังคมส่วนรวม โดยใช้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในสังคมให้เกิดประโยชน์

^{๕๒} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐ - ๒๕.

๖) **ด้านการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** หมายถึง ความสามารถ ในการจัดการสื่อนุรักษ์ พัฒนา สงวนรักษาและนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคม ศึกษา และส่งเสริมคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมให้เกิดความสมดุล และยั่งยืน

๗) **ด้านความเป็นอยู่และการดำรงชีวิต** หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบ การใช้ชีวิตประจำวัน การเลี้ยงดูเด็ก การพักผ่อนหย่อนใจ การละเล่น การแสดง การแต่งกาย การสร้างสรรค์ คติความเชื่อพิธีกรรมเกี่ยวกับการมีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างเป็นสุข รวมทั้งข้อห้าม ข้อละเว้นต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต

๘) **ด้านการปกครองและการบริหาร** หมายถึง ความสามารถในการจัดสรร จัดระบบ การดูแลระเบียบและองค์กรที่สำคัญตามโครงสร้างของสังคม เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย มีความเป็นธรรม เป็นสุข มีการแบ่งสรรประโยชน์และทรัพยากรในสังคมร่วมกันมีแนวคิดและวิธีการ รักษา ปกป้องกันอันตรายเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางสังคม

๙) **ด้านการผลิตและการบริโภค** หมายถึง ความสามารถในการจัดหาและใช้วัสดุ อุปกรณ์ในการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การประกอบอาหาร การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ เพื่ออำนวยความสะดวกในการผลิตสิ่งของสำหรับอุปโภคบริโภคของคนในสังคม

สุรเชษฐ์ จิตวิกุล^{๕๓} ได้แบ่งประเภทและลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพ ซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรมหรือการประกอบอาชีพ ที่มีลักษณะจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มุ่งการพึ่งพาตนเอง เป็นกระแสหลักมากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ได้แก่ การทำสวน เกษตร การทำเกษตรผสมผสานและการทำเกษตรธรรมชาติ

๒. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณีที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

๓. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

นิธิ เอียวศรีวงศ์^{๕๔} ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑. ความรู้และระบบความรู้ภูมิปัญญาไม่ได้เกิดแวบขึ้นมาในหัว แต่เป็นระบบความรู้ ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นการศึกษา จะเข้าไปดูว่าชาวบ้าน “รู้อะไร” อย่างเดียวไม่พอ ต้องศึกษาว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ

^{๕๓} สุรเชษฐ์ จิตวิกุล, **หลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓.

^{๕๔} นिति เอียวศรีวงศ์, **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรทางไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๖), หน้า ๙.

เหล่านั้น อย่างการสั่งสมและการกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมโดยไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้านสั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง ซึ่งมีกระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้ เราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนี้เป็นอย่างไร หมอคนหนึ่งสามารถสร้างหมอคนอื่นต่อมาอย่างไร

๒. การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้แต่กระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อน ถ้าเราต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่นเราก็ต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วย

๓. การสร้างสรรค์การปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ถูกเปลี่ยนแปลงมา โดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง เรายังขาดการศึกษาว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยนความรู้ และระบบความรู้เพื่อเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไร ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น ที่จัดการไว้อย่างเป็นระบบ ให้เข้าใจได้โดยที่ได้มีการสั่งสมปรับปรุงและถ่ายทอดให้กับชนรุ่นต่อ ๆ ไป

นิคม ชมพูลง^{๕๕} ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ

๑. คติ ความคิด ความเชื่อและหลักการ เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ ที่ถ่ายทอดกันมา
๒. ศิลปะ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา
๓. การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย
๔. แนวคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชน เป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง องค์ความรู้ซึ่งประกอบไปด้วยแนวความคิด ความเชื่อ ความนิยมและการยอมรับกันของคนในสังคมนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นประเภทใด หรือลักษณะใดก็ตาม มีการสั่งสม ถ่ายทอดและเรียนรู้สืบทอดกันมาในหลายรูปแบบ เพื่อการดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ในสังคม

^{๕๕} นิคม ชมพูลง, การสร้างและพัฒนาหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น, กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ (ฉบับปรับปรุง), (มหาสารคาม : หน่วยงานการศึกษาจังหวัดมหาสารคาม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๑.

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์

๒.๔.๑ ความหมายของการอนุรักษ์

คำว่า อนุรักษ์(Conservation) มีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^{๕๖} ว่า “การรักษาให้คงเดิม” ความหมายของคำว่า การอนุรักษ์ มีนักวิชาการได้ให้คำจำกัดความไว้หลายท่านดังนี้

เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา^{๕๗}ได้อธิบายไว้ว่า การอนุรักษ์เป็นการจัดการมนุษย์ในการใช้ชีวิตร่วม(Biosphere) เพื่อที่จะได้ผลประโยชน์ที่ดีที่สุดและยั่งยืนแก่ชนรุ่นปัจจุบัน ในขณะเดียวกันเป็นการรักษาศักยภาพที่จะดำรงความต้องการและความจำเป็นของชนรุ่นต่อไปในอนาคต ดังนั้นการอนุรักษ์ คือการสร้างสรรค การรวบรวม การสงวน การรักษาไว้ การใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืน การทดแทน และการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

เกษม จันทร์แก้ว^{๕๘} อธิบายว่า การอนุรักษ์ เป็นการเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุงและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อจะเอื้ออำนวยให้คุณภาพสูงในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์

สุวิทย์ รัศมิภูติ^{๕๙} กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแลรักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้และให้ความหมายรวมถึง การป้องกัน การสงวน การรักษา การปฏิสังขรณ์และการบูรณะด้วย โดยที่สงวนรักษา หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพของเดิมเท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันมิให้เสียหายต่อไปสำหรับปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้กลับคืนสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมาและการบูรณ หมายถึง การซ่อมแซมและการปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิมและสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

ไพฑูรย์ ทองสม^{๖๐} อธิบายว่าการอนุรักษ์ หมายถึง การบำรุงรักษาสิ่งที่ดีงามไว้ เช่น ประเพณีต่าง ๆ ทัศนกรรมและคุณค่าหรือการปฏิบัติเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม

^{๕๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๘๒.

^{๕๗} เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, การอนุรักษ์และพัฒนาประเทศไทยในการอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยในแง่การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ, (กรุงเทพมหานคร : ชูติมาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๘.

^{๕๘} เกษม จันทร์แก้ว, วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

^{๕๙} สุวิทย์ รัศมิภูติ, ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะหลักฐานทางวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

^{๖๐} ไพฑูรย์ ทองสม, แนวทางอนุรักษ์ สืบสานและเผยแพร่ภูมิปัญญาชุมชน, (สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

น้อย สุวรรณมณี^{๖๑} กล่าวถึง การอนุรักษ์ว่า หมายถึง กระบวนการหรือกิจกรรมที่ปฏิบัติเพื่อสืบต่อมรดกทางวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คงอยู่กับสังคมไทยสืบไป ไม่ให้สูญหายหรือเสื่อมโทรม พร้อมกับพัฒนา พื้นฟู จัดรูปแบบให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในถิ่น

จิระวิทย์ โกมลเปลิน^{๖๒} ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ว่า หมายถึงการกระทำโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบำรุงรักษา ส่งเสริมและเผยแพร่ในกิจการใด ๆ เช่น การอนุรักษ์วัฒนธรรม การอนุรักษ์สัตว์ป่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การบำรุงรักษา การดูแล การสงวน รวมถึงการหวงแหนสิ่งที่ดีงาม การคงไว้มิให้สูญหายไป การมองเห็นคุณค่าของความรู้และสิ่งที่ได้คิดสร้างสรรค์ไว้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ต่อเศรษฐกิจและสังคม เช่น ประเพณีต่าง ๆ รวมถึงการส่งเสริมและการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้ยั่งยืนต่อไป

๒.๔.๒ แนวคิดและหลักการอนุรักษ์

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ^{๖๓} ได้กล่าวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ ถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ คือ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรควบคู่กับการอนุรักษ์พื้นฟูได้อย่างสมดุล โดยต้องสร้างชุมชนท้องถิ่นให้มีจิตสำนึกและมีส่วนร่วมอนุรักษ์พื้นฟูเพื่อสามารถใช้ประโยชน์ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ป่า จัดการทรัพยากรดินที่เสื่อมโทรม พื้นฟูชายฝั่งทะเลและใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างเหมาะสม โดยจำเป็นต้องปรับกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องเพื่อให้สิทธิชุมชน

นิวัติ เรืองพานิช^{๖๔} กล่าวถึงแนวความคิดและหลักการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สรุปได้ดังนี้

๑. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด ยาวนานที่สุดและโดยทั่วถึงกัน ทั้งนี้ได้หมายถึงห้ามใช้หรือเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำมาใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ (Time and Space)

^{๖๑} น้อย สุวรรณมณี, *หมวดวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต ๑ (เลือก) ภาคเหนือ*, (กรุงเทพมหานคร : สมาธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๙๙.

^{๖๒} จิระวิทย์ โกมลเปลิน, *หมวดวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต ๓ (เลือก) ภาคกลาง*, (กรุงเทพมหานคร : สมาธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๑๔๗.

^{๖๓} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕.

^{๖๔} นิวัติ เรืองพานิช, *การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔ - ๔๕.

๒. ทรัพยากรธรรมชาติจำแนกอย่างกว้าง ๆ ออกเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นใหม่ได้ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า พืชหญ้า และกำลังงานมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ ที่ไม่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ เช่น น้ำมันและแร่ต่าง ๆ เป็นต้น

๓. ปัญหาสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การอนุรักษ์ทรัพยากรดินที่ยังอุดมสมบูรณ์อยู่ให้คงคุณสมบัติที่ดีตลอดไป ในขณะที่เดียวกันจะเป็นผลดีต่อทรัพยากรอื่น ๆ เช่น น้ำป่าไม้และสัตว์ป่าด้วย

๔. การอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต้องคำนึงถึงทรัพยากรอื่นในเวลาเดียวกันด้วย ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว เพราะทรัพยากรทุกอย่างมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

๕. ในการวางแผนจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสังคมนั้น ๆ กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป การอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิตเพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอย่างมาก

๖. ไม่มีโครงการอนุรักษ์ใดที่จะประสบความสำเร็จได้ นอกจากผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรนั้น ๆ และใช้อย่างชาญฉลาด ให้เกิดผลดีในทุก ๆ ด้านต่อสังคมมนุษย์และควรใช้ทรัพยากรให้อำนวยประโยชน์หลาย ๆ ด้านในเวลาเดียวกัน

๗. อัตราการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน จะเป็นที่ดีก็ตามยังไม่อยู่ในระดับที่จะพียงซึ่งฐานะความอยู่ดีกินดีโดยทั่วถึงได้ เนื่องจากการกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรยังเป็นไปโดยไม่ทั่วถึง การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบทความมั่งคั่งสุขสมบูรณ์ของประเทศขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่น ๆ ของประเทศนั้น ๆ

๘. การทำลายทรัพยากรธรรมชาติใด ๆ ด้วยเหตุใดก็ตาม เท่ากับเป็นการทำลายความศิวิไลซ์ของมนุษย์ อย่างไรก็ตามมนุษย์ต้องยอมรับว่าการทำลายทรัพยากรธรรมชาติได้เกิดขึ้นอยู่ทุกหนทุกแห่งที่มีการใช้ทรัพยากรนั้น อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

๙. การดำรงชีวิตของมนุษย์ขึ้นอยู่กับสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ ซึ่งต่างก็เกิดมาจากทรัพยากรอื่น เช่น ดิน น้ำอีกทอดหนึ่ง กำลังงานของมนุษย์ ตลอดจนการกินที่อยู่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจขึ้นอยู่กับคุณค่าของอาหารที่เราบริโภค นอกจากปลาและอาหารทะเลอื่น ๆ แล้ว อาหารทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นผัก ผลไม้ ถั่ว งา ข้าว อันเป็นผลผลิตจากพืชที่สัตว์บริโภคเข้าไปล้วนเกิดจากดินทั้งสิ้น

๑๐. มนุษย์จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติ และเชื่อในความเป็นไปตามธรรมชาติ มนุษย์สามารถนำวิทยาการต่าง ๆ มาช่วยหรือบรรเทากระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติได้ แต่มนุษย์ไม่สามารถจะนำสิ่งใดมาทดแทนธรรมชาติได้ทั้งหมดทีเดียวอย่างแน่นอน

๑๑. การอนุรักษ์นอกจากจะเพื่อการอยู่ดีกินดีของมวลมนุษย์แล้ว ยังจำเป็นต้องอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อความสมบูรณ์และเป็นผลดีทางด้านจิตใจด้วยเช่นกัน การอนุรักษ์สภาพธรรมชาติการอนุรักษ์สัตว์ป่าเพื่อความสวยงาม และสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจหรือเป็นเกมกีฬา เป็นต้น

๑๒. เป็นความจริงที่ว่าประชากรของโลกเพิ่มมากขึ้นทุกวัน แต่ทรัพยากรธรรมชาติกลับลดน้อยถอยลงทุกที ไม่มีใครทราบได้ว่าการใช้ทรัพยากรในบั้นปลายนั้นจะเป็นอย่างไร อนาคตจึงเป็นสิ่งที่มืดมน ถ้าหากทุกคนไม่เริ่มต้นอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่บัดนี้

ศาสตราจารย์^{๖๕}ได้กล่าวถึงหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดังนี้

๑. ในการที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะให้ผลต่อมนุษย์ทุกแห่งทุกมุม กล่าวคือ ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะมีผลต่อสิ่งแวดล้อม และจะให้ประโยชน์และโทษต่อมนุษย์ ซึ่งอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ อย่างน้อยที่สุดต้องคำนึงถึงการสูญเสีย อันอาจเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

๒. รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นและหายากด้วยความระมัดระวัง รวมทั้งต้องใช้ให้เป็นประโยชน์และการทำให้อยู่ในสภาพที่เพิ่มพูนทั้งด้านกายภาพและเศรษฐกิจเท่าที่จะทำได้รวมทั้งต้องตระหนักเสมอว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไป จะไม่เป็นการปลอดภัยต่อภาวะแวดล้อม

๓. ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้นั้นให้มีอัตราผลิต(เพิ่มพูน) เท่ากับอัตราใช้หรืออัตราเกิดเท่ากับอัตราตายเป็นอย่างน้อย

๔. ประชากรเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ดังนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประมาณอัตราเกิดและการเปลี่ยนแปลงของพลเมืองตลอดเวลา โดยพิจารณาจากความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ

๕. หาทางปรับปรุงวิธีการใหม่ ๆ ในการที่จะผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพอีกทั้งพยายามค้นคว้าสิ่งใหม่ ๆ เพื่อให้ประชากรได้มีใช้อย่างพอเพียง

๖. ให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้เข้าใจถึงความสำคัญในการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติ ซึ่งจะมีผลต่อการทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพที่ดี การให้การศึกษาอาจเป็นทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ซึ่งการให้การศึกษาแก่บุคคลเฉพาะถิ่น วัยและคุณวุฒินั้น ต้องอยู่ในสถานะที่เหมาะสม

^{๖๕} ศาสตราจารย์, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๘.

เพื่อให้ประชาชนเข้าใจในหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพและผลการเรียนรู้ จะเป็นหนทางนำไปสู่ความหวังในอนาคตว่า สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่จะสวยงามและน่าอยู่มากยิ่งขึ้น

สรุปหลักการอนุรักษ์คือ การทำความเข้าใจให้ตรงกันอย่างมีระบบและข้อกำหนดที่เป็นไปอย่างชัดเจนที่สามารถจะนำไปใช้กับสิ่งต่าง ๆ ได้ ในเมื่อสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เก็บไว้ให้มีคุณค่าและนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน

๒.๔.๓ แนวทางการอนุรักษ์

การเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็ว (Exponential) ทำให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้สนองความต้องการในการดำรงชีวิตมากยิ่งขึ้นทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ ซึ่งบางครั้งเกินความจำเป็นจนทำให้ระบบนิเวศต่าง ๆ เสียสมดุล ทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างเสื่อมโทรมหรือเกิดการเปลี่ยนแปลง จนไม่สามารถเอื้อประโยชน์ได้เช่นเดิม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาวิธีการหรือมาตรการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสมและมีเหตุผลเพียงพอ ทั้งนี้รวมถึงการควบคุมขนาดประชากรโลกให้มีความเหมาะสมกับทรัพยากรของโลก ขณะเดียวกันก็ต้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมควบคู่ไปด้วย

นอกจากนั้นการอนุรักษ์หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยความฉลาดและใช้อย่างเหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุด โดยหลีกเลี่ยงให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด กระบวนการดำเนินการอนุรักษ์อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ ต้องครอบคลุมทั้งปัญหาด้านการทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดความเสื่อมโทรม รวมถึงปัญหาการก่อกมลพิษแก่สิ่งแวดล้อมที่จะส่งผลกระทบต่อกลับมาสู่ตัวมนุษย์เองด้วย โดยแนวทางในการอนุรักษ์ประกอบด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้^{๖๖}

๑. การใช้อย่างยั่งยืน หมายถึง การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปริมาณที่เหมาะสมไม่มากเกินไป โดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและมีของเสียที่เกิดจากการใช้งานน้อยที่สุดหรือไม่มีของเสียเกิดขึ้นเลย การใช้อย่างยั่งยืนนี้จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ทำให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมสามารถฟื้นตัวหรือเกิดขึ้นมาใหม่ได้ทันกับความต้องการใช้งานมนุษย์

๒. การเก็บกักทรัพยากร หมายถึง การรวบรวมและการเก็บกักทรัพยากรที่มีแนวโน้มจะเกิดการขาดแคลนในบางช่วงเวลาไว้ เพื่อให้สามารถนำมาใช้ในกิจกรรมที่เหมาะสมได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เช่น การเก็บกักทรัพยากรน้ำที่มีมากในฤดูน้ำหลากไว้ เพื่อนำมาใช้ในฤดูแล้งที่ขาดแคลนน้ำ ซึ่งการเก็บกักน้ำมาใช้ในฤดูแล้งจะทำให้สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้มากกว่า เมื่อ

^{๖๖} องค์การบริหารส่วนตำบลบางหลวง, การอนุรักษ์, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก

[http://sao-bl.go.th/UserFiles/File/2555/1212\(1\).pdf](http://sao-bl.go.th/UserFiles/File/2555/1212(1).pdf), ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐

เทียบกับการใช้น้ำในฤดูน้ำหลากหรือในช่วงที่มีน้ำมาก หรือการเก็บผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าว ไร่เป็นเสบียงอาหารในช่วงเวลาอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ฤดูเก็บเกี่ยว เป็นต้น

๓. การรักษา หมายถึง การดำเนินการกับทรัพยากรที่ลดลงหรือเสื่อมโทรมให้สามารถฟื้นคืนกลับสู่สภาพเดิมได้ โดยอาศัยวิธีการทางเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นเข้ามาช่วยดำเนินการซ่อมแซมส่วนที่เสียหาย จนทำให้สิ่งแวดล้อมสามารถกลับสู่สภาพเดิมได้อีก เช่น การใช้เทคโนโลยีในการบำบัดน้ำเสียจากโรงงานให้กลับเป็นน้ำสะอาด เป็นต้น

๔. การพัฒนา หมายถึง การพัฒนาปรับปรุงสิ่งที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น เป็นการเร่งหรือเพิ่มประสิทธิภาพให้ได้ผลผลิตที่ดีขึ้น การพัฒนาทรัพยากรจะต้องมีการนำเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามาใช้ควบคู่กับกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอน ทั้งยังรวมถึงการพัฒนาเทคนิควิธีที่ทำให้ใช้ทรัพยากรในปริมาณน้อยแต่ได้ผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น และมีประสิทธิภาพสูงขึ้นด้วย

๕. การสงวน หมายถึง การเก็บสงวนทรัพยากรไว้ไม่ให้มีการนำมาใช้งาน เนื่องจากทรัพยากรนั้นกำลังจะหมดหรือสูญสิ้นไป ทรัพยากรบางชนิดเมื่อสงวนไปในระยะเวลาหนึ่งแล้วอาจจะทำให้เกิดการเพิ่มขึ้น จนสามารถนำมาใช้ใหม่ได้ ซึ่งเมื่อถึงเวลาดังกล่าวอาจมีการอนุญาตให้นำทรัพยากรมาใช้ได้ โดยมีกฎเกณฑ์หรือมาตรการต่าง ๆ ควบคุม เช่น การสงวนพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

๖. การแบ่งเขต หมายถึง การจัดแบ่งกลุ่มหรือประเภทของทรัพยากร เพื่อให้สามารถดำเนินการอนุรักษ์ได้ผลดีขึ้น การดำเนินการนี้อาจมีการแบ่งพื้นที่ที่ควบคุมเพื่อให้มีสภาพที่เหมาะสมสำหรับการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร เช่น การจัดพื้นที่เป็นป่าอนุรักษ์หรืออุทยาน ซึ่งจะช่วยให้สภาพดิน พืช สัตว์ และป่าไม้มีสภาพที่เหมาะสมในการขยายพันธุ์ ดำรงพันธุ์และเจริญเติบโต นอกจากนี้การแบ่งเขตยังช่วยให้สามารถกำหนดมาตรการดำเนินการต่าง ๆ ได้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ด้วย พื้นที่ที่มีการจัดการแบ่งเขตควบคุม ได้แก่ พื้นที่เขตต้นน้ำ เขตวนอุทยาน อุทยานแห่งชาติ เขตป่าสงวน เขตห้ามล่าและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

จากการศึกษาแนวการอนุรักษ์ของเกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา^{๖๗} ได้กำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ ไว้ดังนี้

๑. การให้การศึกษาเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของเขาเองต่อสิ่งแวดล้อม ในอันที่จะให้เขาสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทิศทางส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

๒. การปรับปรุงคุณภาพ เป็นวิธีการตรงที่ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรและสภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรม

^{๖๗} เกשמ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สยามสมาคม, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๕-๑๒๙.

๓. การลดอัตราการเสื่อมสูญ คือ ไม่บริโภคทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้น ๆ ให้คุ้มค่าที่สุด

๔. การนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ คือ การนำวัสดุ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ชำรุดหรือเสื่อมสภาพแล้วมาใช้ประโยชน์ใหม่ โดยการหลอมใหม่หรือย่อยแล้วไปผลิตใหม่

๕. การใช้สิ่งทดแทนทรัพยากรที่ใช้ประโยชน์ได้ดีในอดีตเริ่มร่อยหรอลง เนื่องจากความต้องการในการบริโภคมีสูง จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีคุณภาพคล้ายคลึงกันมาแทนทรัพยากรเดิมที่กำลังจะหมดไป เช่น นำเอาพลังงานจากดวงอาทิตย์ พลังงานน้ำหรือพลังงานจากคลื่นในทะเลมาใช้แทนน้ำ เป็นต้น

๖. การใช้สิ่งที่มีคุณภาพรองลงมา ทรัพยากรธรรมชาติชนิดเดียวกันอาจมีคุณภาพที่แตกต่างกันไป เช่น ไม้ มนุษย์นิยมนำไม้เนื้อแข็งมาใช้ประโยชน์เพราะมีความแข็งแรงทนทาน แต่เมื่อไม้เนื้อแข็งมีปริมาณลดลง จึงหาแนวทางในการแก้ปัญหาคือใช้ไม้ที่มีคุณภาพรองลงมา โดยหาวิธีการในการรักษาของไม้ให้ทนทาน เช่น นำไปอบน้ำยาหรืออบน้ำยา เป็นต้น

๗. การป้องกันเป็นวิธีการจัดการโดยตรง เกี่ยวกับการป้องกันไม่ให้เกิดทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมร่อยหรอ และเสื่อมโทรมลงเร็วเกินไป หรือป้องกันมลพิษไม่ให้แปดเปื้อนสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัย รวมทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในกรณีที่ยุทธศาสตร์มีก๊าซพิษหรือสารพิษเจือปน น้ำไม่สะอาด ไม่สามารถใช้บริโภคได้ เพราะมีสิ่งแปลกปลอมขึ้นในรูปของสารพิษและเชื้อโรคสิ่งเหล่านี้ย่อมอยู่ในสิ่งแวดล้อม

สรุปได้ว่า แนวการอนุรักษ์ สามารถทำได้โดยการให้การศึกษาเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การปรับปรุงคุณภาพสภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรม การลดอัตราการเสื่อมสูญ การนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ การใช้สิ่งทดแทน การใช้สิ่งที่มีคุณภาพรองลงมา และการป้องกันมลพิษไม่ให้แปดเปื้อนสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัย ซึ่งจำเป็นที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของประชาชนทุกคน

๒.๔.๔ มาตรการในการอนุรักษ์

๑) การอนุรักษ์ทางตรงหรือมาตรการทางตรง

๑.๑) การปกป้องรักษา การคุ้มครอง หมายถึง การรักษาทรัพยากรธรรมชาตินั้นไว้ให้คงเดิมตามธรรมชาติ มีการจัดจำกัดการใช้ ป้องกันไม่ให้เกิดทำลาย เช่น อาจเขียนป้ายห้าม วิธีการคุ้มครองหรือปกป้องรักษา นี้ จำเป็นสำหรับอนาคต ทรัพยากรที่เหมาะสมแก่การอนุรักษ์โดยวิธีนี้ ได้แก่ ทิวทัศน์

๑.๒) การบูรณปฏิสังขรณ์ การซ่อมแซมหรือสร้างขึ้นใหม่ ใช้อย่างกว้างขวางกับทรัพยากรทุกชนิด ยกเว้น แร่ธาตุ ส่วนทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า สามารถบูรณะให้คืนสู่สภาพเดิมหรือสภาพที่เหมาะสมได้

๑.๓) การปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติถือหลักการให้ผลผลิตสูงกว่าระดับธรรมชาติ เช่นการปรับปรุงหาดทรายให้ปลูกพืชได้

๑.๔) การผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อจะได้มีใช้ในระยะเวลานาน และสำหรับคนจำนวนมากที่สุดด้วย

๑.๕) การนำกลับมาใช้ใหม่ เป็นการนำทรัพยากรที่หมดสภาพแล้ว นำมาดัดแปลงแก้ไข หรือนำมาทำใหม่

๑.๖) นำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน วิธีการนี้ใช้หลักกว่าใช้ทรัพยากรที่บูรณ์ได้ แทนทรัพยากรที่ บูรณ์ไม่ได้ใช้ทรัพยากรที่มีมาก แทนทรัพยากรที่น้อยใช้ทรัพยากรที่หาง่าย แทนทรัพยากรที่หายาก

๑.๗) การตรวจสอบปริมาณและคุณภาพของทรัพยากร การใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด รู้จักทรัพยากรนั้น ๆ ก่อน กล่าวคือ ต้องรู้จักธรรมชาติ ต้นกำเนิด ปริมาณ ความสำคัญคุณภาพก่อน เพื่อจะใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

๒) การอนุรักษ์ทางอ้อม หรือ มาตรการทางอ้อม

๒.๑) สาธารณะชนให้ความร่วมมือ เช่น การดำเนินงานในรูปขององค์การสมาคมเพื่อการอนุรักษ์

๒.๒) การใช้กฎหมายควบคุม กฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้การอนุรักษ์ทรัพยากรเกิดผลดี ในเรื่องกฎหมายนี้ รัฐบาลต้องทำให้รัดกุม หรือต้องพิจารณาออกกฎหมายที่ไม่เปิดโอกาสให้ผู้เห็นแก่ตัว ใช้เป็นเครื่องมือทำลายประโยชน์ของส่วนรวมทั้งกฎหมายเหล่านั้นต้องทันสมัยต่อเหตุการณ์

๒.๓) การศึกษาวิธีนี้จำเป็นอย่างยิ่ง เพราะการทำให้คนมีความรู้ย่อมช่วยให้การอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมเกิดผลดี แม้จะต้องใช้เวลานานก็ตาม คนทุกคนในสังคมควรได้รับรู้และเข้าใจในเรื่องของทรัพยากร โดยสอดแทรกความรู้เรื่องนี้ในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับ ตลอดจนการให้ความรู้แก่ประชาชนโดยทั่วถึง โดยการแนะนำชักชวนทางสื่อมวลชน การฝึกอบรมนอกหลักสูตรต่าง ๆ อันจะเป็นการที่จะทำให้ประชาชนทั่วไปสนใจการอนุรักษ์ ช่วยทำให้การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมบรรลุเป้าหมาย

จากการศึกษามาตรการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิริพรต ผลสินธุ์^{๖๘}ได้กล่าวถึงมาตรการใหญ่ ๆ มีอยู่ ๒ มาตรการ ซึ่งสอดคล้องกับ สาคร ถือเจริญ^{๖๙} ดังนี้

^{๖๘} ศิริพรต ผลสินธุ์, ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาสห-วิทยาลัยรัตนโกสินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๖ – ๑๔๗.

^{๖๙} สาคร ถือเจริญ, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๔๗), หน้า ๗ – ๑๐.

๑. มาตรการอนุรักษ์โดยตรง คือ การรักษา คุ่มครอง ป้องกัน บำรุง สงวนและรู้จักใช้ สิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์ที่สุด

๒. มาตรการทางสังคม เป็นวิธีการที่จะปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยทางอ้อม ซึ่งสังคมต้องให้ความร่วมมือโดยอาจดำเนินงานในรูปขององค์การสมาคม หรือจัดตั้ง ชมรมส่งเสริมการอนุรักษ์ ทั้งนี้จะต้องสร้างและปลูกฝังทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์และให้การศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทั้งตระหนักถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้รัฐบาลจะต้องพิจารณาออกกฎหมายควบคุม ซึ่งต้องทำให้รัดกุมไม่เปิดโอกาสให้ผู้เห็นแก่ตัวใช้เป็นเครื่องมือทำลายประโยชน์ของส่วนรวมและเป็นกฎหมายที่ทันต่อเหตุการณ์ด้วย

สรุป การป้องกันไม่ให้สภาพแวดล้อมเกิดการเสื่อมโทรมลง จนเป็นอันตรายต่อการอยู่รอดของมนุษย์ การดำเนินการจะต้องอาศัยการร่วมมือจากทุกฝ่ายอย่างเคร่งครัด ทั้งฝ่ายรัฐบาลซึ่งเป็น ผู้วางนโยบายและประชาชนที่จะต้องร่วมมือกันปฏิบัติตามมาตรการนั้น ๆ

สรุปมาตรการในการอนุรักษ์ประกอบด้วยมาตรการทางตรงคือ การปกป้องรักษา การ คุ่มครองการบูรณปฏิสังขรณ์ การซ่อมแซม หรือสร้างขึ้นใหม่ การปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติ การผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การนำกลับมาใช้ใหม่ และการนำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน ส่วนมาตรการทางอ้อมประกอบด้วย สาธารณะชนให้ความร่วมมือ การใช้กฎหมายควบคุม และการให้การศึกษา

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างมูลค่าเพิ่ม

๒.๕.๑ ความหมายของการสร้างมูลค่าเพิ่ม

การเพิ่มมูลค่า (Added Value) เป็นการนำวิธีการต่าง ๆ มาใช้เพื่อสร้างมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์เพิ่มขึ้นจากเดิม การสร้างมูลค่าเพิ่มจัดเป็นเครื่องมือการตลาดที่จะทำให้เกิดการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การจัดจำหน่าย การโฆษณา และการส่งเสริมการตลาดซึ่งมีผลทำให้สามารถตั้งราคาได้สูงขึ้น แต่จะต้องมีส่วนเพิ่มมูลค่าที่จะทำให้ผู้บริโภครู้สึกได้ประโยชน์มากขึ้นด้วย โดยการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ มีนิกวิชาการให้ความหมายของการสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value Added Creation) ได้แก่

สถาบันทรัพยากรมนุษย์^{๗๐} ได้ให้ความหมายไว้ว่า การสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value added) หมายถึง การพัฒนาผลผลิตหรือผลงานให้มีคุณค่าเพิ่มขึ้น โดยมีการนำนวัตกรรมใหม่ ๆ มาใช้ เพื่อให้ได้ผลผลิตหรือผลงานมีคุณภาพ ประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ^{๗๑} ได้ให้ความหมายไว้ว่า การสร้างมูลค่าเพิ่ม หมายถึง ความพยายามในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในด้านต่าง ๆ ให้มีคุณค่าในสายตาของลูกค้ามากขึ้น

^{๗๐} สถาบันทรัพยากรมนุษย์, การสร้างมูลค่าเพิ่ม, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก, <http://kc.hri.tu.ac.th/index.php?title=>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๖๐.

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าการสร้างมูลค่าเพิ่ม หมายถึง สิ่งที่ช่วยสร้างความได้เปรียบทางการแข่งขัน โดยผ่านการสร้างคุณค่าสำหรับลูกค้าที่ดีขึ้น (Customer Value) โดยมีขั้นตอนการผลิตหรือบริการที่ดีกว่าเพื่อการเป็นผู้นำในผลิตภัณฑ์นั้น ๆ นอกจากการสร้างความแตกต่างในตลาดแล้วมูลค่าเพิ่มจะเป็นตัวช่วยในการสร้างคุณค่าที่ส่งผลต่อการรับรู้ ของผู้บริโภคที่สูงกว่า ซึ่งนำไปสู่ความมั่นใจในการตัดสินใจเลือกหรือซื้อผลิตภัณฑ์และบริการต่อไป

๒.๕.๒ ความสำคัญของการสร้างมูลค่าเพิ่ม

ในปัจจุบันการดำเนินธุรกิจมีการแข่งขันอย่างรุนแรง และพฤติกรรมผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น ธุรกิจต่าง ๆ จึงต้องมีการปรับปรุงแนวคิด กลยุทธ์ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น กลยุทธ์การสร้าง มูลค่าเพิ่ม สามารถทำให้ธุรกิจมีความได้เปรียบในการแข่งขัน ซึ่งการสร้างมูลค่าเพิ่มมีความสำคัญต่อการ ดำเนินธุรกิจ^{๗๒} ดังต่อไปนี้

๑) การสร้างมูลค่าเพิ่มที่มากกว่าคู่แข่ง จะทำให้สามารถตอบสนองความต้องการและทำให้ผู้บริโภคเกิดความพึงพอใจมากยิ่งขึ้น ซึ่งการสร้างมูลค่าเพิ่มอาจทำได้ด้วยการเสนอผลประโยชน์ที่ผู้บริโภคต้องการ

๒) การสร้างมูลค่าเพิ่มสามารถสร้างความเชื่อมั่น และความไว้วางใจจากผู้บริโภคที่ดีที่สุด เพราะ ทำให้ผู้บริโภคเชื่อมั่นในคุณภาพของผลิตภัณฑ์ หรือบริการที่ธุรกิจมอบให้

๓) การสร้างมูลค่าเพิ่มทำให้ธุรกิจสร้างความแตกต่างจากคู่แข่งในภาวะที่มีการแข่งขันอย่าง รุนแรงได้ และทำให้ธุรกิจมีความได้เปรียบทางการแข่งขัน

๒.๕.๓ การสร้างมูลค่าเพิ่ม

ในตลาดที่มีการแข่งขันกันอย่างรุนแรง และอุตสาหกรรมอยู่ในภาวะอิ่มตัว ซึ่งจะเห็นว่าผลิตภัณฑ์หลักจะไม่ค่อยมีความแตกต่างกันเท่าใดนัก ดังนั้นธุรกิจแต่ละรายจึงพยายามหาโอกาสพัฒนา และยกระดับคุณลักษณะต่าง ๆ ของผลิตภัณฑ์เสนอแก่ลูกค้า^{๗๓} เครื่องมือที่จะช่วยให้ธุรกิจอยู่รอด และเติบโต โดยสามารถสร้างความพึงพอใจแก่ลูกค้าเหนือคู่แข่ง ในภาวะที่มีการแข่งขันอย่างรุนแรงได้ นั่นก็คือ การดึงดูดด้วยการสร้างมูลค่าเพิ่มที่มอบให้แก่ผู้บริโภค ซึ่งเป็นมูลค่าเพิ่มที่ทำให้

^{๗๑} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, **หลักการตลาด**, (กรุงเทพมหานคร : ซีระฟิล์มและไซเท็กซ์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๙.

^{๗๒} พินพัสนีย์ พรหมศิริ, อ่างใน ปวีณา ผาแสง และคณะ, **การศึกษาการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผ้าทอพื้นเมืองน่าน กรณีศึกษา : กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเฮี้ย ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน**, (น่าน : วิทยาลัยชุมชนน่าน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๖๐), หน้า ๔.

^{๗๓} อ่างแล้ว, ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, **หลักการตลาด**, หน้า ๔๕.

ลูกค้ามีความรู้สึกมากกว่าความพอใจ^{๗๔} การสร้างมูลค่าเพิ่มนั้น ผู้ประกอบการจะต้องพัฒนาผลิตภัณฑ์ หรือบริการให้มีคุณค่าในสายตาของลูกค้าทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งคุณค่าทั้ง ๔ ด้านนี้เรียกว่าคุณค่างานรวมสำหรับลูกค้า ^{๗๕}ได้แก่

- ๑) คุณค่าด้านผลิตภัณฑ์ (Product Value)
- ๒) คุณค่าด้านบริการ (Service Value)
- ๓) คุณค่าด้านบุคลากร (Personnel Value)
- ๔) คุณค่าด้านภาพลักษณ์ (Image Value)

ตามแนวคิดคุณค่างานรวมสำหรับลูกค้า จะทำให้ธุรกิจสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้ลูกค้าทำให้ลูกค้าเกิด ความพอใจ ส่งผลให้ธุรกิจมีผลการดำเนินงานที่ดีในระยะยาว

๑) คุณค่าด้านผลิตภัณฑ์ (Product Value) เป็นคุณค่าที่มอบให้ลูกค้าอันเกิดจากผลิตภัณฑ์ที่ตอบสนองความต้องการของลูกค้า ดังนี้

๑.๑) ประโยชน์หลักเช่น รถยนต์ เป็นพาหนะในการเดินทาง เป็นต้น

๑.๒) รูปลักษณะผลิตภัณฑ์ประกอบด้วย คุณภาพ และสมรรถนะที่เหนือกว่าคู่แข่ง รูปแบบ ความหรูหรา ความทันสมัย ตราสินค้า ความมีชื่อเสียงมายาวนานและเป็นที่ยอมรับ

๒) คุณค่าด้านบริการ (Service Value) เป็นคุณค่าที่มอบให้ลูกค้าอันเกิดจากคุณภาพในการให้บริการ (Service Quality) ดังนี้

๒.๑) การเข้าถึงลูกค้า (Access) บริการที่ให้กับลูกค้า ต้องอำนวยความสะดวกในด้านเวลา สถานที่แก่ลูกค้า คือ ไม่ให้ลูกค้าคอยนาน ทำเลที่ตั้งเหมาะสมเพื่อแสดงถึงความสามารถในการเข้าถึงลูกค้า

๒.๒) การติดต่อสื่อสาร (Communication) มีการอธิบายอย่างถูกต้อง โดยใช้ภาษาที่ลูกค้าเข้าใจง่าย

๒.๓) ความสามารถ (Competence) บุคลากรที่ให้บริการต้องมีความชำนาญและความรู้ความสามารถในงาน

๒.๔) ความมีน้ำใจ (Courtesy) บุคลากรต้องมีมนุษยสัมพันธ์ ความเป็นกันเอง และวิจารณ์ญาณ

๒.๕) ความน่าเชื่อถือ (Credibility) บริษัทและบุคลากร ต้องสามารถสร้างความเชื่อมั่นและความไว้วางใจในบริการโดยเสนอบริการที่ดีที่สุดแก่ลูกค้า

๒.๖) ความไว้วางใจ (Reliability) บริการที่ให้กับลูกค้าต้องมีความสม่ำเสมอและถูกต้อง

^{๗๔} ฉัตยาพร เสมอใจ และมัทนียา สมมิ, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมกมลการพิมพ์, ๒๕๔๖) หน้า ๗๙.

^{๗๕} อ่างแล้ว, ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ หลักการตลาด, หน้า ๔๖.

๒.๗) การตอบสนองลูกค้า (Responsiveness) พนักงานจะต้องให้บริการและ แก้ปัญหา แก่ลูกค้าอย่างรวดเร็วตามที่ลูกค้าต้องการ

๒.๘) ความปลอดภัย (Security) บริการที่ให้อาจปราศจากอันตราย ความเสี่ยงและ ปัญหาต่าง ๆ

๒.๙) การสร้างบริการให้เป็นที่รู้จัก (Tangible) บริการที่ลูกค้าได้รับจะทำให้ลูกค้า สามารถคาดคะเนถึงคุณภาพบริการดังกล่าว

๒.๑๐) การเข้าใจ และรู้จักลูกค้า (Understand Knowing Customer) พนักงานต้อง พยายามเข้าใจถึงความต้องการของลูกค้า และความสนใจตอบสนองความต้องการดังกล่าว

๓. คุณค่าด้านบุคลากร (Personnel Value) เป็นคุณค่าที่มอบให้ลูกค้าอันเกิดจากคุณภาพ ของพนักงาน ดังนี้

๓.๑) ความสามารถ (Competence) พนักงานต้องอาศัยความชำนาญและมีความรู้

๓.๒) ความมีน้ำใจ (Courtesy) บุคลากรต้องมีมนุษยสัมพันธ์มีความเป็นกันเอง

๓.๓) ความเชื่อถือได้ (Credibility) พนักงานของบริษัทต้องมีความน่าเชื่อถือ

๓.๔) ความไว้วางใจได้ (Reliability) พนักงานต้องทำงานด้านการบริการด้วยความ สม่ำเสมอและถูกต้องสามารถสร้างความไว้วางใจให้ลูกค้า

๓.๕) การตอบสนองลูกค้า (Responsiveness) จะต้องให้บริการและแก้ปัญหาแก่ลูกค้า ได้อย่างรวดเร็วตามที่ลูกค้าต้องการ

๓.๖) การติดต่อสื่อสาร (Communication) พนักงานต้องใช้ความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับลูกค้าด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย

๔) คุณค่าด้านภาพลักษณ์ (Image Value) เป็นคุณค่าด้านความรู้สึกนึกคิดของลูกค้าที่มีต่อ ผลิตภัณฑ์หรือบริการ

๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์

๒.๖.๑ ความหมายของการพัฒนาผลิตภัณฑ์

การพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในสภาวะที่มีการแข่งขันทาง การตลาด ปัจจุบันการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ออกสู่ตลาดเพื่อสนองความต้องการ ของผู้บริโภคที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อที่จะรักษาความเป็นผู้นำ การตลาดไว้ได้ตลอดไป ผู้ผลิตจึงต้องมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ หรือปรับปรุงผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่ ตลาดเวลา ได้มีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาผลิตภัณฑ์(Product Development) ไว้ดังนี้

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ^{๗๖} กล่าวว่า ผลิตภัณฑ์ หมายถึง สิ่งที่เสนอขายโดยธุรกิจเพื่อสนองความต้องการของลูกค้า ให้พึงพอใจผลิตภัณฑ์ที่เสนอขายอาจจะมีตัวตน หรือไม่มีตัวตนก็ได้ ผลิตภัณฑ์จึงประกอบด้วย สินค้า บริการ ความคิด สถานที่องค์การหรือบุคคล ผลิตภัณฑ์ต้องมีอรรถประโยชน์ มีคุณค่าในสายตาลูกค้า

อรรณ อุดมไพจิตรกุล^{๗๗} กล่าวว่า ผลิตภัณฑ์ คือ สินค้าและบริการที่ธุรกิจ ผลิตรายจำหน่าย ผลิตภัณฑ์ดังกล่าวได้มาจากการศึกษาพฤติกรรมและความต้องการของผู้บริโภค โดยวิธีการวิจัยและพัฒนา (research and development)

สุปัญญา ไชยชาญ^{๗๘} กล่าวว่า ผลิตภัณฑ์ หมายถึง สินค้าและบริการที่ บริษัทนำมาผนวกกันเข้า เพื่อนำไปเสนอต่อตลาดเป้าหมาย เช่น รถยนต์ ประกอบด้วยตัวถัง เครื่องยนต์กลไก กระจก ประตู ฯลฯ แล้วยังผนวกเข้ากับศูนย์บริการที่จะให้บริการหลังการขาย เพื่อไปเสนอต่อผู้บริโภคที่คิดว่าจะเป็นลูกค้า เป็นต้น

พิบูล ทีปะปาล^{๗๙} กล่าวว่า ผลิตภัณฑ์ หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับส่วนประสมด้านผลิตภัณฑ์ ได้แก่ การวางแผนและพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์หรือบริการที่เหมาะสม เพื่อวางตลาด ปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิมเพิ่มผลิตภัณฑ์ใหม่ กำหนดจำนวนและชนิดของผลิตภัณฑ์ในแต่ละสายผลิตภัณฑ์ใหม่ได้เหมาะสมกับตลาดเป้าหมาย รวมถึงการตัดสินใจเกี่ยวกับตราสินค้า (branding) การบรรจุภัณฑ์ (packaging) และการตัดสินใจด้านอื่น ๆ เกี่ยวกับลักษณะผลิตภัณฑ์ เป็นต้น

พิเชษฐ หลั่งทรัพย์^{๘๐} กล่าวว่า ผลิตภัณฑ์ หมายถึง การนำปัจจัยเข้าอันประกอบด้วยวัตถุดิบ วัสดุ เครื่องจักรกลและการจัดการมาผ่านกระบวนการผลิตและแปรรูป ออกมาเป็นสินค้าและผ่านการตรวจเช็คและคัดผลิตภัณฑ์ที่ชำรุดออก จากนั้นทำการบรรจุกล่อง ส่งออกจำหน่าย ซึ่งกระบวนการจะต้องใช้ทักษะและเทคนิคการวางแผนการจัดองค์การและการจัด กำลังคน การสั่งการ และการควบคุมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตหรือกระบวนการแปรรูป ปัจจัยการผลิตที่ดีก่อให้เกิดสินค้าที่ดีการบริการที่มีคุณลักษณะเฉพาะตรงตามที่กำหนดในปริมาณที่ต้องการ

^{๗๖} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, **การบริหารการตลาดยุคใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕.

^{๗๗} อรรณ อุดมไพจิตรกุล, **เศรษฐศาสตร์การจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : Diamond in Business World, ๒๕๔๒), หน้า ๓๙.

^{๗๘} สุปัญญา ไชยชาญ, **การบริหารการตลาด**, (กรุงเทพมหานคร : พี เอ ลิฟวิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖.

^{๗๙} พิบูล ทีปะปาล, **หลักการตลาดยุคใหม่ในศตวรรษที่ ๒๑**, (กรุงเทพมหานคร : มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค, ๒๕๔๕), หน้า ๗๑.

^{๘๐} พิเชษฐ หลั่งทรัพย์, **การจัดการธุรกิจเบื้องต้น**, (นนทบุรี : เจริญรุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔.

เพ็ญศรี เขมะสุวรรณ^{๘๑}กล่าวว่า ผลิตภัณฑ์ หมายถึง สิ่งที่เสนอให้แก่ตลาดที่สามารถตอบสนองความจำเป็นหรือความต้องการของลูกค้าให้ได้รับความพอใจ ผลิตภัณฑ์ประกอบด้วยสินค้าที่มีตัวตนจับต้องได้ สัมผัสได้หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนจับต้องไม่ได้ ได้แก่ บริการต่าง ๆ ความคิดเป็นต้น

สรุปได้ว่า ผลิตภัณฑ์ หมายถึง สิ่งที่ผู้ผลิตสินค้า (ผลิตภัณฑ์) เพื่อนำไปเสนอขายต่อตลาด โดยจะต้องมีขีดความสามารถในการตอบสนองความต้องการหรือสร้างความพึงพอใจให้แก่ความอยากได้ของผู้บริโภค เช่น อาคารชุดมีทำเลที่ตั้งสะดวกต่อการเข้าถึง มีบรรยากาศเหมาะสมต่อการอยู่อาศัย ทิวทัศน์สวยงาม เป็นต้น

๒.๖.๒ ความสำคัญของการพัฒนาผลิตภัณฑ์

การพัฒนาผลิตภัณฑ์(Product Development) มีความสำคัญต่อกิจการดังนี้ ^{๘๒}

๑) การทดแทนผลิตภัณฑ์เก่าของกิจการนั้นคือ ผลิตภัณฑ์เดิมที่วางตลาดไปแล้ว โดยปกติจะมีอายุขัย เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ตามแนวคิดและข้อเท็จจริงในเรื่อง “วงจรชีวิตผลิตภัณฑ์” (Product Life Cycle) ดังนั้น เมื่อผลิตภัณฑ์ตัวเดิมเสื่อมความนิยมหรือกำลังจะตาย กิจการก็จำเป็นต้องหาผลิตภัณฑ์ใหม่มาแทนที่ผลิตภัณฑ์เดิม

๒) ความอยู่รอดของการเจริญเติบโตของกิจการ ทั้งนี้เพราะผลิตภัณฑ์ใหม่มีความสำคัญอย่างมากต่อความอยู่รอดและการเจริญเติบโตของกิจการนั้น ๆ กิจการใดก็ตามที่หวังพึ่งเฉพาะผลิตภัณฑ์เก่า ๆ ที่เคยจำหน่ายอยู่เดิมก็จะต้องเลิกกิจการหรือเลิกการขายผลิตภัณฑ์นั้น

๓) ผลิตภัณฑ์เป็นปัจจัยตัวหนึ่งในการดำเนินความสามารถในการทำกำไรให้ได้ของกิจการ ไม่ว่าจะว่าจะออกมาในรูปแบบอัตราผลตอบแทนทางด้านกำไร หรือในรูปของอัตราผลตอบแทนจากการลงทุน

๔) การตอบสนองความจำเป็นและความต้องการของผู้บริโภค ในปัจจุบันความจำเป็นและความต้องการของผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ลักษณะความต้องการ นับวันแต่จะมีมากขึ้นและเปลี่ยนแปลงเพิ่มความสับสนยิ่งขึ้นตลอดเวลา ผู้บริโภคจึงต้องการที่จะมีผลผลิตใหม่ ๆ เข้าในตลาดเพื่อเปิดโอกาสได้ทำการเลือกสรรได้มากขึ้น

๕) ผลิตภัณฑ์วางตลาดโดยทั่วไป ๆ ไปมักจะมีอายุสั้นมาก ประกอบกับการหาแนวคิดสำหรับผลิตภัณฑ์ใหม่เป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งขึ้น โดยการลงทุนในการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์ต้องทุ่มเงินเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการตัดสินใจทางด้านผลิตภัณฑ์ใหม่จึงเพิ่มความสำคัญยิ่งขึ้น

๖) ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการหรือเทคโนโลยี เป็นตัวเร่งที่ทำให้ผลิตภัณฑ์เดิมตายเร็ว ยิ่งขึ้นหากกิจการไม่ออกความเห็นปัญหาได้ทันการณ์ และเตรียมรับมือด้วยผลิตภัณฑ์ใหม่ที่ผ่านมา

^{๘๑} เพ็ญศรี เขมะสุวรรณ, การวิจัยตลาด, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๘), หน้า ๙.

^{๘๒} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สภาวะตลาดปัจจัยในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔)

การศึกษา วิเคราะห์อย่างถ่องแท้แล้ว โอกาสที่จะอยู่รอดและเจริญเติบโตตามที่ต้องการก็จะเป็นไปได้ยาก

กระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ มี ๘ ขั้นตอน มีรายละเอียดดังนี้^{๘๓}

ขั้นที่ ๑ การสร้างแนวคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ใหม่ (Idea Generation) เป็นความคิดที่มองเห็น จุดเริ่มต้นของการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ ซึ่งเป็นความคิดที่มองเห็นช่องทางที่จะขายผลิตภัณฑ์นั้น ในขั้นนี้เข้าไป เกี่ยวข้องกับการค้นหาแหล่งความคิดและวิธีการค้นหาแหล่งความคิด

ขั้นที่ ๒ การกลั่นกรองและการประเมินความคิด (Screening and Evaluation of Idea) เป็นการ พิจารณากลั่นกรองความคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ใหม่ที่สร้างขึ้นจากขั้นหนึ่งว่า ความคิดใดที่จะนำมาวิเคราะห์ และพัฒนาผลิตภัณฑ์ขั้นต่อไป

ขั้นที่ ๓ การพัฒนาแนวความคิดและพัฒนาแนวทดสอบแนวความคิด (Concept Development and Testing) เป็นงานที่จะต้องกระทำหลังการผ่านกระบวนการกลั่นกรองความคิดจากขั้นที่ ๒ แล้วในขั้นที่ ๓ นี้เป็นการพัฒนาแนวความคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ที่ผู้ผลิตได้สร้างขึ้นมาและการสร้างความคิดในผลิตภัณฑ์ให้เกิดกับผู้บริโภค รวมทั้งภาพลักษณ์เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์จริง ๆ ส่วนการทดลองความคิด (Concept Testing) หมายถึง การนำความคิดไปทดสอบกับกลุ่มผู้บริโภค เพื่อความรู้สึกนึกคิด และการยอมรับความคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ ถ้าความคิดนั้นเป็นไปได้จะนำไปสู่ขั้นการพัฒนาผลิตภัณฑ์

ขั้นที่ ๔ การพัฒนากลยุทธ์การตลาด (Marketing Development) เป็นการพัฒนาเครื่องมือ การตลาดเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาดเป้าหมาย ประกอบด้วย ๓ ส่วนคือ

(๑) ขนาด โครงสร้างและพฤติกรรมของตลาดเป้าหมาย (Target Market's Size, Structure and Behavior)

(๒) การ พัฒนากลยุทธ์ทางการตลาด (Marketing Strategy)

(๓) ยอดขายและกำไรตามเป้าหมายระยะยาว (Long-run Sales and profit Goods) และกลยุทธ์ทางการตลาด (Marketing Mix Strategies)

ขั้นที่ ๕ การวิเคราะห์ทางธุรกิจ (Business Analysis) เป็นการพิจารณาว่าความเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ใหม่ที่คัดเลือกไว้ จะมีความเป็นไปได้เพียงใดในทางธุรกิจ งานในขั้นนี้ประกอบด้วย

(๑) กำหนดลักษณะ ผลิตภัณฑ์

(๒) คาดคะเนความต้องการซื้อของตลาด

^{๘๓} กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, การพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://bsc.dip.go.th/th/category/quality-control/qs-newproductdevelopment>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๑.

(๓) คัดคะแนนต้นทุนและกำไร

(๔) กำหนดภาระความ รับผิดชอบเพื่อศึกษาความเป็นไปได้สำหรับผลิตภัณฑ์

ขั้นที่ ๖ การพัฒนาผลิตภัณฑ์(Product Development) เป็นการเปลี่ยนความคิดที่ผ่านการ วิเคราะห์แล้วเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นรูปเป็นร่าง (Physical Product) ขึ้นมาประกอบด้วยการ พัฒนาด้าน รูปลักษณ์ผลิตภัณฑ์(Product Prototype) และการพัฒนาหน้าที่การทำงานของ ผลิตภัณฑ์

ขั้นที่ ๗ การทดสอบการตลาด (Market Testing) เป็นการนำผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาแล้วไป ทดสอบการ ยอมรับของลูกค้าเป้าหมายในอาณาเขตที่กำหนด โดยมีการใช้โปรแกรมการตลาดที่กำหนด ให้ในขั้นนี้จะทำให้ ทราบข้อบกพร่องที่จะต้องแก้ไขปรับปรุงต่างๆ

ขั้นที่ ๘ การดำเนินธุรกิจ (Commercialization) เป็นการนำผลิตภัณฑ์ใหม่ออกสู่ตลาด จริงตาม แผนการตลาดที่กำหนดไว้

๒.๖.๓ องค์ประกอบของผลิตภัณฑ์

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ^{๘๔} กล่าวถึง ระดับผลิตภัณฑ์ ๕ ระดับ (five product levels) เป็นคุณสมบัติของผลิตภัณฑ์ ๕ ระดับ ในแต่ละระดับจะสร้างคุณค่าแก่ลูกค้า เรียกว่า เป็นลำดับ ขั้นตอนของคุณค่าสำหรับลูกค้า (customer value hierarchy) มีรายละเอียดดังนี้

๑. ประโยชน์หลัก (core benefit) หมายถึง ประโยชน์พื้นฐานของผลิตภัณฑ์ที่ ผู้บริโภคได้รับโดยตรง สามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของลูกค้าได้

๒. รูปลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ (tangible product) หรือผลิตภัณฑ์พื้นฐาน (basic product) หมายถึง ลักษณะทางกายภาพที่ผู้บริโภคสามารถสัมผัสหรือรับรู้ได้ เป็นส่วนที่ทำให้ ผลิตภัณฑ์หลักทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ขึ้น หรือเชิญชวนให้ใช้มากขึ้นประกอบด้วย (๑) ระดับคุณภาพ (๒) รูปร่างลักษณะ (๓) รูปแบบ (๔) การบรรจุภัณฑ์ (๕) ชื่อตราสินค้า (๖) ลักษณะทางกายภาพอื่น ๆ

๓. ผลิตภัณฑ์ที่คาดหวัง (expected product) หมายถึง กลุ่มของคุณสมบัติและ เงื่อนไขที่ผู้ซื้อคาดหวังว่าจะได้รับ และใช้เป็น ข้อตกลงจากการซื้อสินค้า การเสนอผลิตภัณฑ์ที่ คาดหวังจะคำนึงถึงความพึงพอใจของลูกค้าเป็นหลัก (customer's satisfaction)

๔. ผลิตภัณฑ์ควบ (augmented product) หมายถึง ผลประโยชน์ที่ผู้ซื้อได้รับ เพิ่มเติม นอกเหนือจากผลิตภัณฑ์หลักและผลิตภัณฑ์ที่มีตัวตน ประกอบด้วย (๑) การขนส่ง (๒) การ ให้สินเชื่อ (๓) การรับประกัน (๔) การบริการหลังการขาย (๕) การติดตั้ง (๖) การให้บริการอื่น ๆ

๕. ศักยภาพเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ (potential product) หมายถึง คุณสมบัติของ ผลิตภัณฑ์ใหม่ ที่มีการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปเพื่อตอบสนองความต้องการของลูกค้าในอนาคต

๒.๖.๔ แหล่งที่มาของความคิดผลิตภัณฑ์ใหม่

^{๘๔}อ้างแล้ว, ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, การบริหารการตลาดยุคใหม่, หน้า ๓๗.

แหล่งที่มาของความคิดผลิตภัณฑ์ใหม่มาจาก ๓ แหล่ง คือ

๑) ลูกค้า (Customer) ลูกค้าในที่นี้หมายถึง ลูกค้าที่ยังติดต่อการซื้อขายอยู่ในปัจจุบัน หรือ ลูกค้าที่เคยให้การอุดหนุนมาก่อนก็ได้ ในเมื่อการดำเนินงานด้านการตลาด ก็คือ การตอบสนอง หรือการบำบัด ความจำเป็นและความต้องการของลูกค้า ลูกค้าจึงมักจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการแสวงหาความคิดใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ เพื่อนำไปวางตลาด ในอดีตที่ผ่านมาปรากฏว่า สินค้าอุปโภค บริโภคหรือสินค้าอุตสาหกรรมหลายชนิดเกิดขึ้นจากข้อเสนอแนะของลูกค้าอาจโดยบังเอิญหรือโดยบังเอิญก็แล้วแต่ จึงควรเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้เกี่ยวข้องในกิจการนั้น จะต้องจัดวางระบบงานเพื่อได้มาซึ่งความรู้สึก ปัญหาหรือความต้องการของลูกค้า ซึ่งอาจได้มาด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

๑) การสำรวจหรือสอบถามลูกค้าโดยตรง (Direct Customer Survey)

๒) เทคนิคการถามเลียบเคียง (Projective Technique)

๓) การถกปัญหาแบบเจาะกลุ่ม (Focus Group Discussion)

๔) การรับข้อเสนอแนะหรือความคิดเห็น (Suggestion System)

๕) การเปรียบเทียบผลจากการใช้ผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่ในปัจจุบันที่ลูกค้าต้องการจริง (Perceptual and Preference Mapping) ในทางปฏิบัติการจากการสอบถามลูกค้าเกี่ยวกับปัญหาที่มีอยู่เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่ปัจจุบัน อาจทำให้กิจการได้ความคิดผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ มากกว่าในกรณีที่เกิดการไป สอบถามถามเกี่ยวกับความคิดผลิตภัณฑ์ใหม่โดยตรงไปตรงมา

๒) ผู้จัดจำหน่าย (Distributor) เนื่องจากร้านค้าเหล่านี้เป็นผู้ติดต่อซื้อขายกับลูกค้าโดยตรง มีโอกาสพบปะสนทนากับลูกค้าผู้ใช้จำนวนมากและในหลาย ๆ กรณีเป็นที่รองรับการระบาย ความอัดอั้น ความรู้สึกที่ไม่ดีหรือปัญหาที่เกิดจากการใช้ผลิตภัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นกิจการหรือของคู่แข่ง ถ้ารู้จักป้อนคำถามหรือใช้เทคนิคการสัมภาษณ์อย่างถูกต้องกับจังหวะเวลา กิจการอาจจะได้ความคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ใหม่จำนวนมากจากแหล่งนี้ไม่ยากนัก

๓) คู่แข่งขัน (Competitors) ผู้บริหารที่ชาญฉลาดควรจะคอยเฝ้ามองว่าคู่แข่งของกิจการว่า ทำอะไรอยู่บ้างในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ ไม่ว่าจะเป็นโดยการสนทนากับผู้จำหน่ายวัตถุดิบให้กับกิจการคู่แข่ง จากร้านค้าผู้จัดจำหน่ายหรือโดยมอหมายให้ผู้แทนขายของกิจการทำหน้าที่สืบความลับของคู่แข่ง คอยเฝ้าติดตามตลาดผลิตภัณฑ์ใหม่ของคู่แข่ง ใครเป็นผู้ซื้อในตลาดและซื้อไปเพื่อใช้ประโยชน์ อะไร

๒.๗ ข้อมูลพื้นฐานชุมชนบ้านหัวฝาย

๒.๗.๑ ข้อมูลทั่วไป

ชุมชนบ้านหัวฝาย ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ ๙ ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย มีประชากรทั้งหมด ๖๖๐ คน แยกเป็นชายจำนวน ๓๒๗ คน เป็นหญิงจำนวน ๓๓๓ คน มีครัวเรือนทั้งหมด ๓๑๔ ครัวเรือน อยู่ห่างจากตัวอำเภอฟานประมาณ ๗ กิโลเมตร ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ร้อยละ ๖๐ ทำสวนร้อยละ ๒๐ รับจ้างร้อยละ ๓๐ ประชากรส่วนใหญ่มีรายได้น้อยกว่ารายจ่าย^{๘๕}

สภาพสังคมวัฒนธรรม บ้านหัวฝายมีวัด ๑ แห่ง ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญของหมู่บ้านคือแห่ไม้ค้ำสะหลี เลี้ยงข้าวบ้าน ถิ่นสามัคคี สืบชะตาหลวง มีภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น จักสาน และทำไม้กวาด ด้านอาหารพื้นเมือง มีหม้อพื้นบ้าน ด้านสมุนไพร

ชุมชนบ้านหัวฝาย เป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท สภาพสังคมที่เริ่มเป็นชุมชนเมือง ทำให้เยาวชนซึ่งมีเริ่มห่างไกลจากวัฒนธรรมภูมิปัญญาพื้นบ้าน เริ่มมีกระแสบริโภคนิยมในกลุ่มเยาวชน ผู้สูงอายุ นับวันก็เพิ่มขึ้นอีกเรื่อย ๆ มีบางส่วนที่ยังขาดการรวมกลุ่มและไม่มีการทำ ซึ่งลูกหลานจะออกไปทำงานต่างถิ่น วัฒนธรรม/ประเพณี/ภูมิปัญญา เช่น จักสาน ส่งเคราะห์ อาหารพื้นบ้านต่าง ๆ ฯลฯ หลายอย่างเริ่มสูญหาย กลุ่มผู้สูงอายุ เยาวชนมีช่องว่างระหว่างวัย ครอบครัวเริ่มมีปัญหา ระหว่างพ่อแม่ลูกและผู้สูงอายุ ส่งผลต่อปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาเยาวชน ติดเกมส์ ปัญหาวัยรุ่น ปัญหายาเสพติด

ชุมชนบ้านหัวฝาย มีการร่วมมือกันระหว่างบ้าน(ชุมชน) วัดและโรงเรียนในการจัดกิจกรรม ส่งเสริมให้เยาวชน พ่อบ้าน แม่บ้าน รวมถึงผู้สูงอายุในชุมชนบ้านหัวฝายได้รวมกลุ่มทำกิจกรรม ร่วมกัน โดยมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญา/ปราชญ์ชาวบ้าน ที่สำคัญในการถ่ายทอดความรู้และคุณค่าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงมีการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย และการตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านล้านนา(พิพิธภัณฑ์มีชีวิต) ที่มีความพิเศษนอกเหนือจากพิพิธภัณฑ์แหล่งอื่น ๆ^{๘๖} ผู้ที่ได้มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์แห่งนี้จะได้มาเรียนรู้ มาฝึกปฏิบัติจริงจากกลุ่มภูมิปัญญาด้วย รวมถึงเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่น ๑๒ เดือน ตลอดจนการเรียนรู้หลักศาสนาเพื่อเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรม การนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน และการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มเชิงเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน

ชุมชนบ้านหัวฝาย ได้ยึดแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันและการพึ่งพาตนเอง โดยมีการร่วมกันในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับชุมชน ซึ่งเป็นโอกาสดี

^{๘๕} องค์การบริหารส่วนตำบลสันกลาง. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก

<http://wathuafaicultural.com/aboutus.html>, ค้นคว้าเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๑.

^{๘๖} สัมภาษณ์ นายศรีวรรณ วงษ์กนิชา กำนันตำบลหัวฝาย ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

ของคนในชุมชนที่จะมีการเรียนรู้ด้วยตนเองและปฏิบัติจริง สามารถลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษาฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการทำผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อจำหน่าย^{๘๗} การส่งเสริมสนับสนุนให้ปลูกผัก ผลไม้ไว้บริโภค หากมีเหลือจะนำไปขายหรือแปรรูปไว้บริโภคและจำหน่ายต่อไป ทั้งนี้ยังมีการส่งเสริมและสนับสนุนในการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีจุดในการนำสินค้าเกษตรที่ผลิตได้มาแลกเปลี่ยนและจำหน่าย โดยใช้พื้นที่วัดซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางในการเชื่อมโยงของคนในชุมชน

๒.๗.๒ สมุนไพรชุมชนบ้านหัวฝาย

ชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย ได้มีการจัดตั้ง “กลุ่มรักษาสุมไพร” เริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ โดยการริเริ่มของพระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ซึ่งสมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพรส่วนใหญ่เป็นนักเรียนของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด ๑๕๐ คน สมาชิกจะมีการซื้อหุ้น ๆ ละ ๑๐๐ บาท และมีธนาคารรับฝากสุมไพร โดยเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพรและประชาชนทั่วไปในชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย ได้ปลูกพืชสุมไพรที่บ้านซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตสินค้า จำนวน ๑๑ ชนิด ได้แก่ กระชาย ขมิ้นชัน ข่า ตะไคร้ ตะไคร้หอม เตยหอม ไพล มะกรูด มะขาม มะตูมและส้มป่อย^{๘๘} ซึ่งสมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพรจะนำสุมไพรที่ปลูกไว้มาตากแห้ง จากนั้นจะนำมาฝากธนาคารหรือมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินที่ธนาคารสุมไพร ซึ่งธนาคารสุมไพรจะให้ตามราคาสุมไพรในท้องตลาด เช่น ไพลแห้ง กิโลกรัมละ ๘๐-๑๐๐ บาท ตะไคร้แห้ง กิโลกรัมละ ๕๐-๖๐ บาท โดยสมาชิกสามารถฝากสุมไพรไว้ก่อนหรือถอนเป็นเงินสดได้เลย และกลุ่มรักษาสุมไพรมีการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องสุมไพร ปีละ ๔-๕ ครั้ง^{๘๙} โดยเชิญวิทยากรจากองค์การบริหารส่วนตำบลสันกลาง โรงพยาบาลพาน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านหัวฝาย อาจารย์แพทย์แผนไทยจากมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงและมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย สับเปลี่ยนหมุนเวียนมาให้ความรู้แก่กลุ่มรักษาสุมไพรและประชาชนทั่วไปที่มีความสนใจด้านสุมไพร

ภาพที่ ๒.๑

สุมไพรที่เก็บไว้ในธนาคารสุมไพร

^{๘๗} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑

^{๘๘} สัมภาษณ์, พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

^{๘๙} สัมภาษณ์ นางละมัย จันทะรัง ประธานกลุ่มสุมไพร ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของกลุ่มรักสมุนไพรชุมชนบ้านหัวฝายที่เป็นสินค้าประเภทขายดีสามารถเรียงลำดับได้ดังนี้ ๑) ลูกประคบสมุนไพร จำหน่ายลูกละ ๔๐ บาท ๒) น้ำมันนวดสมุนไพร จำหน่ายขวดละ ๕๐ บาท ๓) ยาหม่อง จำหน่ายตลับละ ๓๕ บาท ๔) ยาดมสมุนไพร จำหน่ายตลับละ ๒๐ บาท ๕) สเปรย์ตะไคร้หอม จำหน่ายขวดละ ๓๕ บาท ๖) ฐากินเชียดแก่น้ำลือก จำหน่ายตัวละ ๑๐ บาทและ๗) สมุนไพรอบตัว จำหน่ายห่อละ ๖๐ บาท^{๙๐} และสินค้าที่เป็นโอท็อปของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายในปัจจุบันมีสินค้า ๕ รายการ ดังนี้ ๑)ลูกประคบสมุนไพร ๒)น้ำมันนวดสมุนไพร ๓)ยาหม่องสมุนไพร ๔)สเปรย์ตะไคร้หอมโล่ยงและ๕)ตะกร้าหวาย^{๙๑} ปัจจุบันผลิตภัณฑ์สมุนไพรของกลุ่มรักสมุนไพรชุมชนบ้านหัวฝาย มีการส่งไปจำหน่ายภายในประเทศ โดยจำหน่ายภายในจังหวัดเชียงรายและส่งไปจำหน่ายหลายจังหวัด อาทิเช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ พะเยา ลำพูน ภูเก็ต ขอนแก่น เป็นต้น และต่างประเทศ โดยมีการส่งไปจำหน่ายที่ประเทศญี่ปุ่น มาเลเซีย สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ ไต้หวัน โดยมีการจัดส่งสินค้าไปจำหน่ายเดือนละ ๒ ครั้ง^{๙๒}

ภาพที่ ๒.๒
ลูกประคบสมุนไพร

ภาพที่ ๒.๓
สเปรย์ตะไคร้หอมโล่ยง

^{๙๐} สัมภาษณ์, นางจันทร์ ตาแปง สมาชิกกลุ่มสมุนไพร ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

^{๙๑} สัมภาษณ์, พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

^{๙๒} สัมภาษณ์, พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกศักดิ์ เสงสุโข วิสิทธิ์ มะณี^{๙๓} ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรของกลุ่มสมุนไพร จังหวัดบึงกาฬ เริ่มจาก ๒ ลักษณะ คือ การได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลในครอบครัวกับการได้รับการฝึกอบรมจากสถาบันทางการแพทย์ ซึ่งลักษณะแรกเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อจำนวนผู้ประกอบการอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรมากกว่า แต่ลักษณะหลังเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการยอมรับและความมั่นคงในอาชีพหมอสมุนไพร จึงพบว่า ไม่ว่าจะเริ่มจากลักษณะใด แต่ประธานกลุ่มสมุนไพรทุกกลุ่มล้วนผ่านการฝึกอบรมจากสถาบันทางการแพทย์และได้รับใบอนุญาตประกอบโรคศิลปะทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ยาชนิดต่าง ๆ อาทิ ลูกประคบ ยาชนิดผง ยาลูกกลอนและยาชนิดแคปซูล ซึ่งทำให้ผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพรมีความหลากหลายและสะดวกต่อการรับประทานและการเก็บรักษายิ่งขึ้น ส่วนการถ่ายทอดและการสืบทอดส่วนใหญ่มักเป็นบุคคลในครอบครัว ถ่ายทอดโดยการฝึกปฏิบัติและแนะนำในระหว่างการปฏิบัตินั้น ๆ โดยมีเป้าหมาย ๓ ประการ คือ ๑) เป้าหมายในการรักษา ๒) เป้าหมายทางเศรษฐกิจและการสงเคราะห์ และ ๓) เป้าหมายในการอนุรักษ์หลังจากได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรแล้ว ผู้สืบทอดมีการปฏิบัติ ๓ ด้าน คือ ๑) การใช้ภูมิปัญญาสมุนไพรดูแลสุขภาพตนเอง บุคคลใกล้ชิด และคนอื่น ๆ ๒) การถ่ายทอดให้บุคคลใกล้ชิด และ ๓) การกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของสมุนไพรและการอนุรักษ์สมุนไพร

จุฑารัตน์ พิริยะเบญจวัฒน์^{๙๔} ได้ทำการศึกษาเรื่อง ยาดมสมุนไพรและแนวคิดการสร้างนวัตกรรมบรรจุภัณฑ์ยาดมสมุนไพร ผลการศึกษาพบว่า ยาดมสมุนไพรจัดเป็นยาสมุนไพรประจำบ้านที่มีขั้นตอนการผลิตไม่ยุ่งยาก ช่วยบรรเทาอาการวิงเวียนเมารถ หน้ามืด ตาลาย เป็นหวัด คัดจมูก อ่อนเพลีย การผลิต/ ธุรกิจยาดมสมุนไพรช่วยเพิ่มรายได้และเป็นอาชีพเสริม เป็นภูมิปัญญาสร้างคุณค่าและมูลค่าแก่สมุนไพรไทย นอกจากคุณค่าและประโยชน์ของสมุนไพรแล้ว สิ่งที่มีผลต่อการเลือกใช้ยาดมสมุนไพรในยุคที่มีการแข่งขันด้านผลิตภัณฑ์ค่อนข้างสูงนี้ จำเป็นต้องพัฒนานวัตกรรมความแตกต่าง เพื่อสร้างความโดดเด่นให้แก่ผลิตภัณฑ์ยาดมสมุนไพร และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ยาดมสมุนไพร

^{๙๓} เอกศักดิ์ เสงสุโข, วิสิทธิ์ มะณี, รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มจร”, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑, หน้า ๒๗๘.

^{๙๔} จุฑารัตน์ พิริยะเบญจวัฒน์, ยาดมสมุนไพรและแนวคิดการสร้างนวัตกรรมบรรจุภัณฑ์ยาดมสมุนไพร, วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ เดือนพฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๖๒, หน้า ๔๗๙- ๔๘๐.

เนื่องจากยาตมสมุนไพรสามารถทำได้ง่ายทำให้มีการแข่งขันกันสูง รูปแบบขวดบรรจุภัณฑ์คล้ายกัน เช่นเป็นขวดแก้ว ขวดพลาสติก ไม่จุดเด่นด้านบรรจุภัณฑ์ ดังนั้น การสร้างนวัตกรรมยาตมสมุนไพรจึงมีแนวคิดมาจากการต่อยอดภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องงานปั้น ด้วยการปั้นเป็นรูปทรงวรรณกรรมไทยผนวกเข้ากับขวดยาตมสมุนไพรที่เป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) เพื่อการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า สร้างโอกาสในการขายและได้กำไรมากขึ้น

ปรีชา วงศ์ทิพย์^{๔๕} ได้ศึกษาเรื่อง การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชนบ้านแม่ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาข้อมูลด้าน สมุนไพรของชมรมรักษสมุนไพร ประเภทารับประทาน สามารถเก็บรวบรวมได้ ๖ ตำรับ คือ ๑)ยาบำรุงหัวใจ ๒)ยาผลงเลียง ๓) ยาแก้ริดสีดวง ๔) ยาแก้ลมสันนิบาต ๕) ยาแก้มะเร็งคุด ๖) ยาแก้ลมเห็บ การพัฒนากระบวนการเตรียมสมุนไพรตามหลักเภสัชกรรมไทย ควรมีวิธีการที่สำคัญคือ ๑)การเก็บสมุนไพรให้ถูกชนิด ถูกส่วนที่ใช้ทำยา อายุการเก็บเกี่ยว ช่วงเวลาของวันและฤดูกาลเก็บที่เหมาะสม ๒)การปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยวคือ การทำความสะอาดและการเตรียมก่อนทำให้แห้ง ๓)การดูแลเก็บรักษาโดยการทำให้สมุนไพรแห้ง แยกเป็นสัดส่วนและมีการตรวจสอบดูแลอย่างสม่ำเสมอ การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชมรมรักษสมุนไพรควรมีการดำเนินงานในด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ได้แก่ด้านผลิตภัณฑ์ ด้านบุคคล ด้านงบประมาณ ด้านสถานที่และวัสดุอุปกรณ์ รูปแบบที่เหมาะสมในการเผยแพร่ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชมรมรักษสมุนไพรคือ การเข้าเป็นสมาชิกของสมาพันธ์การแพทย์แผนไทยล้านนา

สัมพันธ์ กล้าโกล^{๔๖} ได้ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะเกี่ยวกับการดูแลสมรรถภาพทางเพศชาย ผลการวิจัยพบว่า การอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะที่เกี่ยวกับการดูแลสมรรถภาพทางเพศชาย เริ่มด้วยการรู้จักสมุนไพรไทย ที่ประกอบไปด้วย ๒ ประการ คือ ๑) ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ด้วยวิธีท่องจำและจากตำราที่มีการรวบรวมเอาไว้ และจากประสบการณ์ของผู้สืบทอดกันมา ๒)สมุนไพรไทยอายุวัฒนะที่เกี่ยวกับการดูแลสมรรถภาพทางเพศชาย ซึ่งเกิดการสูญหายจากป้าธรรมชาติ ที่มีการบุกรุกทำลายป่า ส่งผลให้สมุนไพรมีจำนวนน้อยลง จึงต้องอนุรักษ์สมุนไพรไทย ประกอบด้วย ๗ ขั้นตอน ๑. การคัดพันธุ์ ๒. การเตรียมดิน ๓. การปลูก ๔. การให้น้ำ ๕. การให้ปุ๋ย ๖. การกำจัดวัชพืช และ ๗. การขยายพันธุ์ การอนุรักษ์สมุนไพรของชมรมเทศบาลตำบลเชียงใหม่ เป็นการเรียนรู้โดยลงมือทำจริงควบคู่การเรียนรู้ โดยผ่านการเรียนรู้ การสังเกตจากผู้รู้และประสบการณ์ มีการทดลองปลูกในแปลงทดลอง แล้วนำมาปรับปรุงให้ได้ผลดี

^{๔๕} ปรีชา วงศ์ทิพย์, การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชนบ้านแม่ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่, วารสารมนุษยศาสตร์สาร, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒. ๒๕๕๔, หน้า ๘๖.

^{๔๖} สัมพันธ์ กล้าโกล, การอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะเกี่ยวกับการดูแล สมรรถภาพทางเพศชาย, วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์,ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (ฉบับพิเศษ) เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๐ หน้า ๑-๒ .

ถูกต้องตามหลักวิธีการ ซึ่งได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน จนประสบความสำเร็จในชุมชน ในขณะที่เดียวกันประชาชนในชุมชนทางครอบครัวได้ปลูกสมุนไพร แทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยว สามารถทำเป็นอาชีพหลักจนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคง

สุภรชต์ อินทรเทพสุวารีย์ ศรีปุณณะและผมหอม เชิดโกทา^{๙๗} ได้ทำการศึกษาเรื่อง สภาพปัญหาและแนวทางการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว ผลการศึกษาพบว่า มีปัญหาการถ่ายทอด คือ ประชาชนในชุมชนมุ่งถ่ายทอดให้เฉพาะคนในครอบครัวและญาติเท่านั้น ทำให้มีจำนวนผู้รู้ที่สามารถใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันในชุมชนมีน้อย ไม่มีการบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ขาดผู้นำและหน่วยงานสนับสนุนในการถ่ายทอด ส่วนคนรุ่นใหม่ไม่นิยมสืบทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพร วิธีการถ่ายทอดของประชาชนใช้การบอกเล่าและฝึกปฏิบัติขาดความเป็นระบบ ส่งผลให้พืชสมุนไพรในป่าและในสวนรอบบ้านลดลงเป็นการเสียสมดุลของทรัพยากรชีวภาพ แนวทางการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ควรณรงค์ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยการดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งสมุนไพร และขยายพันธุ์ปลูกเพิ่มในพื้นที่สวนครัวรอบบ้านเพื่อสะดวกแก่การใช้ประโยชน์และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สวยงามให้แก่ชุมชน ควรปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยให้มีสาระในการถ่ายทอดที่ครอบคลุมทั้งการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์และการแปรรูปทั้งเพื่อเป็นอาหารเป็นยา ผู้ถ่ายทอดหลักควรเป็นประชาชน โดยมีนักวิชาการเสริมและสนับสนุนโดยผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กระบวนการถ่ายทอดควรมี ๓ ขั้นตอน ได้แก่ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติและการฝึกทักษะ โดยใช้วิธีการถ่ายทอดที่หลากหลาย เช่น การบรรยาย การใช้สื่อ การวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติ ควรสร้างสื่อวีดิทัศน์ ที่ใช้ในการถ่ายทอดเป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร ผู้รับการถ่ายทอดต้องสนใจและมุ่งมั่นเพื่อให้เกิดความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างจริงจัง

สุพัฒน์ ศรีสวัสดิ์และคณะ^{๙๘} ได้ศึกษาเรื่อง พืชสมุนไพรประจำถิ่นและภูมิปัญญาการประยุกต์ใช้สำหรับการแพทย์พื้นบ้านในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผลการศึกษาพบว่า มีพืชสมุนไพร

^{๙๗} สุภรชต์ อินทรเทพ สุวารีย์ ศรีปุณณะและผมหอม เชิดโกทา, สภาพปัญหาและแนวทางการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว, วารสารวิจัยและพัฒนาโลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๖๐), หน้า ๒๗๕.

^{๙๘} สุพัฒน์ ศรีสวัสดิ์และคณะ, พืชสมุนไพรประจำถิ่นและภูมิปัญญาการประยุกต์ใช้สำหรับการแพทย์พื้นบ้านในจังหวัดชายแดนภาคใต้, วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ Vol 5, No 4 (2013) ฉบับพิเศษประจำปี ๒๕๕๖, หน้า ๑๔.

หลายชนิดที่นิยมนำมาใช้ในรักษาโรคหรือกลุ่มอาการผิดปกติของร่างกายและแต่ละชนิดที่นำมาใช้จะมีสรรพคุณหลายอย่าง แต่จะมีชื่อเรียกของชนิดและพันธุ์พืชสมุนไพรที่แตกต่างจากท้องถิ่นอื่น ๆ และยังพบว่ามีเพียงไม่กี่ชนิดที่นำมาใช้กับโรคหรือกลุ่มอาการที่เหมือนกัน ประชาชนมีความรู้เรื่องการใช้พืชสมุนไพรรักษาโรครอยู่ในเกณฑ์ที่ดี และสนใจในเรื่องการใช้สมุนไพร ภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรมักเป็นเรื่องการบำบัดรักษาอาการป่วยพื้นฐานในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นอาการกลุ่มอาการและโรคที่ไม่รุนแรงนักคือ ท้องผูก ท้องเสีย แผลในกระเพาะ ไอ เจ็บคอ ขับเสมหะ

ควรศึกษาร่วมในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ คติความเชื่อ หลักศาสนาของชุมชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญการแพทย์พื้นบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อที่จะได้สามารถอนุรักษ์ภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านนี้ไว้ต่อไป

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย เพื่อศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝายและเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดสนทนากลุ่มย่อย การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยซึ่งขั้นตอนดังต่อไปนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ(Qualitative Approach) โดยศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth Interviews)และการสนทนากลุ่มย่อย(Focus Group Discussion) คณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพร และการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวัน แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญา แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างมูลค่าเพิ่ม แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์และศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ขณะเดียวกันในการสนทนากลุ่มนั้น คณะผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรในชุมชนบ้านหัวฝาย เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย การทำวิจัยครั้งนี้ ได้ใช้เครื่องมือเป็นแบบสัมภาษณ์ในการเก็บข้อมูลและการสนทนากลุ่ม

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” ในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) ซึ่งมีคุณสมบัติ

สอดคล้องกับประเด็นสาระสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ผู้บริหาร สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพร และหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพรจำนวน ๒๐ รูป/คน ประกอบด้วย

๑. พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ผู้อำนวยการโรงเรียนผู้สูงอายุ วัดหัวฝาย
๒. นางชมพร สีเงิน พยาบาลวิชาชีพชำนาญการ โรงพยาบาลพาน อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย
๓. นางศรีประภา วาณิชพิพัฒกุล หมออนามัย
๔. นางจิราพรรณ คงไทย ข้าราชการบำนาญ และปราชญ์ด้านความรู้วิชาการ
๕. นางอัจจิมา รินเที่ยง ครูอาสา
๖. นางสาวนพรัตน์ เมืองมาลี ครูอาสา
๗. นางสาวจันทร์เพ็ญ ตัวลือ ครูอาสา
๘. นางเพ็ญทอง คำพุทธ ครูอาสา
๙. นางละมัย จันทรทะรัง ประธานกลุ่มรักษัสมุนไพร และครูอาสาโรงเรียน ผู้สูงอายุวัดหัวฝาย
๑๐. นางสมพร วง วงศ์แก้ว ประธานกลุ่มโรงเรียนผู้สูงอายุและสมาชิกกลุ่ม รักษัสมุนไพร
๑๑. นางอำไพ เชื้อเมืองพาน ประธานนักเรียนผู้สูงอายุโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและ สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพร
๑๒. นางหนูพร ยศเมือง รองประธานนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย และสมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพร
๑๓. นางภัทราพร พงษ์สวัสดิ์ นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิก กลุ่มรักษัสมุนไพร
๑๔. นายอนุพงษ์ ตาบุญ รองประธานนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและ สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพร
๑๕. นางบัวลอย เมืองมาหล้า กรรมการนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิก กลุ่มรักษัสมุนไพร
๑๖. นายสุภาพ วงศ์แก้ว นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษั สมุนไพร
๑๗. นางพิศมัย วงศ์แก้ว นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษั สมุนไพร

๑๘.นางจันทร์ ตาแปง	นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์
สมุนไพร
๑๙.นางจันทร์ทา วงศ์จินา	นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์
สมุนไพร
๒๐. นางจันทร์คำ ตันหล้า	นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์
สมุนไพร

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน ซึ่งได้นำอุปกรณ์ประกอบเก็บรวบรวมข้อมูลคือ เครื่องบันทึกเสียงเทปบันทึกเสียงและแบบบันทึกต่าง ๆ โดยคณะผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑)แบบสัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นตามกรอบเกี่ยวกับการอนุรักษ์สมุนไพร เพื่อเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง เป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ซึ่งมีสาระสำคัญในขั้นตอนของการสร้างและการตรวจสอบเครื่องเชิงคุณภาพนั้น ทางผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

๑) ทำการศึกษาและวิเคราะห์จากการรวบรวมเอกสาร ข้อมูลจากหนังสือ บทความงานวิจัย และเอกสารสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้าน

๒) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา มาวางโครงสร้างแบบสัมภาษณ์ โดยกำหนดขอบเขตเนื้อหาครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย และกรอบแนวคิดของการวิจัย

๓) สร้างแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

โดยแบ่งออกเป็น ๒ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ เป็นปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

๔) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้าง นำเสนอผู้เชี่ยวชาญ ทำการตรวจสอบความเที่ยงตรงของแบบสัมภาษณ์

๕) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น นำเสนอผู้เชี่ยวชาญ มาทำการหาค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาเป็นรายข้อ

๖) จัดพิมพ์ แบบสัมภาษณ์ฉบับสมบูรณ์ และนำไปใช้จริงเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่าง

๒. แบบสนทนากลุ่ม โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑) คณะผู้วิจัย ได้ทำหน้าที่เป็นผู้สนทนากลุ่ม โดยการวิจัยครั้งนี้ได้เตรียมความพร้อม คือ

๑.๑ การเตรียมความรู้ด้านเนื้อหาสาระและแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน โดยการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองจากการอ่านเอกสาร ตำรา ผลงานวิจัยต่าง ๆ เกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการสนทนากลุ่มที่สามารถหาคำตอบและได้เนื้อหาที่ครอบคลุมครบถ้วน

๑.๒ การเตรียมความรู้ด้านระเบียบวิธีวิจัย โดยผู้วิจัยต้องมีความรู้ด้านการวิจัยเชิงคุณภาพและมีการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ตลอดจนการร่วมปรึกษาและมีการฝึกทักษะในการสนทนากลุ่ม เพื่อการเตรียมความพร้อมในการเก็บข้อมูล

๑.๓ การบันทึกการสนทนา ผู้บันทึกการสนทนา ผู้ซึ่งทำหน้าที่ในการจดบันทึกการสนทนากลุ่ม โดยบันทึกคำพูดของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม พูดคุยตามลำดับ เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๔ ผู้ดูแลความเรียบร้อยทั่วไป ซึ่งทำหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกทั่วไป ในขณะที่คณะผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่ม เช่น จัดเตรียมสถานที่ ดูแลเอกสาร ดูแลจัดเตรียมอาหารว่าง เป็นต้น

๒. แบบบันทึกข้อมูลการสนทนากลุ่มและแบบบันทึกข้อมูลส่วนบุคคล ใช้สำหรับบันทึกข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชื่อ-นามสกุล

๓. แบบบันทึกภาคสนาม เพื่อบันทึกหมายเลขผู้ให้ข้อมูล รายละเอียดเบื้องต้นของการสัมภาษณ์ เช่น วันที่ เวลาการสัมภาษณ์

๔. แนวทางการสนทนากลุ่ม เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน ซึ่งคณะผู้วิจัยทำการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปเป็นประเด็นที่สำคัญน่าสนใจเพื่อนำไปสร้างคำถาม

๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลใน ๒ ลักษณะ คือ

๕.๑ การสนทนากลุ่ม คณะผู้วิจัยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่มเป็นวิธีการเก็บข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ โดยมีการจัดบันทึกที่ระหว่างสนทนากลุ่ม ก่อนการสนทนากลุ่มคณะผู้วิจัยชี้แจงวัตถุประสงค์ในการสนทนากลุ่ม จากนั้นนำข้อมูลไปวิเคราะห์ต่อไป

๕.๒ การบันทึกภาคสนาม ประกอบไปด้วย ๒ ส่วน คือการบันทึกภาคสนามโดยคณะผู้วิจัยเอง ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม จะทำการบันทึกภาคสนาม เมื่อการสนทนา

กลุ่มเสรีจัน และส่วนที่ ๒ เป็นการบันทึกภาคสนามโดยผู้บันทึกสนทนาซึ่งจะทำการร่วมไปกับการบันทึกการสนทนากลุ่มโดยย่อ และนำข้อมูลจากการบันทึกภาคสนามไปประกอบกับการวิเคราะห์ข้อมูลและอภิปรายผลการวิจัย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑. ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒. ลงพื้นที่ภาคสนามสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย สมาชิกกลุ่มรักษามุนไพรมุขมนบ้านหัวฝายและหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์รักษามุนไพรมุขมน

๓. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ประชากรกลุ่มเป้าหมาย แล้วบันทึกเป็นข้อมูล โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังนี้

(๑) กิจกรรมการพัฒนาการแปรรูปพืชสมุนไพรท้องถิ่นจากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพด้านพืชสมุนไพร เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

(๒) กิจกรรมส่งเสริมผลิตภัณฑ์ เพื่อผลักดันผลิตภัณฑ์ให้เป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลมีทั้งหมด ๖ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ คณะผู้วิจัยประชุมและวางแผนการดำเนินงาน เพื่อให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาเอกสาร งานวิจัย และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง แล้วออกแบบเครื่องมือคือ บท/ประเด็นการสัมภาษณ์

ขั้นตอนที่ ๓ ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อศึกษาบริบทของชุมชน วัฒนธรรมชุมชน คุณสมบัติพืชสมุนไพร รวบรวมชนิดพันธุ์พืชสมุนไพร และการสกัดเป็นยาสมุนไพรตามภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มและการสังเกต

ขั้นตอนที่ ๔ สรุปผลการศึกษา รวบรวมวัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำความหลากหลายทางชีวภาพด้านพืชสมุนไพรและสกัดเป็นยาสมุนไพรตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ ๕ สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านหัวฝาย องค์การบริหารส่วนตำบลสันกลาง โรงพยาบาลพาน หมอพื้นบ้านและปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่บ้านหัวฝาย อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพด้านพืชสมุนไพร และสกัดเป็นยาสมุนไพรตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ ๖ จัดอบรมเชิงปฏิบัติการพัฒนาคุณภาพและการแปรรูปพืชสมุนไพรท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการศึกษาดูงานด้านสมุนไพรที่มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และชมรมแพทย์แผนไทย

ขั้นตอนที่ ๗ ส่งเสริมการแปรรูปพืชสมุนไพรให้เป็นสินค้าของชุมชน โดยพัฒนา รูปแบบสินค้าชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านหัวฝายและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบ้านหัวฝาย อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

๓.๕.๑ นำข้อมูลที่ได้การเก็บรวบรวมจากเอกสาร (Document) และเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) มาจัดระเบียบข้อมูลโดยจำแนกตามประเด็นการศึกษาให้ครบทุกองค์ประกอบที่ศึกษา โดยแยกแต่ละกลุ่มเป้าหมาย

๓.๕.๒ วิเคราะห์ข้อมูลในขณะที่บันทึกข้อมูล เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลให้ ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๓.๕.๓ หลังจากเก็บข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์และการจัดสนทนากลุ่มจากกลุ่มผู้ให้ ข้อมูลสำคัญ และนำข้อมูลมาแจกแจงเป็นหมวดหมู่ ตามวัตถุประสงค์การวิจัย แล้วนำมาวิเคราะห์ และเรียบเรียงข้อมูล

๓.๕.๔ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย (Descriptive) ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การประชุม การสังเกตประกอบการสนทนากลุ่ม จัดบันทึกและทำการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย จากการศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย เพื่อนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน จากการศึกษาการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย รวมถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย สามารถจำแนกผลการศึกษาวิจัยได้ ๓ อย่าง ดังนี้

๔.๑ บริบทพื้นฐานและลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

๔.๒ กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

๔.๓ การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งเอกสาร ความคิดเห็น การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มย่อย มีผลการวิจัยดังนี้

๔.๑ ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย ผลการวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้ผลการศึกษาดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ สมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในชีวิตประจำวันของครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝาย มีจำนวน ๑๑ ชนิด ดังนี้ กระชาย ขมิ้นชัน ข่า ไพล ตะไคร้ ตรีโครีหอม มะกรูด มะขามมะตูม เตยหอม และส้มป่อย พบว่าครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝายส่วนใหญ่ปลูกสมุนไพร ไว้ใช้เป็นสมุนไพร มีครัวเรือนบางส่วนที่ไม่ได้ปลูกไว้เป็นสมุนไพร แต่นำมาใช้เป็นสมุนไพรในการดำรงชีวิตประจำวัน เมื่อจำแนก

สมุนไพรตามชื่อ ส่วนของสมุนไพรที่นำมาใช้ สรรพคุณทางยา ลักษณะและวิธีการใช้ ดังปรากฏในตารางที่ ๔.๑

ตารางที่ ๔.๑

สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันของครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝาย

ชื่อสมุนไพร	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณทางยา	ลักษณะและวิธีการใช้
กระชาย	รากเหง้า	แก้ท้องร่วง ท้องเดิน แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ จุกเสียด ปวดมวนในท้อง แก้บิด เป็นยาบำรุงหัวใจ ยารักษาโรคผิวหนัง	ตำรากให้ละเอียดคั้นน้ำผสมน้ำผึ้งดื่ม หั่นตากแห้ง
ขมิ้นชัน	รากเหง้า	รักษาโรคผิวหนังจำพวกพุพอง น้ำเหลืองเสีย แก้อักเสบ ช่วยแก้อาการวิงเวียนศีรษะ ช่วยรักษาอาการแพ้และไข้หวัด ช่วยบรรเทาอาการไอ	ใช้เหง้าสด หั่นตากแห้งบดให้ละเอียด
ข่า	รากเหง้า	รักษาท้องขึ้น ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม แก้ท้องเดิน (ที่เรียกโรคป่วง) แก้บิด อาเจียน ปวดท้อง รักษาลมพิษ รักษากลากเกลื้อน โรคผิวหนัง	ต้มน้ำดื่ม หั่นตากแห้ง
ตะไคร้	ลำต้น ใบ	ช่วยขับเหงื่อ ขับปัสสาวะลดความร้อนในร่างกาย ช่วยขับลม แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ฤทธิ์ในการขับลม เป็นฤทธิ์ของน้ำมันหอมระเหยในต้น และใบตะไคร้	ใช้สด ๆ ทูบพอแหลก ต้มเอาน้ำดื่ม หั่นตากแห้ง
ตะไคร้หอม	ใบ ลำต้น	แผลในปาก ขับลมในกระเพาะ ลำไส้ แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ แก้ปวดเมื่อย ใช้กันยุง	นำมากลั่นได้น้ำมันหอมระเหย ทูบๆ วางทิ้ง หั่นตากแห้ง
เตยหอม	ต้นราก และใบ	ใช้เป็นยาขับปัสสาวะ ยาบำรุงหัวใจ แก้เบาหวาน	ต้มน้ำดื่ม ตำพอก ตำคั้นสดเอาน้ำ หั่นตากแห้ง

ชื่อสมุนไพร	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณทางยา	ลักษณะและวิธีการใช้
ไพล	รากเหง้า	แก้ท้องขึ้น ท้องอืดท้องเฟ้อ ขับลม แก้บิด ท้องเสีย ยารักษาหืด รักษา อาการเคล็ดขัดยอก ฟกช้ำบวม ข้อเท้าแพลง	ตำแล้วพอก คั้นสด หั่น ตากแห้งบดให้ละเอียด
มะกรูด	ใบ ผล ผิวจากผล	ใช้เป็นยาบำรุงหัวใจ ขับลมใน ลำไส้ แก้แน่น แก้เสมหะ ยาขับลม ในลำไส้ แก้แน่น เป็นยาบำรุง หัวใจ	คั้นเอาน้ำ หั่นตากแห้ง
มะตูม	เปลือก ผล ใบ อ่อน	แก้ท้องเดิน ท้องเสีย ท้องร่วง โรค ลำไส้เรื้อรังในเด็ก บำรุงกำลัง รักษาธาตุ ขับลม ยาระบายท้อง และยาประจำธาตุของผู้สูงอายุที่ ท้องผูกเป็นประจำ	หั่นตากแห้ง นำมาต้มน้ำ ดื่ม
มะขาม	ใบ ลำต้น ผล เมล็ด	ถ่ายพยาธิ แก้ท้องผูก แก้ไอ ขับ เสมหะ	นำมาต้มน้ำดื่ม คั้นสด ตากแห้ง
ส้มป่อย	ใบ ดอก ผล เมล็ด	แก้ไข้ ขับเสมหะ แก้เส้นเอ็นพิการ ช่วยบำรุงผิว แก้โรคผิวหนัง	ใช้ใบสด นำมาต้มน้ำดื่ม ตากแห้ง

จากตารางที่ ๔.๑ สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันของครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝายพบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านหัวฝาย มีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้เป็นยารักษาโรค ซึ่งมีสมุนไพรพื้นบ้านหลายชนิดมีสรรพคุณบำบัดโรคที่เกิดภายใน สามารถนำมาใช้รับประทานเพื่อรักษาอาการของโรคต่าง ๆ อาทิเช่น แก้ท้องร่วง ท้องเดิน แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ หรือนำมาใช้เป็นยาทาภายนอก เพื่อใช้แก้โรคผิวหนัง รักษาอาการเคล็ดขัดยอก ฟกช้ำบวม เป็นต้น โดยสมุนไพรหนึ่งชนิดสามารถใช้ประโยชน์จากส่วนต่าง ๆ ได้มากกว่าหนึ่งส่วน ซึ่งสรรพคุณทางยาของสมุนไพรพื้นบ้านช่วยในการรักษาอาการเบื้องต้นและบรรเทาอาการต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี สำหรับวิธีการนำสมุนไพรมาใช้นั้นมีหลากหลายวิธี เช่น นำมาต้ม ชง ละลาย คั้นน้ำยาดื่ม สำหรับใช้เป็นยาภายใน หรือนำมาทาพอก ประคบ สำหรับใช้เป็นยาภายนอก อย่างไรก็ตามรูปแบบการใช้ประโยชน์สมุนไพรที่ครัวเรือนนิยมมากที่สุดคือ การนำมาต้ม ชง สำหรับดื่ม

ภาพที่ ๔.๑

การจัดเก็บสมุนไพรในธนาคารสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๒

สมุนไพรที่สมาชิกลำเอามาจำหน่าย

๔.๑.๒) การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์สมุนไพรพื้นบ้านในชีวิตประจำวันของครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝาย ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์สมุนไพรพื้นบ้านได้จัดแบ่งประเภทสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในพื้นที่ชุมชนบ้านหัวฝายไว้ ๒ ประเภท ดังนี้ ๑) สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรและ ๒) สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้เป็นอาหารหรือเป็นส่วนผสมในการปรุงอาหาร

๑) สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร พบว่า ชุมชนบ้านหัวฝาย มีการนำสมุนไพรมาเป็นส่วนผสมในการทำผลิตภัณฑ์สมุนไพร ซึ่งผลิตภัณฑ์แต่ละประเภทได้นำสมุนไพรพื้นบ้านชนิดเดียวกันมาเป็นส่วนผสมหรือใช้สมุนไพรพื้นบ้านหลายชนิดผสมกัน มีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาเป็นส่วนผสมในการทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรเพื่อจัดจำหน่าย เมื่อจำแนกสมุนไพรตามชื่อ ส่วนที่นำมาใช้สรรพคุณทางยา และผลิตภัณฑ์ พบสมุนไพรพื้นบ้าน ดังปรากฏในตารางที่ ๔.๒

ตารางที่ ๔.๒

สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร

ชื่อของสมุนไพร	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณทางยา	ผลิตภัณฑ์
ไพล ขมิ้น ตะไคร้ มะกรูด มะขาม ส้มป่อย	ลำต้น เหง้า ใบ/ยอด ผล/เมล็ด	ช่วยให้ความรู้สึกสดชื่น บรรเทาอาการปวดเมื่อย ทำให้หายใจโล่ง บรรเทา อาการเป็นหวัดคัดจมูก	ลูกประคบสมุนไพร

ชื่อของสมุนไพร	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณทางยา	ผลิตภัณฑ์
ขมิ้น เเตยหอม ไพล มะกรูด	เหง้า ใบ/ยอด ผล/ เมล็ด	ทาถอนปวดเมื่อย เคล็ด ขัดยอก ปวดตามข้อ ฟกช้ำ น้ำร้อนลวก แผลไฟไหม้ แก้ พิษแมลงสัตว์กัดต่อย อัมพฤกษ์อัมพาต	น้ำมันวดสมุนไพร
ไพล	เหง้า	บรรเทาอาการปวดเมื่อย แก้พิษแมลงกัดต่อย แก้ฟก ช้ำแก้เคล็ดขัดยอก	ยาหม่องไพล
ตะไคร้หอม	ลำต้น ใบ	ป้องกันุงกัด	สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง
ขมิ้น ใบเตย ไพล	เหง้า ลำต้น ใบ	แก้ปวดเมื่อยแก้เคล็ดขัด ยอก ปวดตามข้อ ฟกช้ำ แก้ แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก แก้ พิษแมลงสัตว์กัดต่อย บรรเทา อัมพฤกษ์-อัมพาต	น้ำมันนวดสมุนไพร
มะตูม ส้ม	ผล เมล็ด เปลือก	บรรเทาอาการวิงเวียน หน้า มืด ตาลาย เป็นหวัด คัด จมูก	ยาต้มสมุนไพร

จากตารางที่ ๔.๒ สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อนำมา
เป็นยารักษาอาการป่วยในชีวิตประจำวัน พบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านหัวฝาย มีการนำสมุนไพร
พื้นบ้านมาเป็นส่วนผสมในการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ อย่างหลากหลาย มีรูปแบบและวิธีการใช้
ที่สะดวกมีความปลอดภัยกับผู้บริโภคมากขึ้นและมีการผลิตเป็นการค้า มีการใช้ประโยชน์จากการนำ
สมุนไพรมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เช่น ลูกประคบสมุนไพร มีการนำสมุนไพรจำนวน ๖ ชนิดมา
เป็นส่วนผสม ยาหม่องไพล นำสมุนไพรจำนวน ๕ ชนิดมาเป็นส่วนผสม น้ำมันวดสมุนไพร นำ
สมุนไพรจำนวน ๔ ชนิด มาเป็นส่วนผสม น้ำมันนวดสมุนไพร นำสมุนไพรจำนวน ๓ ชนิด มาเป็น
ส่วนผสม และสเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง นำสมุนไพรจำนวน ๑ ชนิด มาเป็นส่วนผสม

จากภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ ลักษณะและ
วิธีการใช้ทำผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย ลำต้น เหง้า ใบ ยอด ผล เมล็ด และดอก โดยสมุนไพรหนึ่งชนิด
สามารถใช้ประโยชน์จากส่วนต่าง ๆ ได้มากกว่าหนึ่งส่วน เช่นนำส่วนต่าง ๆ มาใช้สกัดน้ำมันหอม
ระเหย สมุนไพรในกลุ่มนี้เป็นพวกที่มีน้ำมันหอมระเหยอยู่ในตัวสามารถนำมาสกัด โดยวิธีนำมากลั่น

ซึ่งจะมีกลิ่นและปริมาณที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับชนิดของสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหยที่รู้จักกันดี เช่น ตะไคร้หอม นำมาสกัดได้น้ำมันตะไคร้หอมเพื่อใช้ในการผลิตสเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง ไพล นำมาสกัดได้น้ำมันไพล สำหรับใช้ในผลิตภัณฑ์ลูกประคบสมุนไพร ยาหม่องไพล น้ำมันมนต์สมุนไพร ใช้รักษาอาการปวดเมื่อย แก้กษิแมลงกัดต่อย แก้ฟกช้ำ แก้เคล็ดขัดยอก เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๓
ครู กศน.สอนทำยาหม่อง

ภาพที่ ๔.๔
เรียนทำสเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง

๒) สมุนไพรที่พื้นบ้านที่นำมาใช้เป็นอาหารหรือเป็นส่วนผสมในการปรุงอาหาร ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า คราวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝายมีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้เป็นอาหารหรือส่วนประกอบอาหาร จำนวน ๒๓ ชนิด ดังปรากฏในตารางที่ ๔.๓

ตารางที่ ๔.๓
สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้เป็นอาหาร

ชื่อสมุนไพร	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณ
กระชาย	รากเหง้า	แก้ท้องร่วงท้องเดิน แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ จุกเสียด ปวดมวนในท้อง แก้บิด เป็นยาบำรุงหัวใจ ยารักษาโรคผิวหนัง
กระเทียม	หัว ใบ	รักษาโรคกลาก เกลื้อน แก้ไอ ลดอาการจุกเสียด
กระเพรา	ใบ	แก้คลื่นไส้ อาเจียน (เกิดจากธาตุไม่ปกติ) อาการท้องอืดเฟ้อ แน่นจุกเสียด ปวดท้อง อาการท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ยาขับลม ยารักษากลากเกลื้อน
กล้วยน้ำว้า	ผล หัวปลี	แก้ท้องเสีย สมานแผลในกระเพาะอาหาร อาหารไม่ย่อย
ขนุน	ใบ, เนื้อ เมล็ด	บำรุงโลหิต ช่วยขับพยาธิ โรคลมชัก บำรุงกำลัง บำรุงน้ำนม

ชื่อสมุนไพร	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณ
ขมิ้นชัน	รากเหง้า ลำต้น	แก้ท้องอืด แก้ท้องร่วง แก้โรคกระเพาะอาหาร แก้ผื่นคัน โรคผิวหนัง พุพอง
ข่า	เหง้า ลำต้น	รักษาท้องขึ้น ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม แก้ท้องเดิน(ที่เรียกโรคป่วง) แก้บิด อาเจียน ปวดท้อง รักษาลมพิษ รักษากลากเกลื้อน โรคผิวหนัง
ขิง	รากเหง้า ลำต้น ใบ	ยาแก้อาเจียน ยาขมเจริญอาหาร แก้อาการท้องอืดเฟ้อ จุกเสียดและปวดท้อง แก้ไอและขับเสมหะ ลดความดันโลหิต
ขี้เหล็ก	ใบ ยอด ดอก	แก้ไข้ เป็นยาระบาย ขับปัสสาวะ แก่ริดสีดวง
แคบ้าน	ใบ ยอด ดอก	แก้มูกเลือด บิดมีตัว แก้ท้องเดิน ท้องร่วง คุมธาตุ แก้ไข้ ลดความร้อน แก้ไข้หัวลม
ชะพลู	ใบ	แก้ท้องอืด แก้เบาหวาน แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ
ชะอม	ใบ ยอด	แก้ท้องอืด ขับลมในลำไส้ แก้ปวดท้องเสียวในท้อง ช่วยลดความร้อนในร่างกาย
ตะไคร้	ลำต้น ใบ	ช่วยขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ ลดความร้อนในร่างกาย ช่วยขับลม แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ฤทธิ์ในการขับลม
ตำลึง	ใบ ยอด	แก้เจ็บตา แก้เบาหวาน
น้อยหน่า	ใบ ผล	กำจัดเหา แก้เป็นลม
ฝรั่ง	ใบ แก่สด ผลอ่อน	แก้ท้องเสีย ห้ามเลือด ระงับกลิ่นปาก แก้ฝี
พริก	เมล็ด	แก้อาการปวดหัว รักษาแผล แก้อาการฟกช้ำ แก้อาการปวดแหว แก้อาการปวดเมื่อยตามตัว
ฟักทอง	ยอด ผล	ช่วยระบบขับถ่าย บรรเทาอาการแผลในกระเพาะอาหารและลำไส้
มะกรูด	ราก ใบ ผล ผิวจากผล	ใช้เป็นยาบำรุงหัวใจ ขับลมในลำไส้ แก้แน่น แก้เสมหะ ขับลมในลำไส้ แก้แน่น เป็นยาบำรุงหัวใจ
มะขาม	ใบ, ผล	ถ่ายพยาธิ แก้ท้องผูก แก้ไอ ขับเสมหะ
มะนาว	ผล เปลือก	แก้ไอ ขับเสมหะ ป้องกันหรือแก้โรคเลือดออกตามไรฟัน (ล็กปิดลักเปิด) ห้ามเลือด ใส่แผลสด
มะรุม	เปลือกต้น ฝัก	แก้พิษ ฝี แก้ปวด แก้อักเสบ ยาขับลมในลำไส้ แก้บวม บำรุงไฟธาตุ

ชื่อสมุนไพร	ส่วนที่นำมาใช้	สรรพคุณ
สะเดา	ดอก ยอดอ่อน	แก้พิษโลหิต กำเเดา แก่ริดสีดวงในลำคอ บำรุงธาตุ ขับลม ใช้เป็นอาหารผักได้ดี
โหระพา	ใบ	-แก้หวัด ช่วยในการขับเหงื่อ แก้อาการสะอึก บรรเทาอาการคลื่นไส้ อาเจียน แก้เด็กเป็นแผล หรือมีหนอง รื้อรัง

จากตารางที่ ๔.๓ สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้เป็นอาหารในชีวิตประจำวันของครัวเรือน โดยการนำมาปรุงเป็นอาหารหรือส่วนประกอบอาหาร พบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านหัวฝาย มีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ในการนำมาเป็นอาหารที่มีคุณค่ามากชนิดหนึ่ง เพราะสมุนไพรพื้นบ้านมีสารอาหารที่ร่างกายต้องการ เช่น โปรตีน คาร์โบไฮเดรต ไขมัน เกลือแร่ และวิตามินอยู่เป็นจำนวนมาก และที่สำคัญคือ สารบางอย่างมีคุณค่าต่อร่างกาย นอกจากมีคุณค่าต่อร่างกายแล้ว สมุนไพรพื้นบ้านเหล่านี้ยังช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้อีกด้วย

ประชาชนในชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงรายมีการนำสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวันจำนวน ๒๙ ชนิด ซึ่งแต่ละชนิดมีสรรพคุณช่วยในการสร้างเสริมสุขภาพและช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งวิธีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้เป็นอาหาร อาจนำมาใช้เป็นผักสด หรือนำมาปรุงเป็นส่วนผสมอาหารรับประทาน สมุนไพรพื้นบ้านดังกล่าวสามารถนำมาปรุงเป็นอาหารที่ให้ประโยชน์แก่ร่างกายในการดำรงชีวิต เนื่องจากสมุนไพรพื้นบ้านแต่ละชนิดมีสารอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของร่างกาย และนำมาใช้เป็นยาสมุนไพรในแง่ของยารักษาโรคได้อีกด้วย ซึ่งสมุนไพรพื้นบ้านแต่ละชนิดมีสรรพคุณหรือคุณสมบัติ ดังปรากฏในตารางที่ ๔.๔

ตารางที่ ๔.๔

คุณสมบัติของสมุนไพรพื้นบ้าน

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
กระชาย	-เป็นพืชล้มลุก ไม่มีลำต้นบนดิน มีเหง้าใต้ดินซึ่งแตกรากออกไปเป็นกระจุกจำนวนมาก อวบน้ำ ตรงกลางพองกว้างกว่าส่วนหัวและท้าย ใบ เดี่ยว เรียงสลับเป็นระนาบเดียวกัน รูปขอบขนานแกมรูปไข่ ตรงกลางด้านในของก้านใบมีร่องลึก ดอกช่อ ออกแทรกอยู่ระหว่างกาบใบที่โคนต้น	-แก้ท้องร่วงท้องเดิน ใช้เหง้าสด ๑-๒ เหง้า ตำหรือฝนเหง้าที่ปิ้งไฟแล้วกับน้ำปูนใสหรือคั้นให้ข้นๆ รับประทานครั้งละ ๑-๒ ช้อนแกง -แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ จุกเสียด ปวดมวนในท้อง ใช้เหง้าและราก

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	กลีบดอกสีขาวหรือชมพูอ่อน ใบประดับรูปใบหอกสีม่วงแดง	ประมาณครึ่งกำมือ ต้มเอาน้ำดื่มหรือใช้ปรุงเป็นอาหารรับประทาน - แก้กิดไข้เหง้าสด ๒ เหว้า บดให้ละเอียด เติมน้ำปูนใส คั้นเอาแต่น้ำดื่ม - เป็นยาบำรุงหัวใจใช้เหง้าและรากกระชายปอกเปลือกล้างน้ำให้สะอาด หั่นตากแห้งบดเป็นผงใช้ผงแห้ง ๑ ช้อนชาชงน้ำร้อน ½ ถ้วย รับประทานครั้งเดียว
กระเทียม	- เป็นพืชล้มลุก มีหัวใต้ดินสีขาว มีกลิ่นแรง มีกลิ่นฉุนจัด มีลำต้นกลม ๆ ลำต้นจะถูกห่อหุ้มไปด้วยกาบใบโดยรอบ ๆ ใบยาวแคบ ใบของกระเทียมมีสีเขียว ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม มีดอกสีขาว	- รักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด ใช้กลีบสดปอกเปลือกเคี้ยวรับประทาน ครั้งละ ๕-๗ กลีบ หลังอาหารหรือเมื่อมีอาการ - รักษากลาก เกื้อื้อน ขูดบริเวณที่เป็นพองแดง ๆ นำกลีบกระเทียมสดมาถูหรือตำคั้นเอาน้ำทาวันละ ๒ ครั้งเข้าเย็น
กระเพรา	- เป็นไม้พุ่ม โคนต้นค่อนข้างแข็ง กะเพราแดง ลำต้นสีแดงอมเขียว ส่วนกะเพราขาว ลำต้นสีเขียวอมขาว ยอดอ่อนมีขนสีขาว ใบ เป็นใบเดี่ยวออกตรงข้ามกัน รูปรีปลายใบมนหรือแหลม โคนใบแหลม ขอบใบจักเป็นฟันเลื่อย แผ่นใบสีเขียว มีขนสีขาว ดอก ออกเป็นช่อที่ปลายยอด ดอกสีขาวแกมม่วงแดงมีจำนวนมาก กลีบเลี้ยงโคนเชื่อมติดกัน ปลายเรียวแหลม ผล เป็นผลแห้ง เมื่อแตกออกจะมีเมล็ด สีดำ รูปไข่	- แก้กลิ้นไ้ อาเจียน อาการท้องอืดเฟ้อ แน่นจุกเสียด ปวดท้อง ใช้ใบและยอด ๑กำมือ โดยน้ำหนักสดประมาณ ๒๕ กรัม หรือแห้งประมาณ ๔ กรัม นำมาต้มเอาน้ำดื่ม - รักษากลากเกื้อื้อน นำเอาใบกะเพราสด ๒๐ ใบ ล้างให้สะอาด แล้วนำมาตำละเอียดจนมีน้ำออกมา จากนั้นก็นำมาทาที่แผล แนะนำให้ถูแรง ๆ ปล่อยทิ้งไว้สักพักแล้วล้างออก เสร็จแล้วก็พอกใหม่ ควรพอกบ่อย ๆ อย่างน้อย ๓ ครั้งต่อวัน

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
กล้วยน้ำว้า	-เป็นพืชล้มลุก ลำต้นเกิดจากกาบหุ้มซ้อนกัน ใบเป็นใบเดี่ยว ก้านใบยาว แผ่นใบกว้าง เส้นขอบใบ ขนานกัน ปลายใบมน มีติ่ง ผิวใบเรียบลื่น ใบสีเขียว ด้านล่างมีไขนวลหรือแป้งปกคลุม เส้นและขอบใบเรียบ ขนาดและความยาวของใบขึ้นอยู่กับแต่ละพันธุ์ ดอก ห้อยลงมา มีกาบหุ้มสีแดงเป็นรูปกลมรี ช่อดอกเมื่อเจริญ ขึ้นจะกลายเป็นผล	-แก้โรคกระเพาะ นำกล้วยน้ำว้าดิบมาปอกเปลือก แล้วนำเนื้อมาฝานเป็นแผ่นบาง ๆ ตากแดด ๒ วันให้แห้งกรอบ บดเป็นผงให้ละเอียด ใช้รับประทาน ครั้งละ ๑-๒ ช้อนโต๊ะ ละลายน้ำข้าว น้ำผึ้ง(น้ำธรรมดาก็ได้) รับประทานก่อนอาหารครึ่งชั่วโมง และก่อนนอนทุกวัน -แก้ท้องผูก ให้รับประทานกล้วยน้ำว้าสุกงอม ครั้งละ ๒ ผล วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร ๑/๒ ชั่วโมง เวลารับประทานควรเคี้ยวให้ละเอียดที่สุด -แก้ท้องเดิน ใช้เนื้อกล้วยน้ำว้าห่าม รับประทานหรือใช้กล้วยน้ำว้าดิบ ฝานเป็นแว่น ตากแห้งรับประทาน
ขนุน	-เป็นไม้ยืนต้น ขนาดใหญ่ ลำต้นและกิ่งเมื่อมีบาดแผลจะมีน้ำยางสีขาวข้นคล้ายน้ำมันไหล ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี ปลายใบหู่ถึงแหลม โคนใบมน ผิวในด้านบนสีเขียวเข้มเป็นมัน เนื้อใบหนา ผิวใบด้านล่างจะสากมือ ดอก เป็นช่อแบบช่อเชิงสดแยกเพศอยู่รวมกัน มักออกตามปลายกิ่ง ดอกเพศเมียจะออกตามกิ่งใหญ่และตามลำต้นยอดเกสรเพศเมีย เป็นหนามแหลม	-แก่นขนุนแห้งหรือขนุนละมุด มีรสหวานชุ่มขม บำรุงกำลังและโลหิต ทำให้เลือดเย็น สมาน -แก้ปวดหูและหูเป็นน้ำหนวก นำใบขนุนละมุดเผาให้เป็นถ่านผสมกับน้ำปูนใสหยอดหู -แก้ตกเลือดทางทวารเบาของสตรีที่มากไปให้หยุด รับประทานไส้ในของขนุนละมุด
ขมิ้นชัน	-เป็นพืชล้มลุก มีเหง้าอยู่ใต้ดิน เนื้อในของเหง้ามี ๒ ชนิด คือ สีเหลืองเข้มจนถึงสีแดงจัด และสีขาว มีกลิ่นหอมเฉพาะตัว เหง้าแต่ละเหง้าจะมีแง่งเล็ก ๆ เท่านิ้วมือ แตกออกเป็นแขนง ตาม แ่งจะมีตาที่	-แก้ท้องอืด แก้ท้องร่วง แก้โรคกระเพาะ ใช้เหง้าแก่สดยาวประมาณ ๒ นิ้ว เอามาขูดเปลือก ล้างน้ำให้สะอาดตำให้ละเอียดเติมน้ำคั้นเอา

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	พร้อมจะแตกออกเป็นลำต้นและใบ ลำต้นที่อยู่เหนือพื้นดิน มีลักษณะเป็นกาบ ใบซ้อนทับกันเป็นชั้น ๆ จากโคนถึงปลาย ใบเรียวยาวปลายแหลมคล้ายใบดอกพุทธรักษา ดอกออกเป็นช่อ ก้านช่อแทงจากเหง้าตรงบริเวณกลาง ระหว่างใบคู่ในสุด ดอกเป็นรูปทรงกระบอก มีสีขาวแถบคาดเหลืองและมีกลีบประดับสีขาวหรือเขียว	แต่น้ำ รับประทานครั้งละ ๒ ช้อนโต๊ะ วันละ ๓-๔ ครั้ง -ทาแก้ผื่นคัน โรคผิวหนัง พุพอง นำเหง้าขมิ้นชันมาฝนใส่ลงในน้ำต้มสุก แล้วทาให้ทั่วบริเวณที่เป็น
ข่า	-เป็นพืชล้มลุก เหง้ามีข้อและปล้องชัดเจน ใบเดี่ยวเรียงสลับรูปใบหอกรูปวงรีหรือเกือบขอบขนาน ดอก ช่อออกที่ยอด ดอกย่อยขนาดเล็ก กลีบดอกสีขาว โคนติดกันเป็นหลอดสั้นๆ ปลายแยกเป็น ๓ กลีบ กลีบใหญ่ที่สุดมีริ้วสีแดง ใบประดับรูปไข่ ผล เป็นผลแห้งแตกได้ รูปกลม	-รักษาท้องขึ้น ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับลม แก้ท้องเดิน แก้บิด อาเจียน ปวดท้อง ใช้เหง้าข่าแก่สด ยาวประมาณ ๑-๑ ½ นิ้วฟุต ตำให้ละเอียด เติมน้ำปูนใส ใช้น้ำยาต้ม ครั้งละ ๑/๒ ถ้วย แก้ว วันละ ๓ เวลา หลังอาหาร -รักษาลมพิษ ใช้เหง้าข่าแก่ๆ ที่สด ๑ แฉ่ง ตำให้ละเอียดเติมเหล้าโรงพอให้แฉะๆ ใช้ทั้งเนื้อและน้ำ ทาบริเวณที่เป็นลมพิษบ่อย ๆ จนกว่าจะดีขึ้น -รักษากลากเลื่อน โรคผิวหนังใช้เหง้าข่าแก่ เทาหัวแม่มือ ตำให้ละเอียดผสมเหล้าโรง ทาที่เป็นโรคผิวหนัง หลายๆ ครั้งจนกว่าจะหาย
ขิง	-เป็นพืชล้มลุก มีเหง้าใต้ดิน สีนํ้าตาลแกมเหลือง เนื้อในสีนวล มีกลิ่นเฉพาะ จะแทงหน่อหรือลำต้นเทียมขึ้นมาเหนือพื้นดิน ใบ เป็นใบเดี่ยว ออกเรียงสลับ รูปขอบขนาน แกมรูปใบหอก ขอบใบเรียบ แผ่นใบสีเขียวเข้มเป็นมัน ดอก ออกเป็นช่อ แทงออกจากเหง้าใต้ดิน ใบประดับ	-ยาแก้อาเจียน ใช้ขิงแก่สดหรือแห้ง ขิงสดขนาดหัวแม่มือ ทูบให้แตก ถ้าแห้ง ๕-๗ ชิ้น ต้มกับน้ำดื่ม นำขิงสด ๓ หัว หัวโตยาวประมาณ ๕ นิ้ว ใส่ น้ำ ๑ แก้ว ต้มจนเหลือ ½ แก้ว รินเอาน้ำดื่ม

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	เรียงเวียนสลับสีเขียวอ่อน ดอกสีเหลืองแกมเขียว ผล เป็นผลแห้ง ทรงกลมเป็น ๓ พู เมล็ดหลายเมล็ด	-แก้อาการท้องอืดเฟ้อ จุกเสียดและปวดท้อง ใช้น้ำกระสายชึ่ง น้ำชึ่ง ๓๐ กรัม มาชงด้วยน้ำเดือด ๕๐๐ ซีซี ชงแช่ไว้นาน ๑ ชั่วโมง กรองรับประทาน ครั้งละ ๒ ช้อนโต๊ะ -โรคลูกเสียด ทำให้หลับสบาย ใช้ชึ่งแก้ต้มกับน้ำ รินน้ำดื่ม -แก้ไอและขับเสมหะใช้ชึ่งสดฝนกับน้ำมะนาวแทรกเกลือใช้กวาดคอหรือจิบบ่อย ๆ -ลดความดันโลหิตใช้ชึ่งสดเอามาฝานต้มกับน้ำรับประทาน
ขี้เหล็ก	-เป็นไม้ยืนต้น แตกกิ่งก้านเป็นพุ่มแคบ เปลือกต้นสีน้ำตาล แตกเป็นร่องตื้นๆ ตามยาว ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ออกเรียงสลับ ปลายใบเว้าตื้นๆ โคนใบมน ขอบใบเรียบ แผ่นใบเรียบ สีเขียว ก้านใบรวมสีน้ำตาลแดง ดอกออกเป็นช่อแบบช่อแยกแขนงที่ปลายกิ่ง ดอกสีเหลือง กลีบเลี้ยงกลม ปลายมน โคนเรียว หลุดร่วงง่าย ผล เป็นฝักแบน เมล็ดมีหลายเมล็ด	แก้อาการนอนไม่หลับ กังวล เบื่ออาหารใช้ใบแห้งหนัก ๓๐ กรัมหรือใบสดหนัก ๕๐ กรัม ต้มเอาน้ำดื่มก่อนนอน หรือใช้ใบอ่อนทำเป็นยาตองเหล้า ต้มครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา ก่อนนอน -แก้อาการท้องผูก เป็นยาระบาย ยาถ่ายใช้ใบอ่อน ๒-๓ กำมือหรือแก่นขนาดประมาณ ๒ อกคูลี ใช้ ๓-๔ ชื่น ใช้ใบอ่อนหรือแก้ต้มกับน้ำ ๑-๑½ ถ้วยแก้ว เติมเกลือเล็กน้อย ต้มเมื่อตื่นนอนเช้าหรือก่อนอาหารเช้าครั้งเดียว
แคบ้าน	-เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก แตกกิ่งก้านสาขามาก เปลือกต้นสีน้ำตาลปนเทา ขรุขระ แตกเป็นสะเก็ด ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก ออกเรียงสลับ ปลายใบและโคนใบมน ขอบใบเรียบ แผ่นใบเรียบ ดอกสีขาว	-แก้ท้องร่วง แก้บิด รักษาอาการท้องเดิน โดยใช้ต้นสด ๒๐-๓๐ กรัม ชูดเปลือกนอกออกให้สะอาด สับเป็นชิ้นต้มในน้ำเดือด ๑ ลิตร เคี้ยว

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	หรือแดงมีกลิ่นหอม ก้านเกสรเพศผู้สีขาว ผลเป็นฝัก ฝักแก่แตกเป็น ๒ ซีก เมล็ดกลมแป้นสีน้ำตาลมีหลายเมล็ด	ให้เหลือครึ่งหนึ่ง กรองเอาน้ำดื่ม ๓ เวลา - ขับเสมหะ โดยเอารากสด ๒๐ กรัม ล้างน้ำให้สะอาด สับเป็นท่อนแล้ว โขลกให้ละเอียด คั้นเอาน้ำนำมาผสมกับน้ำผึ้งค่อย ๆ จิบ - แก้ไข้พิษต่าง ๆ บำรุงธาตุไฟและคุมธาตุ โดยใช้รากแคว่ร่วมกับรากเพกา และรากมะเดื่ออุทุมพรอย่างละเท่ากัน ล้างน้ำให้สะอาดสับเป็นท่อนแล้วโขลกให้ละเอียด คั้นเอาน้ำนำมาผสมกับน้ำผึ้งค่อย ๆ จิบ
ชะพลู	- เป็นพืชล้มลุก ลำต้นทอดคลานไปตามพื้นดิน ลำต้นสีเขียว มีไหลงอกเป็นต้นใหม่ มีรากงอกออกตามข้อ ใบเป็นใบเดี่ยวออกเรียงสลับ แผ่นใบบางผิวใบเรียบสีเขียวเข้มเป็นมัน ใบรูปหัวใจปลายใบแหลม โคนใบเว้า ดอกออกเป็นช่อที่ซอกใบรูปทรงกระบอก ดอกเล็กสีขาวอัดแน่นอยู่บนแกนช่อดอก ดอกแยกเพศ ผลเป็นผลสด กลม อัดแน่นอยู่บนแกน	- รักษาโรคเบาหวานใช้ชะพลูสดทั้ง ๕ จำนวน ๗ ต้น ล้างน้ำให้สะอาดใส่น้ำพอท่วม ต้มให้เดือดสักพักนำมาดื่มเหมือนดื่มน้ำชา - แก้ท้องอืดเฟ้อ ขับลมใช้ราก ๑ กำมือ ต้มกับน้ำ ๒ ถ้วยแก้ว เคี้ยวให้เหลือ ๑ ½ ถ้วยแก้ว รับประทานครั้งละ ½ ถ้วยแก้ว - แก้บิดใช้รากครึ่งกำมือ ใช้ผล ๒-๓ หยิบมือต้มกับน้ำ ๒ ถ้วยแก้ว เคี้ยวให้เหลือ ๑ ถ้วยแก้ว รับประทานครั้งละ ๑/๔ ถ้วยแก้ว
ชะอม	- เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้นและกิ่งก้านจะมีหนามแหลม ส่วนลักษณะของใบชะอมเป็นใบประกอบสีเขียวขนาดเล็ก มีก้านใบย่อยแตกออกจากแกนกลางใบ มีลักษณะคล้ายกับใบส้มป่อยหรือใบกระถิน ใบอ่อนจะมีกลิ่นฉุน ใบย่อยมี	- แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ ปวดท้อง และช่วยขับลมในลำไส้ ใช้รากชะอมนำมาฝนกิน - ช่วยระบายท้อง แก้อาการท้องผูก ทำให้ระบบขับถ่ายดีขึ้น ด้วยการนำยอดอ่อนมารับประทาน

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	ขนาดเล็กออกตรงข้ามกัน คล้ายรูปรี ปลายใบแหลมขอบใบเรียบ ใบย่อยจะหุบในเวลาเย็น และแผ่ออกเพื่อรับแสง ในช่วงกลางวัน ส่วนดอกจะอม มีขนาดเล็กออกตามซอกใบ มีสีขาวยิ่งขาวนวล	-ลดความร้อนในร่างกาย ด้วยการนำยอดอ่อนมารับประทาน
ตะไคร้	-เป็นพืชล้มลุกจำพวกหญ้า มีอายุหลายปี ขึ้นเป็นกอ ลำต้นตั้งตรง มีข้อและปล้องสั้นแข็ง ส่วนลำต้นที่ อ่อนจะมีใบเรียงซ้อนสลับกันหนาแน่น กาบใบเป็นแผ่นยาวโอบซ้อนกันจนแข็งใบเป็นใบเดี่ยว เรียวยาว ปลายใบ เรียวแหลม ขอบใบคม มีขนเล็กน้อย ผิวใบทั้งสองด้านสาก ก้านใบสีขาวนวลหรือสีม่วงอ่อนแผ่นเป็นกาบดอก พูสีขาว เป็นช่อกระจาย โดยช่อดอกย่อยจะมีก้านออกเป็น คู่ ๆ ในแต่ละคู่จะมีใบประดับรองรับ	-แก้อาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด ปวดท้อง ใช้ลำต้นแก่ ๆ ทูบพอแหลก ประมาณ ๑ กำมือ ต้มเอาน้ำดื่มหรือประกอบเป็นอาหาร นำตะไคร้ทั้งต้นรวมทั้งรากจำนวน ๕ ต้น สับเป็นท่อน ต้มกับเกลือ ต้ม ๓ ส่วน ให้เหลือ ๑ ส่วน รับประทาน ครั้งละ ๑ ถ้วยแก้ว รับประทาน ๓ วัน -แก้อาการขัดเบา ผู้ที่ปัสสาวะขัดไม่คล่อง(แต่ต้องไม่มีอาการบวม) ใช้ต้นแก่สด วันละ ๑ กำมือ ต้มกับน้ำดื่ม ครั้งละ ๑ ถ้วยชา วันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหาร
ตะไคร้หอม	-เป็นพืชล้มลุก อายุหลายปี สูง ๐.๗๕-๑.๒ เมตร แตกเป็นกอ เหง้าใต้ดินมีกลิ่นเฉพาะ ข้อและปล้องสั้นมาก กาบใบของตะไคร้หอมมีสีเขียวปนม่วงแดง ยาวและหนาหุ้มข้อและปล้องไว้นาน ใบเดี่ยวเรียงสลับ แผ่นใบและขอบใบสากและคม ดอกช่อ สีน้ำตาลแดง แทงออกจากกลางต้น ออกดอกยาก ผลเป็นผลแห้ง ไม่แตก	-แก้แผลในปาก แก้ปากแตกกระแหว่ แก้ตานซางในลิ้นและปาก ใช้รากและเหง้าต้มกิน -ไล่แมลง ยุง ใช้เหง้า ใบและก้านนำมาลั่นได้น้ำมันหอมระเหย นำน้ำมันหอมระเหยตะไคร้หอมทาตามตัว
ตำลึง	-เป็นไม้เลื้อย แบบมีมือสำหรับเกาะเพื่อเลื้อยไปตามหลัก ขึ้นได้ดีในทุกสภาพอากาศ และทุกสภาพดิน แต่ขึ้นได้ดีที่สุด	-แก้ตาแดง แก้ตาฟาง แก้ตาขี้ แก้ตาแฉะ แก้พิษอักเสบในตา นำน้ำต้มจากเถามาหยอดตา

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	ในที่ดินร่วนซุย ลักษณะใบของตำลึงเป็นแบบใบรูปทรงกลม หรือรูปหัวใจ เป็นการขึ้นแบบใบเดี่ยวสลับกันไปตามกิ่ง ดอกตำลึงมักจะมีสีขาว ผลรี คล้ายแตงกวา แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก เมื่ออ่อนผลจะเป็นสีเขียวและมีลายสีขาว แต่เมื่อแก่ได้ที่จะมีสีแดง	-รักษาโรคเบาหวาน แก้อาการวิงเวียนศีรษะ แก้อาการผิสดำแดง แก้กินของแสลง แก้อักเสบ แก่เบาหวาน โดยการนำเอาเถาแก่ของตำลึงจำนวน ๑ กำมือมาต้มหรือคั้นน้ำเพื่อดื่มวันละ ๒ เวลาเช้าเย็น
เตยหอม	-เป็นพืชล้มลุก พืชใบเลี้ยงเดี่ยวลักษณะแตกออกเป็นพุ่มขนาดเล็ก ลำต้นเป็นข้อ ใบออกเป็นพุ่มบริเวณปลายยอด เมื่อโตจะมีรากค้ำจุนช่วยพยุงลำต้นไว้ ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับเวียนเป็นเกลียวขึ้นไปจนถึงยอด ลักษณะใบยาวเรียวคล้ายใบหอก ปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ ผิวใบเป็นมัน เส้นกลางใบเว้าลึกเป็นแฉ่ง ถ้าดูด้านท้องใบจะเห็นเป็นรูปคล้ายกระดูกงูเรื่อ ใบมีกลิ่นหอม	-ใช้เป็นยาขับปัสสาวะใช้ต้น ๑ ต้น หรือราก ครึ่งกำมือต้มกับน้ำดื่ม -ใช้เป็นยาบำรุงหัวใจใช้ใบสดไม่จำกัดผสมในอาหาร ทำให้อาหารมีรสเย็นหอม รับประทานแล้วทำให้หัวใจชุ่มชื้น หรือเอาใบสดมาคั้นน้ำรับประทาน ครั้งละ ๒-๔ ช้อนแกง -ใช้เป็นยาแก้เบาหวาน ใช้ราก ๑ กำมือ ต้มน้ำดื่ม เข้าเย็น
น้อยหน่า	-ไม้ยืนต้น สูง ๓-๕ เมตร ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปใบหอกแกมขอบขนาน กว้าง ๓-๖ ซม. ยาว ๗-๑๓ ซม. ดอกเดี่ยว ออกที่ซอกใบ ห้อยลง กลีบดอกสีเหลืองแกมเขียว ๖ กลีบ เรียง ๒ ชั้น ๆ ละ ๓ กลีบ หนาอวบ น้ำ มีเกสรตัวผู้และรังไข่ จำนวนมาก ผลเป็นผลกลุ่ม ค่อนข้างกลม	-ยารักษาหาใช้ใบสด ๘-๑๒ ใบ หรือเมล็ดที่กะเทาะเปลือกแล้วตำให้ละเอียด ๔-๕ ช้อนแกง นำมาผสมกับน้ำมันพืช เช่น น้ำมันมะพร้าว หรือน้ำมันถั่วพอกเปียกเล็กน้อย (และๆ) ชโลมบนเส้นผมที่เป็นเหาทิ้งไว้ประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง สระออกให้หมด ทำเช่นนี้ติดต่อกัน ๒-๓ วัน ตัวเหาและไข่จะฝ่อหมด
ฝรั่ง	-เป็นไม้ยืนต้น เปลือกต้นเรียบ ใบ เดี่ยว ออกเรียงตรงข้าม เป็นรูปวงรีหรือรูปวงรีแกมขอบขนาน ดอกเป็นดอกเดี่ยวหรือเป็นช่อ ออกที่ซอกใบ กลีบ ดอกมีสีขาว	-แก้ท้องเสีย ท้องร่วง ท้องเดิน ระวังกลืนปาก ใช้ใบแก่ ๑๐-๑๕ ใบ ย่างไฟให้กรอบต้มน้ำดื่ม ๑ แก้ว เติม

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	ร่วงง่าย เกสรตัวผู้มีจำนวนมาก ผลเป็นผลสด เนื้อผลเป็นสีขาว มีเมล็ดจำนวนมาก	เกลือเล็กน้อย ต้มต่างน้ำหรือใช้ผลดิบ ๑ ผล ผนกับ น้ำปูนใสดื่ม - แก้ก้องเสีย ท้องร่วง ท้องเดิน แก้กิดมูกเลือด เปลือก แก้ก้องเสีย ท้องร่วง ท้องเดิน ใช้ผลอ่อน
พริก	-เป็นพรรณไม้พุ่ม ขนาดเล็ก ใบเป็นใบเดี่ยว ออกตรงกันข้ามกัน ลักษณะใบจะกลมรี ตรงปลายจะแหลมจะออกตรงง่ามใบเป็นกลุ่มประมาณ ๑-๓ ใบ ดอกเป็นสีขาวมีกลีบดอก ประมาณ ๕ กลีบ ส่วนเกสรตัวผู้จะมีอยู่ ๕ อัน จะขึ้นสลับกับกลีบดอก ผลสุกจะเป็นสีแดง หรือแดงปนน้ำตาล ลักษณะผลมีผิวลื่นเป็นมัน ภายในผลนั้นจะกลวง และมีแกนกลางรอบ ๆ แกนจะมีเมล็ดเป็นสีเหลืองเกาะอยู่มากมาย และเมล็ดจะมีรสเผ็ด	-แก้อาการปวดหัว โดยนำใบพริกชี้หนูสด มาตำให้ละเอียดผสมกับดินสอพอง แล้วนำมาปิดบริเวณขมับ -ใช้รักษาแผล โดยการนำใบสดมาตำแล้วพอกบริเวณที่เป็นแผล ทิ้งไว้สักครู่แล้วนำออก อย่าทิ้งไว้ปีนนาน เพราะจะทำให้รู้สึกร้อน -แก้อาการฟกช้ำ นำพริกชี้หนูสีแดงไปตากแห้ง นำมาบดจนเป็นผง ใส่วาสลีนลงไป เคี้ยวจนเหนียว นำมาทาบริเวณที่มีอาการ วันละ ๑-๒ ครั้ง -แก้อาการปวดเมื่อยตามตัว นำพริกชี้หนูตากแห้งมาแช่แอลกอฮอล์ประมาณ ๒ สัปดาห์ แล้วใช้สำลีชุบน้ำยาที่ได้ ใช้ทาบริเวณที่มีอาการปวด
ไพล	-เป็นพืชล้มลุก มีเหง้าใต้ดิน เปลือกนอกสีน้ำตาล แกมเหลือง เนื้อในสีเหลืองแกมเขียว มีกลิ่นเฉพาะ เทงหน่อหรือลำต้นเทียมขึ้นเป็นกอ ประกอบด้วยกาบหรือโคนใบหุ้มซ้อนกันใบเดี่ยว กลีบดอกสีนวล ใบประดับ สีม่วง ผลเป็นผลแห้ง รูปกลม	-แก้ก้องขึ้น ท้องอืดท้องเฟ้อ ขับลม ใช้เหง้าแห้งบดเป็นผง รับประทาน ครั้งละ ½ ถึง ๑ ช้อนชา ชงน้ำร้อนผสมเกลือเล็กน้อยดื่ม -รักษาอาการเคล็ดขัดยอก ฟกช้ำ บวม ขัดเท้า แผลงู ใช้เหง้าไพลประมาณ ๑ เหง้า ตำแล้วคั้นเอาน้ำ ทาถูบริเวณที่มีอาการ หรือตำให้

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
		ละเอียด ผสมเกลือเล็กน้อยคลุกเคล้า แล้วนำมาห่อเป็นลูกประคบ อังไอน้ำ ให้ความร้อนประคบบริเวณปวดเมื่อยและบวมฟกช้ำเข้า-เย็น จนกว่าจะหาย -แก้บิด ท้องเสียใช้เหง้าโพลสด ๔-๕ แว่น ตำให้ละเอียด คั้นเอาแต่น้ำเติมเกลือครึ่งช้อนชา รับประทาน หรือ ผนกับน้ำปูนใส รับประทาน -ทำให้ผิวหนังชุ่มชื้นและเป็นยาช่วยสมานแผล ใช้เหง้าสด ๑ แฉ่ง ผานเป็นชิ้นบาง ๆ ใช้ตำรวมกับสมุนไพรอื่น ๆ เนื่องจากโพลมีน้ำมันหอมระเหย
ฟักทอง	-เป็นพืชล้มลุก มีอายุสั้น ลำต้นเดี่ยว เป็นไม้เถาเลื้อย เถาใหญ่แข็งและเหนียว ผลมีลักษณะทรงกลมแบน มีเปลือกแข็ง ผิวขรุขระ มีเนื้อในสีเหลือง มีรสชาติหวานมัน ตระกูลเดียวกับมะระ	-ช่วยบำรุงสายตา แก้อาการ ช่วยให้มึนน้ำมูกมาก ใช้แก้และป้องกันโรคเบาหวาน ใช้เนื้อในผลฟักทองมาต้มหรือนึ่งรับประทานหรือจะปรุงเป็นอาหารคาว-หวานรับประทาน -แก้อาการไอได้ และยังช่วยบำรุงร่างกาย นำรากฟักทอง น้ำมาต้มน้ำใช้ดื่ม -ขับพยาธิตัวดี ให้ใช้เมล็ดฟักทองสด ๖๐-๘๐ เมล็ด แกะเอาเฉพาะเนื้อในเมล็ด มารับประทาน หรือจะนำเนื้อในเมล็ดไปบดละเอียด แล้วเติมน้ำตาลเล็กน้อยพร้อมด้วยน้ำสุก ๒ แก้ว แล้วนำมาดื่ม ๓ ครั้งแต่ละครั้งห่างกัน ๒ ชั่วโมง

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
มะกรูด	-เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก เปลือกต้นเรียบ สีนํ้าตาล มีหนามแหลมตามกิ่งก้าน ใบเป็นใบประกอบที่มีใบย่อยใบเดี่ยว ออกเรียงสลับ ปลายใบและโคนใบมน ขอบใบเรียบ แผ่นใบเรียบเป็นมันสีเขียวเข้ม มีต่อมน้ำมันอยู่ตามผิวใบ มีกลิ่นหอมเฉพาะ ก้านใบมีปีกคล้ายใบ ดอกออกเป็นช่อตามซอกใบที่ปลายกิ่ง ดอกสีขาว โคนกลีบดอกติดกัน ผล เป็นรูปทรงกลมหรือรูปไข่ โคนผลเรียวเป็นจุก ผิวขรุขระ มีต่อมน้ำมัน ผลอ่อนสีเขียวแก่สุกเป็นสีเหลือง มีรสเปรี้ยว เมล็ดกลมรี สีขาว มีหลายเมล็ด	-บำรุงสายตาและกระดูก ใช้ดอกและยอดฟักทอง ลวกเป็นผัก -ยาบำรุงหัวใจ ขับลมในลำไส้ แก้แน่น แก้เสมหะ ผานผิวมะกรูดสดเป็นชิ้น เล็ก ๆ ๑ ช้อนแกงเติมการบูรหรือพิมเสน ๑ หยิบมือ ชงด้วยน้ำเดือดแช่ทิ้งไว้ ต้มแต่น้ำรับประทาน ๑ ถึง ๒ ครั้ง แต่ถ้ายังไม่ค่อยทุเลา จะรับประทานติดต่อกัน ๒-๓ วันก็ได้ -รักษาชันนะตุ รังแค น้ำคั้นจากผลสระผมทำให้ผมสะอาด - ยาขับลมในลำไส้ แก้แน่น ใช้ผิวจากผล
มะขาม	-เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ เปลือก ต้นสีเทาแกมนํ้าตาล ใบเป็นใบรวมออกเป็นคู่ ใบ ย่อยเป็นรูปขอบขนาน ดอกออกเป็นช่อเล็ก ๆ ที่ปลายกิ่ง แต่ละดอกมีกลีบรองดอกสีเหลืองอ่อน มีจุดประสีแดงอยู่ตรงกลางดอก ฝักมะขามแบ่งเป็นข้อ ๆ ฝักอ่อนสีเขียวเข้ม เนื้อสีเขียวอ่อน ติดเปลือก มะขามที่เกือบสุกมีสีเหลืองปนน้ำตาล เมื่อสุกเต็มที่มีสีน้ำตาลเข้ม เมล็ดค่อนข้างกลม สีดำและสีน้ำตาลเข้ม	-ถ่ายพยาธิ ใช้เมล็ดในที่มีสีขาว ๒๐-๒๕ เมล็ดต้มกับน้ำใส่เกลือเล็กน้อย รับประทานเนื้อทั้งหมด ๑ ครั้ง หรือคั่วให้เนื้อในเหลือง กะเทาะเปลือก แช่วน้ำให้นิ่ม เคี้ยวรับประทานเช่นถั่ว -แก้ท้องผูก ใช้เนื้อหุ้มเมล็ดคั่วเกลือ รับประทาน ระบายท้อง -แก้ไอ ขับเสมหะ ใช้เนื้อในฝักแก่หรือมะขามเปียกจิ้มเกลือ รับประทาน
มะตูม	-เป็นไม้ยืนต้นเปลือกต้นสีเทา แตกเป็นร่องตามยาว ใบ เป็นใบประกอบแบบนิ้วมือ ออกเรียงสลับ มีใบย่อย ๓ ใบ ใบย่อยใบปลาย รูปไข่ ปลายใบแหลม แผ่นใบ	-แก้ท้องเดิน ท้องเสีย ท้องร่วง โรคลำไส้เรื้อรังในเด็ก นำผลโตเต็มที่ผ่านเป็นชิ้นบาง ๆ ตากแห้งคั่วให้เหลือง ชงรับประทาน

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	บางเรียบเกลี้ยงเป็นมัน ก้านใบย่อยใบปลายจะยาวกว่าใบที่คู่กัน ดอกออกเป็นช่อตามซอกใบและปลายกิ่ง กลีบดอกมี ๔ กลีบ โคนติดกันปลายแยกเป็น ๔ แฉกรูปไข่กลับยาวด้านนอกสีเขียวย่อมน ด้านในสีขาวนวล มีน้ำเมือก มีกลิ่นหอม ผลรูปรีกลมหรือยาว ผิวเรียบเกลี้ยง เปลือกหนา แข็ง ผลอ่อนสีเขียว ผลสุกเป็นสีเขียวอมเหลือง เนื้อในสีส้มปนเหลือง นิยมเมล็ดมีจำนวนมาก	-บำรุงกำลัง รักษาธาตุ ขับลม ใช้ผลแก่จัดแต่ยังไม่สุก นำมาเชื่อมรับประทานต่างขนมหวาน -ยาระบายท้อง และยาประจำธาตุของผู้สูงอายุ ที่ท้องผูกเป็นประจำ รับประทานผลสุกต่างผลไม้
มะนาว	-เป็นไม้พุ่ม ผิวเปลือกลำต้นเรียบเกลี้ยง กิ่งอ่อนมีหนามแหลมตามซอกใบ ใบเรียงสลับรูปไข่ ปลายค่อนข้างแหลม ริมขอบใบหยัก ดอกเดี่ยวสีขาวเป็นช่อสั้น ๆ ออกตามซอกใบและปลาย กิ่ง มีกลิ่นหอม ผลกลมสีเขียวเกลี้ยงเป็นมัน ผลอ่อนมีสีเขียวเข้ม เมื่อแก่จะเป็นสีเหลือง ภายในผลมีถุงน้ำรูปรางรี รสเปรี้ยว	-ยาแก้ไอ ขับเสมหะ น้ำในผลที่โตเต็มที่ น้ำมะนาว ๒-๓ ช้อนแกง เมล็ดมะนาว ๑๐-๒๐ เมล็ดนำไปคั่วให้เหลือง บดให้ละเอียด เติมน้ำส้ม ๒-๕ เกล็ด ชงน้ำร้อนรับประทาน -ยาขับเสมหะ น้ำน้ำมะนาวเติมเกลือเล็กน้อย จิบ จะช่วยให้เสมหะถูกขับออก และเสียงดี ถ้าเป็นเมล็ดมะนาวนำไปคั่วให้เหลือง บดให้ละเอียด เติมน้ำส้ม ๒-๕ เกล็ดชงน้ำร้อนรับประทาน -ยาป้องกันหรือแก้โรคเลือดออกตามไรฟัน (ลักปิดลักเปิด) ใช้ น้ำจากผลที่แก่จัดไม่จำกัด เติมน้ำตาล น้ำแข็ง ใช้เป็นเครื่องดื่มหรือจะใส่น้ำอาหาร -ยาห้ามเลือด ใส่แผลสด ใช้ น้ำจากผล ครึ่งซอนชา หรือ ๑/๔ ช้อนแกง แผลถูกมีบาด เลือดไม่หยุด บีบน้ำมะนาวลงไป ๓-๔ หยด เลือดจะหยุด

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
มะรุ้ม	-เป็นไม้ยืนต้น เปลือกสีขาว รากหนานุ่ม ใบสลับแบบขนนก ๒ หรือ ๓ ใบชั้นหนึ่ง มีใบย่อย ๘-๑๐ คู่ ใบแบบรูปไข่รูปไข่หัวกลับรูปคูนาน ใต้ใบสีเขียวอ่อน ใบอ่อนมีขนสีเทา ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตามซอกใบ กลีบดอก สีขาวหรือขาวอมเหลืองแต้มสีแดงเข้าที่ใกล้ฐานด้านนอก ผลยาวเป็นฝัก ๓ เหลี่ยม เมล็ดมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เซนติเมตร ๓ ปี	-แก้เลือดออกตามไรฟัน แก้อักเสบ ใช้ใบสด - บำรุงร่างกาย ขับปัสสาวะ ขับน้ำตา ใช้ดอก ต้มทำน้ำชาดื่มช่วยให้นอนหลับสบาย -รักษาโรคปวดตามข้อ โรคเก๊าท์ รักษาโรครูมาติซึม และรักษาโรคผิวหนัง แก้ผิวหนัง ใช้แทนยารักษา ผิวให้ชุ่มชื้น รักษาโรคอันเกิดจากเชื้อรา นำเมล็ดมะรุ้มมาสกัดน้ำมันสามารถใช้ทำอาหาร -แก้ไอ รับประทานเนื้อในเมล็ด เป็นประจำสามารถเพิ่มภูมิต้านทานให้ร่างกายได้ -แก้โรค ปวดหลัง ปวดตามข้อ เปลือกจากลำต้น มีรสร้อน นำมาสับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่ผ้าห่อทำเป็นลูกประคบหนึ่งให้ร้อนนำมาใช้ประคบ
ส้มป่อย	-ไม้พุ่มรอเลื้อย มีหนามตามลำต้น กิ่ง ก้านและใบ ใบประกอบแบบขนนกสองชั้น เรียงสลับ ยาว ๗-๒๐ ซม. ใบย่อยรูปขอบขนาน ขนาดเล็ก ดอกช่อ ออกที่ซอกใบ เป็นช่อกลม กลีบดอกเป็นหลอด สีขาว ผลเป็นฝัก สีน้ำตาลดำ ผิวย่นขรุขระ ขอบมักเป็นคลื่น	-แก้ไข้ ฝักนำมาต้มกับน้ำดื่ม -ขับเสมหะ ด้วยการนำฝักมาบั้งให้เหลือง ใช้ชงกับน้ำจิบกินเป็นยา -แก้เส้นเอ็นพิการ ใบใช้ตำประคบ หรือตำห่อผ้าประคบเส้นช่วยให้เส้นเอ็นอ่อน -แก้โรคผิวหนังฝักใช้ตำพอกหรือชุบสำลีปิดแผล แก้โรคผิวหนัง ใช้ทำขี้ผึ้งปิดแผล
สะเดา	-เป็นไม้ยืนต้นเปลือกต้นแตกเป็นร่องลึกตามยาว ยอดอ่อนสีน้ำตาลแดง ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ออกเรียงสลับรูป	-แก้พิษโลหิต กำเดา แก่ริดสีดวงในลำคอ บำรุงธาตุ ขับลม ใช้เป็นอาหารผัก

ชื่อสมุนไพร	ลักษณะทั่วไป	สรรพคุณและวิธีใช้
	ใบหอก โคนใบมนไม่เท่ากัน ขอบใบจัก เป็นฟันเลื่อย แผ่นใบเรียบ สีเขียวเป็นมัน ดอก ออกเป็นช่อที่ปลายกิ่งขณะแตกใบอ่อน ดอกสีขาวนวล ผล รูปทรงรี ผิวเรียบ ผลอ่อนสีเขียว สุกเป็นสีเหลืองส้ม เมล็ดเดี่ยว รูปรี	-เป็นยาขมเจริญอาหาร ใช้ช่อดอกไม่จำกัด ลวกน้ำร้อน จัมน้ำปลาหวาน หรือน้ำพริก หรือใช้เปลือกสด ประมาณ ๑ ฝ่ามือ ต้มน้ำ ๒ ถ้วย แก้ว รับประทานครั้งละ ๑/๒ ถ้วย แก้ว
โหระพา	-เป็นพืชล้มลุก ลำต้นมีขนาดเล็ก มีลักษณะหรือลักษณะพิเศษของโหระพาดังนี้ เป็นพืชที่มีอายุได้หลายฤดู มีลักษณะลำต้นเป็นสีเหลี่ยมและเป็นพุ่ม ลำต้นจะแตกแขนงได้มากมาย กิ่งก้านมีสีม่วงแดง มีขนอ่อนๆ ที่ผิวลำต้น ใบมีรูปร่างแบบรูปไข่ปกติจะยาวไม่เกิน ๒ นิ้ว ใบจะเรียงตัวแบบตรงกันข้ามกัน ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อย ใบมีสีเขียวอมม่วงและมีก้านใบยาว ดอกโหระพา ดอกมีขนาดเล็กสีขาวหรือม่วงจะออกเป็นช่อคล้ายฉัตรที่ยอด ดอกมีทั้งสีม่วงแดงอ่อน และสีขาว ในแต่ละดอกจะมีเกสรตัวผู้ ๔ อัน รังไข่แต่ละอันจะมีสีม่วง เมล็ดมีสีดำมีกลิ่นหอมทั้งต้น	-ช่วยแก้หวัดและช่วยในการขับเหงื่อ ด้วยการนำใบและต้นสดมาต้มเข้าด้วยกันแล้วเอาน้ำมาดื่ม -แก้อาการสะอึก ด้วยการนำใบโหระพาสดพร้อมขิงสดแช่น้ำเดือดแล้วนำมาดื่มในขณะที่ยังร้อน -ช่วยบรรเทาอาการคลื่นไส้อาเจียน ด้วยการนำใบโหระพามาคั้นเอาน้ำสดให้ได้ประมาณ ๑ ช้อนโต๊ะ ผสมกับน้ำอ้อย ๒ ช้อนผสมกับน้ำอุ่นแล้วนำมาดื่มวันละ ๒ ครั้ง -แก้อาการฟกช้ำจากการกระทบกระแทก หกล้ม ทุบกด ด้วยการนำใบตำแล้วพอก

จากตารางที่ ๔.๔ คุณสมบัติของสมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน พบว่าประชาชนในชุมชนบ้านหัวฝาย มีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน แบ่งออกเป็น ๔ ชนิด ดังนี้ ๑) พืชล้มลุก ประกอบด้วยสมุนไพร ๑๓ ชนิด ได้แก่ กระชาย กระเทียม กลั้ว น้ำว่า ขมิ้นชัน ข่า ขิง ขะพลู่ ตะไคร้ ตะไคร้หอม เตยหอม โพลี พักทองและโหระพา ๒) ไม้พุ่ม ประกอบด้วยสมุนไพร ๕ ชนิด ดังนี้ กระเพรา ชะอม พริก มะนาวและส้มป่อย ๓) ไม้ยืนต้น ประกอบด้วยสมุนไพร ๑๐ ชนิด ดังนี้ ขุนนุ ขี้เหล็ก แคบ้าน น้อยหน่า ฝรั่งมะกรูด มะขาม มะตูม มะรุมและสะเดา ๔) ไม้เลื้อย ประกอบด้วยสมุนไพร ๑ ชนิด ดังนี้ ตำลึง

นอกจากนี้ยังผลจากการศึกษาพบว่า สมุนไพรพื้นบ้านที่ประชาชนในชุมชนบ้านหัวฝายนำมา รักษาอาการเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มโรค ดังรายละเอียดต่อไปนี้^๑

๑) กลุ่มโรคระบบทางเดินอาหาร รักษาอาการเจ็บป่วย ท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด อาการท้องผูก อาการท้องเสีย ถ่ายพยาธิ ประกอบด้วยสมุนไพร ๑๕ ชนิด ดังนี้ กระชาย กระเทียม กระเพรา กล้วยน้ำว่า ขมิ้นชัน ข่า ขิง ขี้เหล็ก ชะพลู ชะอม ตะไคร้ ไพล ฟักทอง มะขามและมะตูม

๒) กลุ่มโรคระบบทางเดินหายใจ รักษาอาการเจ็บป่วย อาการไอ เจ็บคอและระคายคอ จากเสมหะ ประกอบด้วยสมุนไพร ๖ ชนิด ดังนี้ ขิง ฟักทอง มะกรูด มะขาม มะนาวและส้มป่อย

๓) กลุ่มโรคระบบขับถ่าย รักษาอาการเจ็บป่วย เช่น อาการขัดเบา ขับปัสสาวะ ประกอบด้วยสมุนไพร ๓ ชนิด ดังนี้ ตะไคร้ เตยหอมและฟักทอง

๔) กลุ่มโรคโรคผิวหนัง รักษาอาการเจ็บป่วย อาการกลาก เกาต์ หิด ผี แผลพุพอง อาการแพ้ อักเสบจากแมลง สัตว์กัดต่อย อาการลมพิษ ผื่นคันตามผิวหนัง ประกอบด้วยสมุนไพร ๔ ชนิด ดังนี้ กระเทียม กระเพรา ขมิ้นชันและฟักทอง

๕) กลุ่มโรคอาการเจ็บป่วยอื่น ๆ รักษาอาการเจ็บป่วย อาการเคล็ด ขัดยอก อาการนอนไม่หลับ ร้อนใน ยาบำรุงกำลัง ประกอบด้วยสมุนไพร ๔ ชนิด ดังนี้ ขนุน ขิง ขี้เหล็ก ไพลและมะตูม

และพบว่ามีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันในรูปแบบดั้งเดิม คือ การนำส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพรมาใช้ในรูปแบบต่าง ๆ^๒ ดังนี้

๑) ใช้ในรูปสมุนไพรสด ๆ ทั้งนี้สมุนไพรพื้นบ้านบางชนิดนิยมนำมาใช้ในรูปสมุนไพรสดจึงจะให้ผลดี เช่น กระเทียม ใช้รักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด นำกลีบกระเทียมสดปอกเปลือกเคี้ยวรับประทาน ครั้งละ ๕-๗ กลีบหลังอาหารหรือเมื่อมีอาการ ไพล ใช้แก้บิด ท้องเสีย นำเหง้าไพลสด ๔-๕ แว่น ตำให้ละเอียดคั้นเอาแต่น้ำดื่มเกลือครึ่งช้อนชา ใช้รับประทานหรือผสมกับน้ำปูนใสรับประทาน เป็นต้น

๒) คั้นเอาน้ำดื่ม ใช้สมุนไพรสด ๆ ตำให้ละเอียดจนเหลว ถ้าไม่มีน้ำให้เติมน้ำลงไปเล็กน้อย เพื่อคั้นเอาน้ำยาที่ได้มาดื่ม เช่น โหระพา ช่วยบรรเทาอาการคลื่นไส้ อาเจียน ด้วยการนำใบ

^๑ อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์ นิสานถ แก้ววินัด, **คู่มือภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพ**, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://i4biz.nrct.go.th/download/ebook/70017.pdf>

^๒ อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์ นิสานถ แก้ววินัดและนิติพัฒน์ พัฒนฉัตรชัย, **ตามรอยสมุนไพรพื้นบ้านภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ จังหวัดสุรินทร์**, อังโน อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์ นิสานถ แก้ววินัด, **คู่มือภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพ**, ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://i4biz.nrct.go.th/download/ebook/70017.pdf>

โหระพามาคั้นเอาน้ำสดให้ได้ประมาณ ๑ ขอนโต๊ะ ผสมกับน้ำอ้อย ๒ ขอนผสมกับน้ำอุ่น แล้วนำมาดื่มวันละ ๒ ครั้ง เป็นต้น

๓) ยาต้ม นำสมุนไพรรสเฝื่อนแล้วเติมน้ำสะอาดพอท่วมยาคนให้เข้ากัน แช่ทิ้งไว้ประมาณครึ่งชั่วโมง ใช้ไฟขนาดกลางต้มให้เดือด พอเดือดแล้วลดไฟลงต้มต่อไป คอยคนอยู่เสมอเพื่อไม่ให้ยาไหม้ เช่น ขิง เป็นยาแก้อาเจียน ใช้ขิงแก่สดหรือแห้ง ขิงสดขนาดหัวแม่มือทุบให้แตก ถ้าแห้ง ๕-๗ ชิ้น ต้มกับน้ำดื่ม นำขิงสด ๓ หัว หัวโตยาวประมาณ ๕ นิ้ว ใส่ น้ำ ๑ แก้ว ต้มจนเหลือ ๑/๒ แก้ว รินเอาน้ำดื่ม **ขี้เหล็ก** แก้อาการนอนไม่หลับ กังวล เบื่ออาหาร นำใบขี้เหล็กสดหนัก ๕๐ กรัม หรือใบแห้งหนัก ๓๐ กรัม ต้มเอาน้ำดื่มก่อนนอน ดื่มครั้งละ ๑-๒ ขอนชา ก่อนนอน เป็นต้น

๔) ยาขง มักได้จากการนำเอาส่วนของสมุนไพรมาล้างให้สะอาด ผึ่งลมหรือตากให้แห้ง เติมน้ำเดือดลงในสมุนไพรรสเฝื่อนนั้นทิ้งไว้ ๓-๕ นาที เช่น มะตูม แก้ก้องเดิน ท้องเสีย ท้องร่วง โรคลำไส้เรื้อรังในเด็ก นำผลมะตูมโตเต็มที่ผ่าเป็นชิ้นบาง ๆ ตากแห้งแล้วให้เลื่องซังรับประทาน เป็นต้น

๕) ยาลูกกลอน เหตุที่ต้องนำสมุนไพรมานำมาเป็นยาลูกกลอนนั้น เนื่องจากสมุนไพรดังกล่าวมักจะมีรสที่ไม่ค่อยชวนรับประทาน การทำเป็นยาเม็ดแบบลูกกลอน(เม็ดกลม) เพื่อให้การใช้หรือรับประทานสะดวกขึ้น เช่น **ไพล**-เป็นยารักษาหิด นำเหง้าไพลแห้ง ๕ ส่วน พริกไทย ดิบลี อย่างละ ๒ ส่วน กานพลู พิมเสน อย่างละ ๑/๒ ส่วน บดผสมรวมกัน ใช้ผงยา ๑ ขอนชา ชงน้ำร้อนรับประทานหรือปั้นเป็นลูกกลอนด้วยน้ำผึ้งขนาดเท่าเม็ดพุทรา รับประทานครั้งละ ๒ ลูก

๖) ยาพอก นำสมุนไพรรสเฝื่อน ๆ ที่ล้างสะอาดดีแล้วมาตำให้ละเอียดและเติมน้ำเพื่อให้ออกฤทธิ์ดีขึ้น แล้วนำยาที่ได้ไปพอกแผลตามต้องการ เช่น **ส้มป่อย** แก้กโรคผิวหนัง นำฝักส้มป่อยมาตำพอกหรือซุบสำลีปิดแผล **โหระพา** แก้อาการฟกช้ำจากการกระทบกระแทก หกล้ม ทุบด้วยการนำใบโหระพาตำแล้วพอกบริเวณแผล

๗) ยาตอง การตองส่วนใหญ่นิยมตองกับเหล้า ด้วยการนำด้วยยาห่อผ้าขาวบางสะอาดใส่โหลเทเหล้าลงไปให้ท่วมยา ปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ ๗-๑๔ วัน ก็สามารถรินเอาน้ำยามาใช้ได้ เช่น **ขี้เหล็ก** แก้อาการนอนไม่หลับ กังวล เบื่ออาหาร นำใบขี้เหล็กสดหนัก ๕๐ กรัม หรือใบแห้งหนัก ๓๐ กรัม ใช้ใบอ่อนทำเป็นยาตองเหล้า ดื่มครั้งละ ๑-๒ ขอนชา ก่อนนอน

๔.๑.๓ การอนุรักษ์สมุนไพรรักษาของชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย มีวิธีการอนุรักษ์สมุนไพรรักษาตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ๔ วิธีดังนี้

๑) การปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของสมุนไพรรักษา ในการปลูก การขยายพันธุ์และการรู้วิธีการนำสมุนไพรรักษาบ้านมาใช้รักษาโรคและส่งเสริมสุขภาพ ตามที่บรรพบุรุษได้สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่นให้คงอยู่ต่อไป ซึ่งโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายได้สอนนักเรียนผู้สูงอายุและกลุ่มสมาชิกรักษาสสมุนไพรรักษาปลูกสมุนไพรรักษาบ้าน อาทิเช่น ไพล กระชาย ตะไคร้ เป็นต้น

เพื่อนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร สำหรับผลิตภัณฑ์สมุนไพร ทำยาต้ม ยาหม่อง เป็นต้น โดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชนที่สนับสนุนด้านงบประมาณ^๓ จนเกิดเป็นหมู่บ้านที่ปลูกสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพร และเพื่อรับประทานเป็นอาหารได้จนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

นอกจากนั้นยังพบอีกว่า ประชาชนในชุมชนบ้านห้วยฝายยังขาดองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรบ้านเพราะขาดการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาด้านวิธีใช้สมุนไพรในการรักษาโรค รู้เฉพาะบางชนิดที่ใช้อยู่เป็นประจำเท่านั้น^๔ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ไม่รู้จักชนิดของสมุนไพรเพราะขาดการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ ดังนั้นโรงเรียนผู้สูงอายุวัดห้วยฝายจึงได้เชิญแพทย์/เจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาให้ความรู้เรื่องเกี่ยวกับสมุนไพร เพื่อให้นักเรียนผู้สูงอายุสมาชิกกลุ่มรักษาสสมุนไพรและผู้สนใจทั่วไปได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของสมุนไพร เพื่อให้หันมาสนใจและตื่นตัวกับเรื่องของสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น จากที่เคยเลือนหายไปจากวิถีชีวิตของคนสมัยนี้ไปในชวงหนึ่ง โดยมีการชี้ชวน ชี้แนะให้เห็นคุณค่าและใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในรูปแบบต่าง ๆ เช่น บริโภคโดยตรงด้วยการนำมาปรุงเป็นอาหารแต่ละมื้อ เป็นอาหารเสริมสุขภาพหรือนำมาใช้เป็นยา ใช้ผลิตภัณฑ์ที่มีสมุนไพรผสมอยู่

อันที่จริงแล้วสมุนไพรพื้นบ้านแต่ละชนิดมีสรรพคุณหรือคุณสมบัติทางยาในตัวเอง เพื่อบำบัดโรคหรืออาการบางอย่าง แต่เพื่อให้มีสรรพคุณในการรักษาแตกต่างกันไปหรือมีผลดีขึ้น จึงมีการนำสมุนไพรหลายชนิดมาผสมกัน แต่โบราณมีวิธีปรุงยาในลักษณะต่าง ๆ กันไป เช่น ต้ม บดแล้วผสมกัน ชงด้วยน้ำดื่มหรือรับประทาน จึงมีการเรียกยาที่มาจากสมุนไพรต่าง ๆ กันตามยุคสมัย ตามวิธีการผลิตการใช้และอื่น ๆ เช่น ยาสมุนไพร ยากลับบ้าน พบว่าพืชผักต่าง ๆ ที่รับประทานเป็นอาหารทุกวันหรือปลูกเป็นไม้ประดับบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่รู้จักดี ล้วนเป็นสมุนไพรทั้งสิ้น สมุนไพรแต่ละชนิดมีสรรพคุณต่าง ๆ กัน นำมาใช้ประโยชน์ในคราวจำเป็นได้กับอาการของโรคที่ไม่รุนแรงนัก เช่น ท้องผูก ท้องเดิน คลื่นไส้ขย้อน น้ำร้อนลวก เป็นต้น เป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายได้ด้วย

ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาวิจัย ถึงความเป็นมาในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้าน และวิธีใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านให้คงอยู่ จึงร่วมกันหาแนวทางสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้าน โดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้มีการดำรงอยู่และมีการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างยั่งยืนภายในชุมชนและนำมาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไปได้นั้น ชุมชนต้องทำอย่างไรที่จะทำให้สมุนไพรพื้นบ้านที่มีอยู่ นำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างต่อเนื่องไม่หายไปจากพื้นที่ ดังนั้นโรงเรียนผู้สูงอายุวัดห้วยฝาย จังหวัดเชียงราย

^๓ สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดห้วยฝาย ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

^๔ สัมภาษณ์ นางศรีประภา วาณิชพิพัฒนกุล หมออนามย์ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพรร่วมกับชุมชนบ้านหัวฝายจึงได้จัดตั้ง “ธนาคารสมุนไพร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมสมุนไพร เพื่อนำมาผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพร อาทิเช่น ลูกประคบสมุนไพร ทำยาต้ม ยาหม่อง เป็นต้น ด้วยการซื้อสมุนไพรจากนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและเกษตรกรทั่วไป โดยมีการจัดตั้งเป็นสหกรณ์ โดยนักเรียนผู้สูงอายุสมัครเป็นสมาชิกและเข้าถือหุ้นสหกรณ์ และมีการแบ่งปันผลประโยชน์จากรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์^๕ และที่สำคัญเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรมีแหล่งจำหน่ายสมุนไพรและเพื่อให้ชุมชนรู้จักการใช้สมุนไพรรักษาโรคและนำมาเป็นอาหารได้ ตลอดทั้งเป็นการสร้างหมู่บ้านที่อนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านเหล่านั้นไม่ให้สูญหายไปและเป็นสืบทอดภูมิปัญญาเกี่ยวสมุนไพรพื้นบ้านให้กับเยาวชนรุ่นหลังต่อไป

ภาพที่ ๔.๕

ธนาคารสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๖

สมุนไพรที่สมาชิกธนาคารสมุนไพรมานำมาจำหน่าย

๒) การปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า กลุ่มรักษัสมุนไพรและเกษตรกรในชุมชนบ้านหัวฝาย ปลูกสมุนไพรพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเกษตรกรยังขาดความรู้เรื่องวิธีการเพาะปลูกและการขยายพันธุ์ ส่วนใหญ่ปลูกไว้ในบริเวณหัวไร่ปลายนา ริมรั้วรอบบ้านและพื้นที่สาธารณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่โรงเรียนร้างในชุมชนบ้านหัวฝาย นอกจากนี้ มีการส่งเสริมให้นักเรียนผู้สูงอายุ สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพรปลูกสมุนไพรที่บ้านก่อน เพื่อความสะดวกแก่การดูแลและมีเวลาดูแลอย่างต่อเนื่อง เมื่อปลูกที่บ้านตนเองแล้ว จากนั้นก็จะขยายไปยังชุมชนใกล้เคียงต่อไป^๖ การปลูกสมุนไพรในชุมชนในปัจจุบันพบว่าการปลูกสมุนไพรอยู่ในบริเวณทั่วไป มีการให้ความรู้แก่นักเรียนผู้สูงอายุ โดยโรงเรียนผู้สูงอายุได้เชิญนักวิชาการเกษตร มาบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงดินให้เหมาะกับการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน แก่นักเรียนผู้สูงอายุ สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพรและเกษตรกร และเชิญวิทยากรมาให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้านสำหรับรักษาโรค

^๕ สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

^๖ สัมภาษณ์ นางละมัย จันทรทะรัง ประธานกลุ่มสมุนไพร ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

ต่าง ๆ ชนิดพันธุ์สมุนไพรและสรรพคุณของสมุนไพร ตลอดจนทั้งให้ความรู้ในการนำสมุนไพรที่ปลูกไว้มาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพร ชนิดต่าง ๆ เช่น ลูกประคบสมุนไพร สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง ยาต้มสมุนไพร เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๗

นักวิชาการเกษตรบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงดิน

ภาพที่ ๔.๘

สอนผู้สูงอายุปลูกพืชสมุนไพร

๓) การฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานในการรวมกลุ่มการพัฒนาอาชีพ มีการนำความรู้ด้านการแพทย์ สาธารณสุข วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาช่วยเพื่อต่อยอดใช้ในการผลิตสินค้าสมุนไพร การตลาดและการบริหาร ตลอดจนการป้องกันและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยการปลูกสมุนไพรพื้นบ้านไว้กินเอง ทำยากินเอง หันกลับมาใช้และศึกษาเรื่องของสมุนไพรพื้นบ้านที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งสมัยก่อนคนกินสมุนไพรเป็นอาหาร ไม่ได้กินเป็นยารักษาโรคเหมือนอย่างเช่นในปัจจุบัน เป็นการสะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนในอดีตที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ จากวัฒนธรรมการกินอาหารแต่ละชนิดจะอุดมไปด้วยยาสมุนไพรและสารอาหารที่ช่วยบำรุงร่างกาย คนในอดีตมีความเชื่อว่าสมุนไพรคือ อาหารและยาของทุกคน ดังนั้นชุมชนควรจัดกิจกรรมรวมพลังปลูกสมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นมรดกแก่คนรุ่นต่อไป^๗ ซึ่งสมุนไพรพื้นบ้านที่จะนำมาปลูกนั้นควรมีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในพื้นที่ของชุมชน โดยให้การสนับสนุนในการรักษาสมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชนให้คงอยู่และสามารถใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป

นอกจากนั้นพบว่ามีการณรงค์ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์ความหลากหลายของพืชสมุนไพร โดยการดูแลรักษาฟื้นฟูพื้นที่ที่เป็นแหล่งสมุนไพรพื้นบ้าน และขยายพันธุ์ปลูกเพิ่มในพื้นที่สวนครัวรอบบ้าน เพื่อสะดวกแก่การใช้ประโยชน์และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สวยงามให้แก่ชุมชน มีการปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยให้มีสาระในการ

^๗ สัมภาษณ์ นางละมัย จันทรทะรัง ประธานกลุ่มสมุนไพร ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

ถ่ายทอดที่ครอบคลุมการใช้ประโยชน์สมุนไพรทางตรงและแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร ทั้งใช้เป็นอาหารเป็นยา มีการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านที่ปลูกเป็นครัวเรือนได้รอบบ้านและอยู่ในป่าธรรมชาติ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมชุมชน ซึ่งผู้ถ่ายทอดเป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นหลักและเสริมโดยนักวิชาการ โดยมีผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนซึ่งกระบวนการถ่ายทอดมี ๓ ขั้นตอน ดังนี้ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติและการฝึกทักษะ ส่วนวิธีการถ่ายทอดควรใช้วิธีที่หลากหลาย เช่น การบรรยายจากปราชญ์และนักวิชาการ การใช้สื่อการประชุมปฏิบัติการเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติโดยมีสื่อที่เป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร วัสดุทัศนและของจริงใช้ในการถ่ายทอด ผู้รับการถ่ายทอดเป็นผู้สนใจอยากรู้และสมัครใจเข้าร่วม ได้แก่ นักเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย สมาชิกกลุ่มรักษาสวนไพร ผลของการถ่ายทอดภูมิปัญญาทำให้คนในชุมชนเป็นผู้ที่มีความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการจัดการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรทั้งจากแหล่งธรรมชาติและปลูกเพิ่มในครัวเรือน ทำให้ชุมชนมีความหลากหลายทางชีวภาพของสมุนไพรพื้นบ้านเพิ่มขึ้น ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนบ้านหัวฝาย

ภาพที่ ๔.๙

อบรมทำสเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง

ภาพที่ ๔.๑๐

ผู้สูงอายุเรียนรู้การสกัดสมุนไพร

๑.๔) การเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ชุมชนบ้านหัวฝายมีการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างกว้างขวาง โดยการใช้สื่อและวิธีการต่าง ๆ อาทิเช่น การนำเสนอสินค้าสมุนไพรแก่หน่วยงาน องค์กรภาครัฐและเอกชนที่มาศึกษาดูงานด้านการจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุที่โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย กว่า ๔๐๐ คณะ ตลอดทั้งออกบูธนิทรรศการ แสดงและจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น^๘ นอกจากนั้นคณะครูและนักเรียนของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายยังไปเป็นวิทยากรอบรมให้ความรู้

^๘ สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑

ด้านสมุนไพรแก่เครือข่ายโรงเรียนผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงราย กว่า ๑๔๐ แห่งเครือข่ายใน ๑๘ จังหวัดภาคเหนือและกลุ่มโรงเรียนผู้สูงอายุต่างจังหวัดนอกจากภาคเหนือที่มีความสนใจติดต่อให้ไปเป็นวิทยากรให้ความรู้ด้านการผลิตสมุนไพร^๙ ตลอดทั้งมีการเสริมสร้างปราชญ์ชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้สมุนไพรให้มีโอกาสแสดงศักยภาพด้านภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรอย่างเต็มที่ ด้วยการยกย่องประกาศเกียรติคุณในลักษณะต่าง ๆ อาทิเช่น มอบเกียรติบัตร เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๑๑

จัดบวรนิทรรศการและจัดแสดงสินค้า

ภาพที่ ๔.๑๒

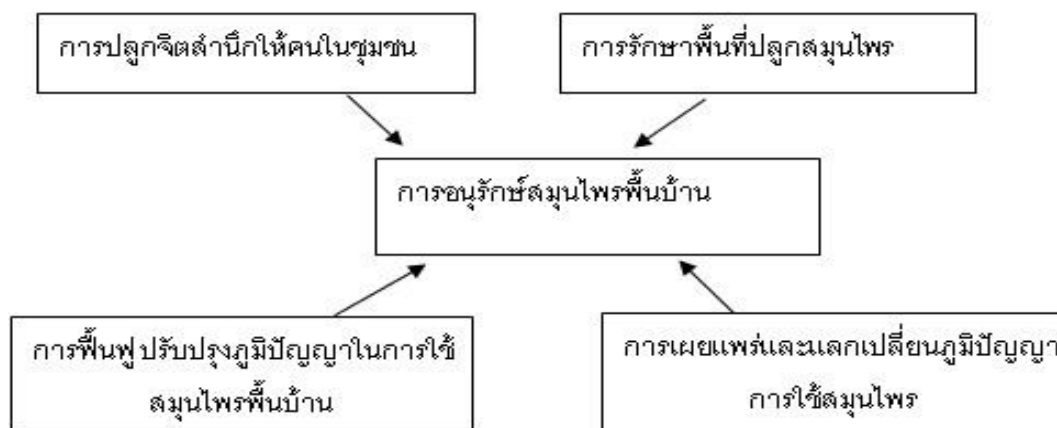
นำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกจำหน่าย

นอกจากนั้น พบว่า นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายที่เป็นสมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพรและเกษตรกรทั่วไป มีการแลกเปลี่ยนพันธุ์สมุนไพรกันเพื่อเป็นการขยายพันธุ์สมุนไพรให้มีความหลากหลายเพื่อปลูกในบริเวณบ้าน พื้นที่ของแต่ละครอบครัวและขยายพื้นที่ไปสู่ชุมชนอื่น^{๑๐} ทำให้มีการอนุรักษ์พันธุ์สมุนไพรบ้านให้คงอยู่ เป็นการสร้างองค์ความรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรไปสู่การอนุรักษ์และขยายพันธุ์ให้มีความหลากหลาย โดยการส่งเสริมและสนับสนุนการเพาะพันธุ์สมุนไพรให้มีความหลากหลายมากขึ้น

สรุปขบวนการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น มี ๔ วิธีดังนี้ ๑)การปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญ ในการปลูก การขยายพันธุ์และการรู้วิธีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ ๒)การปลูกสมุนไพรพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ๓)การฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และ๔)การเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านดังได้แสดงไว้ ในภาพที่ ๔.๑๓

^๙ สัมภาษณ์ นางสาวจันทร์เพ็ญ ตัวสือ ครูอาสาโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐} สัมภาษณ์ นางละมัย จันทร์ทะรัง ประธานกลุ่มรักษาสุมไพร ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

ภาพที่ ๔.๑๓

แผนผังการอนุรักษ์สมุนไพรมนไพรพื้นบ้าน

๔.๑.๔ ปัญหาของสมุนไพรมนไพรในชุมชนบ้านหัวฝาย ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า

๑) สภาพปัญหาด้านการดำเนินงาน พบว่าปัจจุบันกลุ่มรักษสมุนไพรมนไพร ชุมชนบ้านหัวฝาย ได้ประสบปัญหาในการดำเนินงาน ๔ ด้าน ดังนี้^{๑๑}

๑.๑ ด้านการขนส่งสินค้า เมื่อมีผู้สนใจสั่งซื้อผลิตภัณฑ์สมุนไพรมนไพรของกลุ่มรักษสมุนไพรมนไพร สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรมนไพรและนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายจะทำการผลิตสินค้าตามคำสั่งซื้อ และจัดส่งสินค้า โดยใช้วิธีการจัดส่งสินค้าทางไปรษณีย์ ทำให้มีอัตราค่าจัดส่งค่อนข้างแพง ปัจจุบันสำหรับการจัดส่งสินค้าภายในประเทศจะใช้บริการของ Kerry ซึ่งอัตราค่าขนส่งจะถูกลงเล็กน้อย^{๑๒} ส่วนการส่งสินค้าไปต่างประเทศใช้บริการของไปรษณีย์

๑.๒ ด้านการทำสมุนไพรมนไพร สำหรับเครื่องมือในการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรมนไพรของกลุ่มรักษสมุนไพรมนไพรที่ใช้อยู่ไม่ทันสมัย เช่น ใช้เขียง ใช้มีดทำครัวในการหั่นสมุนไพรมนไพร ใช้วิธีตากแดดแบบธรรมชาติ ไม่มีเครื่องอบสมุนไพรมนไพร ทำให้เมื่อถึงฤดูฝนไม่สามารถตากสมุนไพรมนไพรได้ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สมุนไพรมนไพรที่รับซื้อจากสมาชิกรุ่นนั้นราขึ้นทำให้เกิดความเสียหาย^{๑๓} ดังนั้นโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายได้นำคณะสมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรมนไพรไปศึกษาดูงานวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพรมนไพรและดูวิธีการผลิตสมุนไพรมนไพร การปลูกสมุนไพรมนไพร ที่ไม้มหอมฟาร์ม ตำบลเจริญเมือง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย เพื่อเป็นการ

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

^{๑๒} สัมภาษณ์ นางจันทร์ ตาแปง สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรมนไพร ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

แก้ปัญหาความเสียหายของสมุนไพรจากการขึ้นรา ด้วยการสั่งซื้อเตาอบพลังงานแสงอาทิตย์ เพื่อใช้ในการอบสมุนไพร ทำให้สามารถเก็บรักษาสมุนไพรไว้ทำผลิตภัณฑ์ได้ดียิ่งขึ้น

ภาพที่ ๔.๑๔

ดูงานวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๑๕

เตาอบพลังงานแสงอาทิตย์ ใช้ในการอบสมุนไพร

๑.๓ ด้านการปลูกสมุนไพร ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพรและเกษตรกรจะปลูกสมุนไพรในพื้นที่บริเวณบ้าน บริเวณไร่นาของตนเอง^{๑๔} ซึ่งสมุนไพรที่ปลูกส่วนใหญ่จะเป็นพืชผักพื้นบ้านที่นำมาใช้เป็นสมุนไพรพื้นบ้านด้วย อาทิเช่น ขมิ้น ไพล ตะไคร้ มะกรูด ใบเตย พริก ข่า เป็นต้น^{๑๕} ทำให้บางครั้งสมุนไพรที่ปลูกได้จึงไม่มีคุณภาพสำหรับการนำมาทำผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับสมุนไพร ดังนั้นโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายจึงได้เชิญวิทยากรมาอบรมและสอนนักเรียนผู้สูงอายุให้มีความรู้ตั้งแต่การเตรียมดิน ปรับปรุงดินให้มีความเหมาะสมกับการปลูกสมุนไพร ตลอดจนการสอนวิธีการปลูกสมุนไพรและการดูแลรักษาสมุนไพรที่ถูกต้อง

นอกจากนั้นพบว่า วัดหัวฝายร่วมกับบริษัทโตโยต้า สาขาพาน ชุมชนบ้านหัวฝาย ได้จัดทำโครงการส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุด้านสมุนไพร เรื่องการปลูกพืชสมุนไพร เช่น ไพล ขมิ้น และเรื่องการผลิตสินค้าสมุนไพร เช่น ลูกประคบ น้ำมันนวด เป็นต้น^{๑๖}

^{๑๔} สัมภาษณ์ นางจันทร์คำ ตันหล้า สมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพร ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

^{๑๕} สัมภาษณ์ นางพิศมัย วงศ์แก้ว สมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพร ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑..

ภาพที่ ๔.๑๖

คณะผู้วิจัยลงพื้นที่เกษตรกรเตรียมปลูกสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๑๗

เตรียมพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพร

๑.๔ ด้านการตลาด ปัจจุบันผลิตภัณฑ์สมุนไพรของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและกลุ่มรักสมุนไพรที่ผลิตขึ้นเพื่อจัดจำหน่ายนั้น พบว่าหีบห่อผลิตภัณฑ์ไม่มีความดึงดูดใจลูกค้า^{๑๗} จึงได้มีแนวคิดที่จะออกแบบหีบห่อผลิตภัณฑ์สมุนไพรให้มีความสวยงามและดึงดูดลูกค้าต่อไป นอกจากนี้พบว่า ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของกลุ่มรักสมุนไพร เน้นเรื่องสุขอนามัย ความสะอาด มีการตรวจสอบคุณภาพสินค้าทุกชิ้นและจะทำการผลิตสินค้าสมุนไพรเมื่อมีผู้สนใจสั่งซื้อไปจำหน่ายและเมื่อมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายได้รับเชิญไปร่วมงานหรือกิจกรรม โดยจะไม่ผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรกักตุนไว้ เพื่อความสดใหม่ของผลิตภัณฑ์สมุนไพร และมีการจัดส่งไปจำหน่ายในต่างประเทศ เช่น ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน เป็นต้น โดยการประสานจากคนไทยที่เคยใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของวัดหัวฝายและได้ผลดี จึงรับเป็นตัวแทนจำหน่ายสินค้าในประเทศนั้น ๆ^{๑๘}

ภาพที่ ๔.๑๘

สมาชิกกลุ่มรักสมุนไพรเตรียมสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๑๙

กลุ่มรักสมุนไพรเตรียมจัดส่งผลิตภัณฑ์สมุนไพร

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑..

^{๑๘} สัมภาษณ์ นางละมัย จันทระรัง ประธานกลุ่มรักสมุนไพร ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑..

๒) สภาพปัญหาการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน พบว่า ชุมชนบ้านหัวฝายมีการเรียนรู้การใช้สมุนไพรจากบรรพบุรุษ โดยหมอพื้นบ้านเป็นผู้รับการสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ ตามความสามารถ ในการเลือกใช้สมุนไพรมาปรับใช้กับชีวิตประจำวันเพื่อการดำรงอยู่ได้ มีการเรียนรู้การแพทย์แผนไทยเพิ่มเติมและการศึกษาค้นคว้าเรียนรู้แพทย์พื้นบ้าน มีการนำความรู้การใช้สมุนไพรมาใช้รักษาคนป่วย โดยการใช้ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านด้วยวิธีต่าง ๆ การใช้สมุนไพรรักษาโรคร่วมกับการนวดแผนโบราณที่ใช้ลูกประคบสมุนไพรในสมัยโบราณ มีการใช้คาถาอาคมประกอบกับการใช้สมุนไพรรักษาผู้ป่วยและมีการประเมินผู้ป่วยด้วยถ้าไม่หายก็แนะนำให้ไปรักษากับแพทย์แผนปัจจุบัน

ปัญหาการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย พบว่า ปัญหาของการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้าน คือ ไม่มีผู้สืบทอดความรู้ ไม่มีเกษตรกรรุ่นใหม่ที่สนใจ เพราะเกษตรกรที่มีความรู้การปลูกสมุนไพรพื้นบ้านและมีประสบการณ์หรือประสบความสำเร็จในการปลูกสมุนไพร ไม่มีการจดบันทึกเป็นตำราหรือเอกสารไว้ เกษตรที่ปลูกสมุนไพรพื้นบ้านส่วนใหญ่ล้วนเป็นผู้สูงอายุและปลูกตามยถากรรม^{๑๙} นอกจากนั้นพบว่าผู้ปลูกสมุนไพรพื้นบ้านเป็นการปลูกตามคำแนะนำของวิทยากรและครูที่มาสอนในโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ทำให้นักเรียนผู้สูงอายุและสมาชิกกลุ่มรักษาสมาชิกสมุนไพรพื้นบ้านที่มีคุณภาพเพิ่มมากขึ้น^{๒๐} แต่การปลูกสมุนไพรพื้นบ้านยังคงจำกัดอยู่กับผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากไม่มีคนรุ่นใหม่ที่สนใจในการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน เพราะคนรุ่นใหม่ไม่สนใจในอาชีพเกษตรกรของบรรพชน ซึ่งทำให้เกิดปัญหา ๓ ประการดังนี้

๑) ปัญหาขาดผู้รับการถ่ายทอด เป็นปัญหาที่คนรุ่นใหม่และผู้ปกครองในชุมชนไม่สนใจภูมิปัญญาการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน เนื่องมาจากการได้รับวัฒนธรรมและค่านิยมสมัยใหม่และการไม่เห็นความสำคัญ คุณค่าและประโยชน์ของสมุนไพรพื้นบ้าน นอกจากนี้เกษตรกรปลูกสมุนไพรพื้นบ้านยังขาดกลูกลานรับการสืบทอด

๒) ปัญหาเนื้อหาในการถ่ายทอด ยังไม่มีการดำเนินการจัดทำเอกสารประกอบการถ่ายทอด ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากการที่ปราชญ์ท้องถิ่นมองว่าไม่มีผู้รับการถ่ายทอดที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมที่จะรับการถ่ายทอดเนื้อหาภูมิปัญญาการปลูกสมุนไพรพื้นบ้านที่มีความเหมาะสม สำหรับผู้ที่จะต้องสืบทอดภูมิปัญญาการปลูกสมุนไพรพื้นบ้านต่อไป

๓) ปัญหาการถ่ายทอดผู้ถ่ายทอด ซึ่งขาดหลักการและเทคนิคการถ่ายทอดของปราชญ์ท้องถิ่น ที่จะทำให้ผู้รับการถ่ายทอดหันมาสนใจการเรียนรู้ภูมิปัญญาการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน การถ่ายทอดจึงต้องอาศัยทักษะการปลูกสมุนไพรพื้นบ้านโดยการสาธิตวิธีการ การบอกเล่าโดยตรงและ

^{๑๙} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายสุภาพ วงศ์แก้ว สมาชิกกลุ่มรักษาสมาชิกสมุนไพร ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

การเรียนรู้แบบครูพักลักจำ เพราะปราชญ์ท้องถิ่นมองว่าเป็นเรื่องที่จะถ่ายทอดให้แก่บุตรหลานเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน

๔.๒ ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ ศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย การเก็บข้อมูลกระบวนการในการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝายนั้น เป็นการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวมทั้งมีการประชุมกลุ่มย่อย โดยการสัมภาษณ์ผู้รับผิดชอบกิจการสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย พบว่า

๑. กระบวนการผลิต การเพิ่มมูลค่าให้กับสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย เพื่อให้ได้สมุนไพรที่มีคุณภาพ เริ่มตั้งแต่พื้นที่ปลูกสมุนไพร สภาพแวดล้อม ความชื้นที่เหมาะสมกับชนิดสมุนไพรพื้นบ้าน พันธุ์สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาเป็นพันธุ์ที่ถูกต้องและให้สารสำคัญออกฤทธิ์สูง ส่วนที่ใช้ทำพันธุ์มีคุณภาพดี ปราศจากโรค และแมลง สำหรับส่วนของสมุนไพรที่จะนำมาทำพันธุ์ เช่น เหง้า เมล็ด ต้นพันธุ์ต้องมีความสมบูรณ์ การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยวจนถึงการปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว เพื่อให้สามารถรักษาคุณภาพพันธุ์ไว้ ป้องกันการปนเปื้อนจากสิ่งไม่พึงประสงค์ต่าง ๆ ซึ่งจะมีผลต่อคุณภาพของสมุนไพรที่จะนำมาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพร สำหรับการผลิตสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย จะเน้นเรื่องคุณภาพและมาตรฐานของวัตถุดิบสมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งประกอบด้วย

๑) คุณภาพของวัตถุดิบ มีความสำคัญมาก เพราะวัตถุดิบมีเกี่ยวข้องโดยตรงกับผลิตภัณฑ์สมุนไพร คุณภาพของวัตถุดิบเริ่มต้นจากการเพาะปลูกสมุนไพร การเลือกสายพันธุ์ที่ดีให้สารออกฤทธิ์สูง แหล่งเพาะปลูกที่ดี การให้ปุ๋ยที่เหมาะสม การให้สารป้องกันกำจัดศัตรูพืช จะมีผลต่อคุณภาพของวัตถุดิบ การเก็บเกี่ยว มีความรู้เรื่องการนำส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพร เช่น ลำต้น ราก ใบ เปลือกไม้ เนื้อไม้ ฯลฯ มาใช้เป็นยาได้นั้น ซึ่งโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายจะเน้นตั้งแต่คุณภาพวัตถุดิบที่จะนำมาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพร ดังนั้นโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายจึงเชิญวิทยากรมาให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรแก่นักเรียนผู้สูงและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรเป็นบางครั้งบางครา

๒) คุณภาพของผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่มีคุณภาพดี ใช้ได้ผล ต้องมีตัวยานอกฤทธิ์ ซึ่งจะต้องเริ่มจากวัตถุดิบที่มีคุณภาพดีเท่านั้น สารสำคัญออกฤทธิ์ในแต่ละส่วนของพืชมีความแตกต่างกัน ควรจะเก็บเกี่ยวที่อายุเท่าไร ฤดูกาลในการเก็บเกี่ยว ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวและวิธีเก็บเกี่ยว สิ่งเหล่านี้จะส่งผลต่อการสร้างสารสำคัญในสมุนไพร ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับสรรพคุณทางยาของสมุนไพร ในการตรวจสอบคุณภาพของสมุนไพร จะต้องกำหนดปริมาณของสารสำคัญนี้ด้วย การบรรจุและเก็บรักษาเพื่อป้องกันการเสื่อมคุณภาพของสมุนไพรจากการทำลายของเชื้อจุลินทรีย์ ต้องเก็บสมุนไพรในที่แห้ง สะอาด ปราศจากความอับชื้น ปิดฉลากระบุชื่อสมุนไพร ซึ่งพบว่าสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรได้มีการจัดทำบัญชีสมุนไพรทั้งชนิด จำนวน วันที่รับซื้อสมุนไพรจากสมาชิกมาจัดเก็บไว้

ในธนาคารสมุนไพร และจะนำสมุนไพรเหล่านั้นมาทำผลิตภัณฑ์ตามวันเวลาก่อนหลังการจัดเก็บ และ จะทำการตรวจคุณภาพของสมุนไพรเป็นระยะ ๆ ถ้าพบสมุนไพรขึ้นราหรือเสื่อมคุณภาพจะนำสมุนไพรเหล่านั้นมาทำลายทิ้งทันที^{๒๑}

ภาพที่ ๔.๒๐

วิทยากรให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๒๑

การเก็บรักษาสมุนไพรในธนาคารสมุนไพร

๒. นวัตกรรม ปัจจุบันมีการนสมุนไพรมาใช้อย่างหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะการใช้สมุนไพรเพื่อสุขภาพ ซึ่งสอดคล้องกับแนวนโยบายของชาติในการขับเคลื่อนประเทศ การพัฒนาให้ เกิดนวัตกรรมใหม่ ๆ โดยใช้องค์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งในแง่การผลิต การแปรรูป และวิธีการนำไปใช้ จะทำให้สามารถจดสิทธิบัตรและต่อยอดไปสู่การเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ดังนั้นเพื่อให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของกลุ่มรักสมุนไพรมีคุณภาพและได้มาตรฐาน พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ ผู้บริหารโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายจึงได้นำสมาชิกรักสมุนไพรไปศึกษาดูงานที่ไม้มอนฟาร์ม ตำบลเจริญเมือง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย เพื่อดูวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพร วิธีการผลิตสมุนไพร และการปลูกสมุนไพร นอกจากนั้นไม้มอนฟาร์มได้ทำข้อตกลงกับโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายในการนำสมุนไพรจากธนาคารสมุนไพรของวัดหัวฝายมาสกัดน้ำมันสมุนไพรที่ไม้มอนฟาร์ม และน้ำมันสมุนไพรที่สกัดได้นั้น จะนำมาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรต่าง ๆ เช่น ลูกประคบสมุนไพร ยาต้มสมุนไพร ยาหม่องสมุนไพร เป็นต้น และได้ทำข้อตกลงกับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ในการนำสมุนไพรไปศึกษาการผลิตสมุนไพร ได้จัดทำเตาอบสมุนไพรพลังงานแสงอาทิตย์ เครื่องกลั่นน้ำมันสมุนไพร และเครื่องบดสมุนไพร ที่โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายส่งมาเพื่อผลิตสมุนไพรออกจำหน่าย เพื่อเป็นรายได้ให้กับนักเรียนผู้สูงอายุ^{๒๒} เป็นการนำนวัตกรรมมาช่วยในการผลิตสมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝายให้ได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับของผู้สนใจ

^{๒๑} สัมภาษณ์ นางละมัย จันทรทะรัง ประธานกลุ่มรักสมุนไพร ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑..

^{๒๒} สัมภาษณ์ นางละมัย จันทรทะรัง ประธานกลุ่มรักสมุนไพร ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๑.

ภาพที่ ๔.๒๒

ดูวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพร ที่ไม้หอมฟาร์ม

ภาพที่ ๔.๒๓

เตาอบพลังงานแสงอาทิตย์

๓. การตลาดและประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์สมุนไพรชุมชนบ้านหัวฝาย มีการจัดการด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์ ดังนี้

๓.๑ การส่งเสริมการตลาด ชุมชนบ้านหัวฝาย มีการส่งเสริมการตลาดด้วยการนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป โดยมีการช่องทางการส่งเสริมการตลาดด้วยการจำหน่ายสินค้าแก่คณะที่มาศึกษาดูงานด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย การนำสินค้าไปจำหน่ายและแสดงในงานที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้นและส่งจำหน่ายในต่างประเทศ ปัจจุบันสินค้าของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าโอท็อป จำนวน ๕ รายการ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร ๔ ชนิด ดังนี้ ๑) ลูกประคบสมุนไพร ๒) น้ำมันมนต์สมุนไพร ๓) ยาหม่องสมุนไพร ๔) สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง และ ๕) ตะกร้าหวาย นอกจากนั้นยังมีสินค้าอีกหลายรายการที่รอขึ้นทะเบียนโอท็อป^{๒๓} จึงเป็นผลให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรเป็นยอมรับของบุคคลโดยทั่วไป

๓.๒ ช่องทางการตลาด สมุนไพรไทยจะไปตลาดโลกได้นั้นจะต้องอาศัยกลยุทธ์ด้านการตลาดที่มุ่งเน้นลูกค้า คือ ต้องมีการวิจัยตลาดเพื่อค้นหาความต้องการของลูกค้า แล้วนำพฤติกรรมของผู้บริโภคมาค้นหาสินค้า และบริการที่ตรงตามความต้องการเปลี่ยนจากการเพิ่มมูลค่า เป็นการสร้างมูลค่า ซึ่งผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝายนอกจากจำหน่ายภายในประเทศแล้ว ยังมีการส่งออกจำหน่ายในต่างประเทศอีกด้วย ผ่านคนไทยที่ใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝายแล้วเห็นผลจริง จึงขอเป็นตัวแทนจำหน่ายในประเทศนั้น ๆ อาทิเช่น ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน มาเลเซีย สิงคโปร์ เป็นต้น

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

ภาพที่ ๔.๒๔

น้ำมันมนต์สมุนไพรหนึ่งในห้าของสินค้าโอท็อป

ภาพที่ ๔.๒๕

นำสินค้าออกจัดนิทรรศการ

๓.๓ การสร้างความรู้ความเข้าใจแก่ผู้บริโภค สมุนไพรของประเทศไทยมีชื่อเสียงมากในระดับนานาชาติทั้งในแง่ของผลิตภัณฑ์ยา ผลิตภัณฑ์เสริมความงาม เครื่องปรุงรสอาหาร ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำให้สมุนไพร จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้น โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรได้นำไปสู่ผลผลิตที่สามารถวัดผลเชิงประจักษ์ได้ดังนี้

๓.๓.๑ วัดคุณภาพสมุนไพรที่มีศักยภาพทางการตลาดที่สามารถสนับสนุนการบริการเพื่อสุขภาพ ได้แก่ ไพล ขมิ้นชัน ตะไคร้ มะกรูด ส้มป่อย เตยหอม มะขาม กระชาย ข่า ตะไคร้หอม มะตูม เป็นต้น ที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน ปลอดภัยและมีมูลค่าทางการตลาดสูง

๓.๓.๒ มีสินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพรไทยหลากหลายชนิดสามารถจำหน่ายและต่อยอดสู่ภาคบริการเพื่อสุขภาพ และอื่น ๆ ที่มีมูลค่าทางการตลาดสูง รวมทั้งส่งออกได้เพิ่มขึ้น

๔. ผลลัพธ์ พบว่าโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย จังหวัดเชียงราย มีการวางกลยุทธ์ที่ถูกต้องชัดเจนและมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การขับเคลื่อนและให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง อาทิเช่น กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โรงพยาบาลพาน สาธารณสุขอำเภอพาน องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองพาน ชมรมอาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์(อพม.)พาน อาสาสมัครสาธารณสุข(อสม.)พาน ศูนย์การศึกษาอนุเคราะห์และศึกษาตามอัธยาศัย(กศน.) อำเภอพาน เป็นต้น ทำให้สามารถสร้างผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมได้ ดังนี้

๔.๑ เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน

๔.๒ มูลค่าการจำหน่ายสินค้าสมุนไพรเพิ่มขึ้น ทั้งจากการจำหน่ายในรูปแบบวัตถุดิบ การแปรรูปขั้นต้น การสร้างมูลค่าเพิ่มจากผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับสมุนไพร เช่น ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง ยาหม่องไพล น้ำมันมนต์สมุนไพร เป็นต้น

๔.๓ ทดแทนพืชเศรษฐกิจที่มีปัญหา โดยการปลูกสมุนไพรที่ใช้พื้นที่น้อยมีมูลค่าสูง

๔.๓ ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยดำเนินการรวบรวมข้อมูลโดยการสนทนากลุ่มตัวแทนสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร จำนวน ๒๐ รูป/คน โดยวิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน ผลการศึกษาพบว่าขั้นตอนการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย ประกอบด้วย ๕ ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น

ผลการศึกษาข้อมูลพบว่า ผลิตภัณฑ์ที่นำออกจำหน่ายของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย จังหวัดเชียงรายนั้นได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าโอท็อป จำนวน ๕ รายการ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร ๔ รายการดังนี้ ๑) ลูกประคบสมุนไพร ๒) น้ำมันมนต์สมุนไพร ๓) ยาหม่องสมุนไพรและ ๔) สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง นอกจากนั้นกลุ่มรักษ์สมุนไพรยังมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่อีก ๑ ชนิด คือ ยาต้มสมุนไพร จากการศึกษาพบว่า สมุนไพรส่วนใหญ่ที่กลุ่มรักษ์สมุนไพร ชุมชนบ้านหัวฝายนำมาใช้เป็นส่วนผสมของผลิตภัณฑ์สมุนไพรนั้น เป็นสมุนไพรที่สมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรปลูกและนำมาจำหน่ายที่ “ธนาคารสมุนไพร” ของวัดหัวฝาย ประกอบด้วยสมุนไพรจำนวน ๗ ชนิด ดังนี้ ขมิ้น ไพล ตะไคร้ เตยหอม มะกรูด มะขามและส้มป่อย ซึ่งเป็นพืชสมุนไพรหลักในการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝาย

ขั้นตอนที่ ๒ การสร้างแนวคิด

เป็นการค้นหาและสร้างแนวคิดใหม่ เพื่อนำมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความคิดสร้างสรรค์ และศักยภาพขององค์กร ผลการศึกษาข้อมูลพบว่า สมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร มีความสามัคคีในการทำงานซึ่งเป็นผลมาจากระยะเวลาในการทำงานร่วมกันที่มีมาแล้วตั้งแต่ก่อนจัดตั้งกลุ่ม เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่เป็นนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายอยู่แล้ว นอกจากนั้นประธานกลุ่มยังมีความเสียสละในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อกลุ่มและสมาชิกกลุ่ม รวมถึงสมาชิกกลุ่มทุกคนมีความมุ่งมั่นตั้งใจทำงานและการนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อสร้างจุดแข็งของผลิตภัณฑ์ที่สามารถแข่งขันทางการตลาดทั้งระดับจังหวัดและระดับประเทศต่อไป แต่สมาชิกกลุ่มบางส่วนยังขาดองค์ความรู้ในการนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการเพื่อรับการรับรองมาตรฐาน(มผช.)

นอกจากนี้วัตถุดิบในการผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพรหรือผลิตภัณฑ์ของกลุ่มฯ ยังสามารถหาได้ง่ายในชุมชนและสามารถเพาะปลูกได้ตามพื้นที่ว่างในบริเวณบ้าน ซึ่งเป็นการลดต้นทุนในการผลิตได้เป็นอย่างดี สำหรับการผลิตลูกประคบสมุนไพรนั้นได้รับความนิยมจากบุคคลทั่วไปเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยกระแสรักสุขภาพในปัจจุบัน ส่งผลให้ในแต่ละเดือนมีผู้สนใจสั่งซื้อลูกประคบสมุนไพรเป็นจำนวนมากและอย่างต่อเนื่อง จึงส่งให้เกิดรายได้ต่อเนื่องและสม่ำเสมอ สำหรับช่วงไหนที่การสั่งซื้อลูกประคบสมุนไพรลดลง สมาชิกกลุ่มยังสามารถผลิตสินค้าอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับสมุนไพรได้อีก อาทิเช่น

น้ำมันนวดสมุนไพร ยาหม่องโพล สเปรย์ตะไคร้หอมไฉ่ยง น้ำมันมนต์สมุนไพรออกจำหน่ายแทนได้อีกด้วย ทำให้การดำเนินงานของกลุ่มไม่หยุดชะงัก ซึ่งศักยภาพผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงรายที่เหมาะสมแก่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มรักษ์สมุนไพรมี ๕ ชนิด คือ ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร ยาหม่องโพล สเปรย์ตะไคร้หอมไฉ่ยง และน้ำมันมนต์สมุนไพร ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มผลิตออกจำหน่ายอย่างต่อเนื่องและสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกเป็นอย่างดี

สำหรับผลิตภัณฑ์ลูกประคบสมุนไพรซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์หลักของกลุ่มรักษ์สมุนไพรมีลักษณะและคุณลักษณะที่ไม่มีความแตกต่างจากลูกประคบสมุนไพรที่ชุมชนต่าง ๆ ทำขึ้นมากเท่าใดนัก เนื่องจากส่วนประกอบและการผลิตมักคล้ายคลึงกัน แต่ลูกประคบสมุนไพรของกลุ่มรักษ์สมุนไพรชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย ได้รับความนิยมมาก เนื่องจากการมัดหรือผูกลูกประคบสมุนไพรที่แน่นหนาซึ่งทำให้คุณภาพของสมุนไพรยังคงอยู่ได้นาน นอกจากนั้นมีการตรวจคุณภาพลูกประคบทุกลูกก่อนส่งถึงมือลูกค้า^{๒๔}

นอกจากนั้นชุมชนบ้านหัวฝายยังมีผลิตภัณฑ์ที่แตกต่างจากกลุ่มอื่นหรือผลิตภัณฑ์เดียวกันคือน้ำมันนวดสมุนไพร ยาหม่องโพลซึ่งสมาชิกกลุ่มสามารถพัฒนาสู่ตรजन เกิดความแตกต่างทั้งทางด้านของคุณสมบัติและกลิ่นจนเป็นอัตลักษณ์ ของผลิตภัณฑ์และเป็นความต้องการทางการตลาด

ภาพที่ ๔.๒๖

ลูกประคบสมุนไพรโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย

ภาพที่ ๔.๒๗

การตรวจคุณภาพลูกประคบสมุนไพร

จากการสัมภาษณ์ยังพบว่าพระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝายร่วมกับบริษัท โตโยต้าเชียงราย จำกัด (สาขา พาน) ได้จัดทำโครงการความร่วมมือระหว่างวัดหัวฝาย บ้านหัวฝายกับบริษัทโตโยต้าเชียงราย เพื่อส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุด้านสมุนไพร เรื่องการปลูกพืชสมุนไพร อาทิเช่น ฝรั่ง ขมิ้น และเรื่องการผลิตสินค้าสมุนไพร เช่น ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร เป็นต้น พร้อมกันนี้วัดหัวฝาย ได้จัดเตรียมสถานที่ที่จะปลูกสมุนไพร พื้นที่ ๕ ไร่ ไว้สำหรับปลูกพืชสมุนไพร

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๑.

สำหรับนำมาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนบ้านห้วยฝายมีสมุนไพรใช้อย่างต่อเนื่อง

ขั้นตอนที่ ๓ การประเมินแนวความคิด

เป็นขั้นตอนในการคัดเลือกแนวคิดที่มีความเป็นไปได้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ทั้งด้านเทคนิค การตลาด และการเงิน ผลจากการวิเคราะห์ศักยภาพและผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน พบว่า ศักยภาพของกลุ่มรักษสมุนไพร ชุมชนบ้านห้วยฝายมีความพร้อมในการดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ภายหลังจากการเสริมความรู้ความเข้าใจถึงขั้นตอน กระบวนการในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่การรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน(มผช.) ทางด้านตัวผลิตภัณฑ์ของกลุ่มนั้น จากการแสดงความคิดเห็นถึงศักยภาพของผลิตภัณฑ์ทั้งสี่ชนิดพบว่า ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนา ประกอบด้วย ผลิตภัณฑ์หลัก ๓ ชนิด ดังนี้ ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร และน้ำมันมนต์สมุนไพร ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มดำเนินการผลิตอย่างต่อเนื่องและสามารถสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกเป็นอย่างดีและมีลูกค้าสนใจสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์ เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด โดยแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ลูกประคบสมุนไพรของกลุ่มรักษสมุนไพรชุมชนบ้านห้วยฝาย เข้าสู่มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน

ขั้นตอนที่ ๔ การพัฒนาผลิตภัณฑ์

หลังจากคัดเลือกแนวคิดในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ที่มีความเป็นไปได้มากที่สุดแล้ว จะต้องมีการผลิตจริงและนำไปทดสอบตลาด เพื่อกำหนดเป้าหมายและกลยุทธ์ทางการตลาด พบว่า ศักยภาพของกลุ่มรักษสมุนไพร ชุมชนบ้านห้วยฝายมีความพร้อมในการดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ภายหลังจากการเสริมความรู้ความเข้าใจถึงขั้นตอน กระบวนการในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่การรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน(มผช.) ทางด้านตัวผลิตภัณฑ์ของกลุ่มนั้น จากการแสดงความคิดเห็นถึงศักยภาพของผลิตภัณฑ์ทั้งสามชนิดพบว่า ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนา คือ ลูกประคบสมุนไพร ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์ เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด โดยแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ลูกประคบสมุนไพรของกลุ่มรักษสมุนไพรชุมชนบ้านห้วยฝาย เข้าสู่มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนต่อไป

ภาพที่ ๔.๒๘
ทำน้ำมันนวดสมุนไพร

ภาพที่ ๔.๒๙
สินค้าสมุนไพรพร้อมจำหน่าย

ขั้นตอนที่ ๕ การนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด

เป็นขั้นตอนในการทำการตลาดเพื่อนำผลิตภัณฑ์ที่ผลิตเสร็จไปออกจำหน่ายในเชิงพาณิชย์ เพื่อให้ผลิตภัณฑ์เป็นที่รู้จักและยอมรับจากผู้บริโภค ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มรักษาสุมไพร ชุมชนบ้านหัวฝาย นำผลิตภัณฑ์สุมไพรออกสู่ตลาด เพื่อจัดจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป ๓ ช่องทาง ดังนี้ ๑) จำหน่ายแก่คณะผู้ที่ได้เดินทางมาศึกษาดูงานด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ๒) จัดจำหน่ายในงานที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้นและได้มีหนังสือเชิญโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายเข้าร่วมจัดนิทรรศการ ๓) จัดจำหน่ายในต่างประเทศ โดยผ่านลูกค้าคนไทยที่เคยใช้ผลิตภัณฑ์สุมไพรแล้วพบว่าผลิตภัณฑ์ดังกล่าวมีประสิทธิภาพในการรักษาโรคได้เป็นอย่างดี จึงมีคำสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายในประเทศนั้น ๆ อาทิ เช่น ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน มาเลเซีย สิงคโปร์ เป็นต้น

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้รับจากงานวิจัย การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสุมไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย เพื่อให้การศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสุมไพรพื้นบ้านดำเนินการไปได้ จึงต้องบูรณาการจากภาคทฤษฎีลงสู่ภาคปฏิบัติกับกลุ่มสังคมทุกภาคส่วน ในประเด็นของการพัฒนาผลิตภัณฑ์สุมไพรพื้นบ้าน พบองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์สุมไพรพื้นบ้านให้คงอยู่ จึงร่วมกันหาแนวทางสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สุมไพรพื้นบ้าน โดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้มีการดำรงอยู่และมีการใช้สุมไพรพื้นบ้านอย่างยั่งยืนภายในชุมชนและนำมาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป ได้โดยชุมชนต้องให้สุมไพรพื้นบ้านที่มีอยู่ นำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างต่อเนื่องไม่หายไปจากพื้นที่ ดังนั้นจึงมีการจัดตั้ง “ธนาคารสุมไพร” เพื่อเป็นรวบรวมสุมไพร เพื่อนำมาผลิตสินค้าเกี่ยวกับสุมไพร และมีการค้นหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน พบว่า ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนคือลูกประคบสุมไพร เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด เพื่อให้สอดคล้องกับตามข้อ

สั่งการของนายกรัฐมนตรีที่มอบหมายให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องพัฒนาสมุนไพรไทย ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นที่ยอมรับและสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากสมุนไพรไทย จนเกิดเป็นแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ ที่มีเป้าหมายสำคัญเพื่อกำหนดนโยบายและมาตรการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาสมุนไพรไทยที่เป็นระบบ มีความยั่งยืน มีการวิจัยพัฒนาให้เป็นที่ยอมรับ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นไปตามแนวทางการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศไทยตามนโยบาย Thailand ๔.๐ ของรัฐบาล

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย ศึกษากระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝายและพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย โดยกำหนดการสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักที่สัมภาษณ์ประกอบด้วย ผู้บริหารกลุ่มรักสมุนไพร จำนวน ๕ รูป/คน สมาชิกสมาชิกกลุ่มรักสมุนไพร จำนวน ๑๐ คน และ หน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สมุนไพร จำนวน ๕ คน รวมเป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๒๐ รูป/คนและโดยใช้การสนทนากลุ่มย่อย (Focus group qualitative study) เก็บข้อมูลจากตัวแทนกลุ่มรักสมุนไพรชุมชนบ้านหัวฝาย จำนวน ๒๐ รูป/คน

คณะผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และประมวลผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มย่อยและวิเคราะห์เชิงพรรณนา(Descriptive Analysis) นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในการศึกษา แล้วนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลนำเสนอ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย

จากการศึกษาวิจัยลักษณะการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย สรุปได้ดังนี้

ครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย ปลูกสมุนไพร ๒ ประเภท ดังนี้

๑) สมุนไพรพื้นบ้านที่ปลูกเพื่อนำมาใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร มีจำนวน ๑๑ ชนิด ดังนี้ กระชาย ขมิ้นชัน ข่า ไพล ตะไคร้ ตรีศรัทโหม มะกรูด มะขาม มะตูม เตยหอม และส้มป่อย เพื่อนำมาเป็นส่วนผสมในผลิตภัณฑ์สมุนไพรต่าง ๆ ดังนี้ ลูกประคบสมุนไพรนำสมุนไพร ๖ ชนิดมาเป็นส่วนผสม ยาหม่องไพลนำสมุนไพร ๕ ชนิดมาเป็นส่วนผสม น้ำมันนวดสมุนไพรนำสมุนไพร ๔ ชนิดมาเป็นส่วนผสม น้ำมันมนต์สมุนไพรนำสมุนไพร ๓ ชนิดมาเป็นส่วนผสม และสเปรย์ตะไคร้หอม ไลยงนำสมุนไพร ๑ ชนิด มาเป็นส่วนผสม

๒) สมุนไพรพื้นบ้านที่ปลูกเพื่อนำมาใช้เป็นอาหารหรือเป็นส่วนผสมในการปรุงอาหาร โดยครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝายมีการนำสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อนำมาทำอาหารหรือเป็น

ส่วนประกอบอาหาร ๒๙ ชนิด ดังนี้ กระชาย กระเทียม กระเพรา กล้วยน้ำว่า ขนุน ขมิ้นชัน ข่า ขิง ขี้เหล็ก แคบ้าน ชะพลู ชะอม ตะไคร้ ตะไคร้หอม เตยหอม ตำลึง น้อยหน่า ฝรั่ง พริก พักทอง ไล้ล มะกรูด มะขาม มะตูม มะนาว มะรุม สะเดา ส้มป่อยและโหระพา

ซึ่งคุณสมบัติของสมุนไพรพื้นบ้านที่ครัวเรือนในชุมชนบ้านหัวฝาย นำมาใช้ประโยชน์ในการรักษาอาการกลุ่มโรคต่าง ๆ จำแนกออกเป็น ๕ กลุ่มโรค ดังนี้ ๑) กลุ่มโรคระบบทางเดินอาหาร มีสมุนไพร ๑๕ ชนิด ดังนี้ กระชาย กระเทียม กระเพรา กล้วยน้ำว่า ขมิ้นชัน ข่า ขิง ขี้เหล็ก ชะพลู ชะอม ตะไคร้ ไล้ล พักทอง มะขามและมะตูม เพื่อใช้รักษาอาการเจ็บป่วย ท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด อาการท้องผูก อาการท้องเสีย ถ่ายพยาธิ ๒) กลุ่มโรคระบบทางเดินหายใจ มีสมุนไพร ๖ ชนิด ดังนี้ ขิง พักทอง มะกรูด มะขาม มะนาวและส้มป่อย เพื่อใช้รักษาอาการเจ็บป่วย อาการไอ เจ็บคอ และระคายคอกจากเสมหะ ๓) กลุ่มโรคระบบขับถ่าย มีสมุนไพร ๓ ชนิด ดังนี้ ตะไคร้ เตยหอมและ พักทอง เพื่อใช้รักษาอาการ อาการขัดเบา ขับปัสสาวะ ๔) กลุ่มโรคโรคผิวหนัง มีสมุนไพร ๔ ชนิด ดังนี้ กระเทียม กระเพรา ขมิ้นชันและพักทอง เพื่อใช้รักษากลาก เกื้อน หิด ผิ ผื่นแพ้ ผดผื่น อาการแพ้ อักเสบจากแมลง สัตว์กัดต่อย อาการลมพิษ ผื่นคันตามผิวหนัง และ ๕) กลุ่มโรคอาการเจ็บป่วยอื่น ๆ มีสมุนไพร ๔ ชนิด ดังนี้ ขนุน ขิง ขี้เหล็ก ไล้ลและมะตูม เพื่อใช้รักษาอาการเคล็ด ขัดยอก อาการนอนไม่หลับ ร้อนใน ยาบำรุงกำลัง

นอกจากนั้นสมุนไพรยังแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้ ๑) พืชล้มลุก ประกอบด้วยสมุนไพร ๑๓ ชนิด ได้แก่ กระชาย กระเทียม กล้วยน้ำว่า ขมิ้นชัน ข่า ขิง ชะพลู ตะไคร้ ตะไคร้หอม เตยหอม ไล้ล พักทองและโหระพา ๒) ไม้พุ่ม ประกอบด้วยสมุนไพร ๕ ชนิด ดังนี้ กระเพรา ชะอม พริก มะนาว และส้มป่อย ๓) ไม้ยืนต้น ประกอบด้วยสมุนไพร ๑๐ ชนิด ดังนี้ ขนุน ขี้เหล็ก แคบ้าน น้อยหน่า ฝรั่ง มะกรูด มะขาม มะตูม มะรุมและสะเดา ๔) ไม้เลื้อย ประกอบด้วยสมุนไพร ๑ ชนิด ดังนี้ ตำลึงและมีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้ ๑) ใช้สมุนไพรสด ๆ เนื่องจากสมุนไพรพื้นบ้านบางชนิดนิยมนำมาใช้ในรูปสมุนไพรสดจึงจะให้ผลดี เช่น กระเทียม ใช้รักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด ๒) คั้นเอาน้ำดื่ม โดยการนำสมุนไพรสด ๆ มาตำให้ละเอียดจนเหลว ถ้าไม่มีน้ำให้เติมน้ำลงไปเล็กน้อย เพื่อกั้นเอาน้ำยาที่ได้มาดื่ม เช่น โหระพา ช่วยบรรเทาอาการคลื่นไส้ อาเจียน ๓) ยาต้ม นำสมุนไพรใส่ภาชนะแล้วเติมน้ำสะอาดพอท่วมยาคนให้เข้ากัน แห้งทิ้งไว้ประมาณครึ่งชั่วโมง ใช้ไฟขนาดกลางต้มให้เดือด พอเดือดแล้วลดไฟลงต้มต่อไป คอยคนอยู่เสมอเพื่อไม่ให้ไหม้ เช่น ขิง เป็นยาแก้อาเจียน ขี้เหล็ก แก้อาการนอนไม่หลับ กังวล เบื่ออาหาร ๔) ยาขง มักได้จากการนำเอาส่วนของสมุนไพรมาล้างให้สะอาด ผึ่งลมหรือตากให้แห้ง เติมน้ำเดือดลงในสมุนไพรแห้งนั้นทิ้งไว้ ๓-๕ นาที เช่น มะตูม แก้อาการท้องอืด ท้องเสีย ท้องร่วง ๕) ยาลูกกลอน เหตุที่ต้องนำสมุนไพรมาทำเป็นยาลูกกลอนนั้น เนื่องจากสมุนไพรดังกล่าวมักจะมีรสที่ไม่ค่อยชวนรับประทาน การทำเป็นยาเม็ดแบบลูกกลอน(เม็ดกลม) เพื่อให้การใช้หรือรับประทานสะดวกขึ้น เช่น ไล้ล ใช้เป็นยา

รักษาหืด ๖) ยาพอก นำสมุนไพรรสด ๆ ที่ล้างสะอาดดีแล้วมาตำให้ละเอียดและเติมเหล้าเพื่อให้ออกฤทธิ์ดีขึ้น แล้วนำยาที่ได้ไปพอกแผลตามต้องการ เช่น สัมป่อย แก้วโรคผิวน้ำ และ๗) ยาตอง ด้วยการนำตัวยาห่อผ้าขาวบางสะอาดใส่โหลเทเหล้าลงไปให้ท่วมยา ปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ ๗-๑๔ วัน ก็สามารถรินเอาน้ำยามาใช้ได้ เช่น ชีเหล็ก แก้อาการนอนไม่หลับ กังวล เบื่ออาหาร

สำหรับการอนุรักษ์สมุนไพรรพื้นบ้านของชุมชนบ้านหัวฝาย มีวิธีการอนุรักษ์สมุนไพรรพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ๔ วิธี ดังนี้

๑) การปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญในการปลูก การขยายพันธุ์และการรู้วิธีการนำสมุนไพรรพื้นบ้านมาใช้รักษาโรคและส่งเสริมสุขภาพ โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายได้อสอนนักเรียนผู้สูงอายุและกลุ่มสมาชิกรักษัสมุนไพรรให้ปลูกสมุนไพรรพื้นบ้าน เพื่อนำไปแปรรูปสมุนไพรรสำหรับผลิตลูกประคบสมุนไพรร ทำยาต้ม ยาหม่อง เป็นต้น โดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่สาธารณสุข องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชนที่สนับสนุนด้านงบประมาณ จนเกิดเป็นหมู่บ้านที่ปลูกสมุนไพรรพื้นบ้านเพื่อการผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพรร และเพื่อรับประทานเป็นอาหารได้ จนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป นอกจากนั้นชุมชนบ้านหัวฝายมีการจัดตั้ง “ธนาคารสมุนไพรร” เพื่อเป็นสถานที่รวบรวมสมุนไพรรที่รับซื้อจากสมาชิกธนาคารสมุนไพรรเพื่อนำมาผลิตสินค้าเกี่ยวกับสมุนไพรร

๒) การปลูกสมุนไพรรพื้นบ้าน กลุ่มรักษัสมุนไพรรและเกษตรกรในชุมชนบ้านหัวฝาย ได้ปลูกสมุนไพรรพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยปลูกไว้ในบริเวณหัวไร่ปลายนา บริเวณริมรั้วรอบบ้าน และพื้นที่สาธารณะ นอกจากนั้นยังมีการให้ความรู้แก่นักเรียนผู้สูงอายุ สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพรรและเกษตรกรทั่วไป โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายได้เชิญวิทยากรมาบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงดินให้เหมาะกับการปลูกสมุนไพรรพื้นบ้าน การนำสมุนไพรรพื้นบ้านมาใช้สำหรับรักษาโรคต่าง ๆ ชนิดพันธุ์สมุนไพรรและสรรพคุณของสมุนไพรรและให้ความรู้เกี่ยวกับการนำสมุนไพรรที่ปลูกไว้มาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรร ชนิดต่าง ๆ

๓) การฟื้นฟู ปรับปรุงภูมิปัญญา โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายมีการรณรงค์ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์ความหลากหลายของพืชสมุนไพรร โดยการดูแลรักษาฟื้นฟูพื้นที่ที่เป็นแหล่งสมุนไพรรพื้นบ้าน การขยายพันธุ์ปลูกเพิ่มในพื้นที่สวนครัวรอบบ้าน เพื่อสะดวกแก่การใช้ประโยชน์และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สวยงามให้แก่ชุมชน มีการปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยให้มีสาระในการถ่ายทอดที่ครอบคลุมการใช้ประโยชน์สมุนไพรรทางตรงและแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรร ทั้งใช้เป็นอาหารเป็นยา มีการอนุรักษ์สมุนไพรรพื้นบ้านที่ปลูกเป็นครัวรั้วกินได้รอบบ้านและอยู่ในป่าธรรมชาติ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมชุมชน ซึ่งผู้ถ่ายทอดเป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นหลักและเสริมโดยนักวิชาการ โดยมีผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนซึ่งกระบวนการถ่ายทอดมี ๓ ขั้นตอน ดังนี้ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติและการฝึกทักษะ ส่วนวิธีการถ่ายทอดควรใช้วิธีที่หลากหลาย เช่น

การบรรยายจากปราชญ์และนักวิชาการ การใช้สื่อ การประชุมปฏิบัติการเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติโดยมีสื่อที่เป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร วัสดุทัศนและของจริงใช้ในการถ่ายทอด ผู้รับการถ่ายทอดเป็นผู้สนใจอยากรู้และสมัครใจเข้าร่วม ได้แก่ นักเรียนผู้สูงอายุ วัดหัวฝาย สมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพร ผลของการถ่ายทอดภูมิปัญญาทำให้คนในชุมชนเป็นผู้ที่มีความรู้และเจตคติที่ดีต่อการจัดการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรทั้งจากแหล่งธรรมชาติและปลูกเพิ่มในครัวเรือนทำให้ชุมชนมีสมุนไพรพื้นบ้านเพิ่มขึ้น ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนบ้านหัวฝาย จังหวัดเชียงราย

๔) การเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญา โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายมีการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาด้านสมุนไพรด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิเช่น การนำเสนอสินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพร แก่หน่วยงาน องค์กรภาครัฐและเอกชนที่มาศึกษาดูงานที่โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย นำผลิตภัณฑ์ไปร่วมจัดบูธนิทรรศการและแสดงสินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น นอกจากนั้นคณะครูและนักเรียนของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายยังไปเป็นวิทยากรอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการผลิตภัณฑ์สมุนไพร แก่เครือข่ายโรงเรียนผู้สูงอายุทั่วภาคเหนือและนอกเครือข่าย ที่มีความสนใจและติดต่อให้ไปเป็นวิทยากร

๕.๑.๒ กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย มี ๔ ขั้นตอนดังนี้

๑. กระบวนการผลิต ชุมชนบ้านหัวฝายมีการเพิ่มมูลค่าให้กับสมุนไพรพื้นบ้าน โดยเริ่มต้นจากกระบวนการผลิตวัตถุดิบที่ได้มาตรฐาน เพื่อให้ได้สมุนไพรที่มีคุณภาพ สำหรับการผลิตสินค้าสำหรับผลิตภัณฑ์สมุนไพร โดยเน้นเรื่องคุณภาพและมาตรฐานของวัตถุดิบดังนี้

๑.๑ คุณภาพของวัตถุดิบ เริ่มต้นจากการเชิญวิทยากรมาให้ความรู้แก่สมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพร ตั้งแต่เรื่องการเพาะปลูกสมุนไพร การเลือกสายพันธุ์ที่ดีที่ให้สารออกฤทธิ์สูง แหล่งเพาะปลูกที่ดี การให้ปุ๋ยที่เหมาะสม การให้สารป้องกันกำจัดศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว ความรู้เรื่องการนำส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพร เช่น ลำต้น ราก ใบ เปลือกไม้ เนื้อไม้ ฯลฯ มาใช้เป็นยารักษาโรค เป็นการให้ความรู้ทุกขั้นตอนของการจัดเตรียมสมุนไพรเพื่อการผลิตสมุนไพรต่อไป

๑.๒ คุณภาพของผลิตภัณฑ์ สมาชิกกลุ่มรักษาสุมไพรได้มีการจัดทำบัญชีสมุนไพรจัดเก็บไว้ในธนาคารสมุนไพร ทั้งชนิด จำนวน วันที่รับซื้อสมุนไพรจากสมาชิกที่นำมาจำหน่าย สำหรับการนำสมุนไพรเหล่านี้มาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรจะนำมาใช้ตามวันเวลาก่อนหลังการจัดเก็บ และจะทำการตรวจคุณภาพของสมุนไพรเป็นระยะ ๆ ถ้าพบสมุนไพรขึ้นราหรือเสื่อมคุณภาพจะมีการนำสมุนไพรเหล่านั้นมาทำลายทันทีเพื่อรักษาคุณภาพผลิตภัณฑ์ และมีการตรวจสอบคุณภาพการผลิตทุกขั้นตอนการผลิต

๒. นวัตกรรม เพื่อให้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝาย มีคุณภาพและได้มาตรฐาน จึงมีการนำสมาชิกกลุ่มรักษาสุนไพรไปศึกษาดูงานวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพรและวิธีการผลิตสมุนไพร การปลูกสมุนไพร ที่ไม่หมอนฟาร์ม จังหวัดเชียงรายและได้มีการทำข้อตกลงให้นำสมุนไพรจาก ธนาคารสมุนไพรของวัดหัวฝายมาสกัดน้ำมันสมุนไพรที่ไม่หมอนฟาร์ม และน้ำมันสมุนไพรที่สกัดได้นั้น นำมาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรต่าง ๆ เช่น ลูกประคบสมุนไพร ยาต้มสมุนไพร ยาหม่องสมุนไพร เป็นต้น และมีการจัดทำเตาอบสมุนไพรพลังงานแสงอาทิตย์ เครื่องกลั่นน้ำมันสมุนไพร และทำเครื่อง บดสมุนไพร มาช่วยในการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝายให้ได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับ ของผู้สนใจ

๓. การตลาดและประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์สมุนไพร ชุมชน บ้านหัวฝาย มีการจัดการด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์ ดังนี้

๓.๑ การส่งเสริมการตลาด สำหรับสมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝาย มีการส่งเสริม การตลาดด้วยการนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป ซึ่งกลุ่มรักษาสุนไพร ชุมชนบ้าน หัวฝายมีการช่องทางการส่งเสริมการตลาดด้วยวิธีการดังนี้ การจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรแก่คณะ ที่มาศึกษาดูงานด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย การนำสินค้าไปจำหน่ายและแสดงในงานที่หน่วยงาน ต่าง ๆ จัดขึ้น ซึ่งในปัจจุบันสินค้าของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้า โอท็อป เฉพาะผลิตภัณฑ์สมุนไพร จำนวน ๔ รายการ ดังนี้ ๑) ลูกประคบสมุนไพร ๒) น้ำมันมนต์ สมุนไพร ๓) ยาหม่องสมุนไพร และ ๔) สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง

๓.๒ ช่องทางการตลาด ผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝายนอกจากจำหน่าย ภายในประเทศแล้ว ยังมีการส่งออกจำหน่ายในต่างประเทศอีกด้วย ผ่านคนไทยที่ใช้ผลิตภัณฑ์ สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝายแล้วเห็นผลจริงจึงของเป็นตัวแทนจำหน่ายในประเทศนั้น ๆ อาทิเช่น ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน มาเลเซีย สิงคโปร์ เป็นต้น

๓.๓ การสร้างความรู้ความเข้าใจแก่ผู้บริโภค สมุนไพรชุมชนบ้านหัวฝาย นำไปสู่ผลผลิตที่ สามารถวัดผลเชิงประจักษ์ได้ดังนี้ ๑) วัดฤทธิสบสมุนไพรที่มีศักยภาพทางการตลาดที่สามารถสนับสนุน การบริการเพื่อสุขภาพ ได้แก่ ไพล ขมิ้นชัน ตะไคร้ มะกรูด ส้มป่อย เตยหอม มะขาม กระจ่าง ข่า ตะไคร้หอม มะตูม เป็นต้น ที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน ปลอดภัยและมีมูลค่าทางการตลาดสูง และ ๒) มี สินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพรไทยหลากหลายชนิดสามารถจำหน่ายและต่อยอดสู่ภาคบริการเพื่อสุขภาพ และอื่น ๆ ที่มีมูลค่าทางการตลาดสูง รวมทั้งส่งออกได้เพิ่มขึ้น

๔. ผลลัพธ์ โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย มีการวางกลยุทธ์ที่ถูกต้อง ชัดเจนและและมี หน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การขับเคลื่อนอย่างจริงจัง อาทิเช่น กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนา สังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โรงพยาบาลพาน สาธารณสุขอำเภอพาน องค์การบริหารส่วนตำบล เมืองพาน ชมรมอาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์(อพม.)พาน อาสาสมัคร

สาธารณสุข(อสม.)พาน ครูศูนย์การศึกษาอกระบบและศึกษาตามอัธยาศัย(กศน.) อำเภอพาน เป็นต้น ทำให้สามารถสร้างผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมได้ ดังนี้ ๑) เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน ๒) มูลค่าการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับสมุนไพรเพิ่มขึ้นและ๓) เป็นการทดแทนพืชเศรษฐกิจที่มีปัญหา

๕.๑.๓ การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนบ้านหัวฝาย มี ๕ ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑.การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น พบว่า ผลิตภัณฑ์ที่นำออกจำหน่ายของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย จังหวัดเชียงรายนั้นได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าโอท็อป จำนวน ๕ รายการ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร ๔ รายการดังนี้ ๑)ลูกประคบสมุนไพร ๒)น้ำมันนวดสมุนไพร ๓) ยาหม่องสมุนไพรและ๔)สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง นอกจากนั้นกลุ่มรักษสมุนไพรยังมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ อีก ๑ ชนิด คือ ยาต้มสมุนไพร จากการศึกษาพบว่า สมุนไพรส่วนใหญ่ที่กลุ่มรักษสมุนไพร ชุมชนบ้านหัวฝายนำมาใช้เป็นส่วนผสมของผลิตภัณฑ์สมุนไพรนั้น เป็นสมุนไพรที่สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพรปลูกและนำมาจำหน่ายที่ “ธนาคารสมุนไพร” ของวัดหัวฝาย ประกอบด้วยสมุนไพรจำนวน ๗ ชนิด ดังนี้ ขมิ้น ไพล ตะไคร้ เตยหอม มะกรูด มะขามและส้มป่อย ซึ่งเป็นพืชสมุนไพรหลักในการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนบ้านหัวฝาย

ขั้นตอนที่ ๒ การสร้างแนวคิด พบว่า สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพร มีความสมัครใจในการทำงาน มีความมุ่งมั่นตั้งใจทำงานและการนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อสร้างจุดแข็งของผลิตภัณฑ์ที่สามารถแข่งขันทางการตลาดทั้งระดับจังหวัดและระดับประเทศต่อไป โดยโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายร่วมกับบริษัทโตโยต้าเชียงราย จำกัด (สาขาพาน)ได้จัดทำโครงการความร่วมมือกันเพื่อส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุด้านสมุนไพร การปลูกพืชสมุนไพร อาทิเช่น ไพล ขมิ้น เพื่อนำมาผลิตสินค้าสมุนไพร เช่น ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร เป็นต้น และวัดหัวฝายได้จัดเตรียมสถานที่ที่จะปลูกสมุนไพร พื้นที่ ๕ ไร่ ไว้สำหรับปลูกพืชสมุนไพรนำมาผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนบ้านหัวฝายมีสมุนไพรใช้อย่างต่อเนื่อง

ขั้นตอนที่ ๓ การประเมินแนวความคิด พบว่า ศักยภาพของกลุ่มรักษสมุนไพร ชุมชนบ้านหัวฝายมีความพร้อมในการดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ภายหลังจากการเสริมความรู้ความเข้าใจถึงขั้นตอน กระบวนการในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่การรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน(มผช.) ทางด้านตัวผลิตภัณฑ์ของกลุ่มนั้น จากการแสดงความคิดเห็นถึงศักยภาพของผลิตภัณฑ์ทั้งสิ้นชนิด พบว่า ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนา ประกอบด้วยผลิตภัณฑ์หลัก ๓ ชนิด ดังนี้ ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร และน้ำมันนวดสมุนไพร ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มดำเนินการผลิตอย่างต่อเนื่องและสามารถสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกเป็นอย่างดีและมีลูกค้าสนใจสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้าง

จุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์ เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด โดยแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ลูกประคบสมุนไพรของกลุ่มรักษัสมุนไพรรวมชนบ้านหัวฝาย เข้าสู่มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน

ขั้นตอนที่ ๔ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ พบว่า ศักยภาพของกลุ่มรักษัสมุนไพรรวมชนบ้านหัวฝาย มีความพร้อมในการดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์ หลังจากการเสริมความรู้ความเข้าใจถึงขั้นตอนกระบวนการในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่การรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน(มผช.) ทางด้านตัวผลิตภัณฑ์ของกลุ่มนั้น จากการแสดงความคิดเห็นถึงศักยภาพของผลิตภัณฑ์ทั้ง ๓ ชนิดสรุปว่า ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนา คือ ลูกประคบสมุนไพร ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์ เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด โดยแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ลูกประคบสมุนไพรของกลุ่มรักษัสมุนไพรรวมชนบ้านหัวฝาย เข้าสู่มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนต่อไป

ขั้นตอนที่ ๕ การนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด พบว่า กลุ่มรักษัสมุนไพรรวมชนบ้านหัวฝาย นำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกสู่ตลาด เพื่อจัดจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป ๓ ช่องทาง ดังนี้ ๑) จำหน่ายแก่คณะผู้เดินทางมาศึกษาดูงานด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ๒) จัดจำหน่ายในงานที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น และได้มีหนังสือเชิญโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายเข้าร่วมจัดนิทรรศการ ๓) ส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ ผ่านลูกค้าคนไทยที่เคยใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรแล้วพบว่าผลิตภัณฑ์ดังกล่าวมีประสิทธิภาพในการรักษาโรคได้เป็นอย่างดี จึงมีคำสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายในประเทศนั้น ๆ อาทิเช่น ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน มาเลเซีย สิงคโปร์ เป็นต้น

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน โดยผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงประเด็นที่สำคัญและนำมาอธิบายผล ดังนี้

๑) การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้าน ประชาชนในชุมชนบ้านหัวฝายปลูกสมุนไพรพื้นบ้านไว้ใช้เป็นยาสมุนไพรและนำมาใช้เป็นอาหาร จำนวน ๒๙ ชนิด แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทดังนี้ ๑) สมุนไพรพื้นบ้านที่นำไปใช้เป็นยา เพื่อรักษาอาการของโรคต่าง ๆ จำนวน ๑๑ ชนิด ใช้เป็นยาทาภายนอกที่มีสรรพคุณบรรเทาอาการปวดเมื่อย รวมทั้งบรรเทาอาการวิงเวียน หน้ามืด ตาลาย เป็นหวัด คัดจมูก เป็นต้น ๒) สมุนไพรพื้นบ้านที่นำไปใช้เป็นอาหารที่ จำนวน ๒๓ ชนิด ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของเอกศักดิ์ เสงสุโข วิสิทธิ์ มะณี^๑ ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการ

^๑ เอกศักดิ์ เสงสุโข, วิสิทธิ์ มะณี, รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มมร”, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑, หน้า ๒๗๘.

สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรของกลุ่มสมุนไพร จังหวัดบึงกาฬ เริ่มจาก ๒ ลักษณะ คือ การได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลในครอบครัวกับการได้รับการฝึกอบรมจากสถาบันทางการแพทย์ ซึ่งลักษณะแรกเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อจำนวนผู้ประกอบการอาชีพเกี่ยวกับสมุนไพรมากกว่า แต่ลักษณะหลังเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการยอมรับและความมั่นคงในอาชีพหมอสมุนไพร จึงพบว่า ไม่ว่าจะเริ่มจากลักษณะใด แต่ประธานกลุ่มสมุนไพรทุกกลุ่มล้วนผ่านการฝึกอบรมจากสถาบันทางการแพทย์และได้รับใบอนุญาตประกอบโรคศิลปะทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ยาชนิดต่าง ๆ อาทิ ลูกประคบ ยาชนิดผง ยาลูกกลอนและยาชนิดแคปซูล ซึ่งทำให้ผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพรมีความหลากหลายและสะดวกต่อการรับประทานและการเก็บรักษายิ่งขึ้น ส่วนการถ่ายทอดและการสืบทอดส่วนใหญ่มักเป็นบุคคลในครอบครัว ถ่ายทอดโดยการฝึกปฏิบัติและแนะนำในระหว่างการปฏิบัตินั้น ๆ โดยมีเป้าหมาย ๓ ประการ คือ ๑) เป้าหมายในการรักษา ๒) เป้าหมายทางเศรษฐกิจและการสงเคราะห์ และ ๓) เป้าหมายในการอนุรักษ์หลังจากได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรแล้ว ผู้สืบทอดมีการปฏิบัติ ๓ ด้าน คือ ๑) การใช้ภูมิปัญญาสมุนไพรดูแลสุขภาพตนเอง บุคคลใกล้ชิด และคนอื่น ๆ ๒) การถ่ายทอดให้บุคคลใกล้ชิด และ ๓) การกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของสมุนไพรและการอนุรักษ์สมุนไพร

๒) กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรพื้นบ้าน แบ่งออกเป็น ๔ ขั้นตอน ดังนี้ ๑) กระบวนการผลิต เพื่อให้ได้สมุนไพรที่มีคุณภาพ ต้องเริ่มตั้งแต่พื้นที่ปลูก สภาพแวดล้อม ความชื้นที่เหมาะสมกับชนิดสมุนไพรพื้นบ้าน พันธุ์สมุนไพรพื้นบ้านที่นำมาเป็นพันธุ์ที่ถูกต้อง สำหรับคุณภาพของผลิตภัณฑ์สมุนไพร เริ่มตั้งแต่มีการจัดทำบัญชีสมุนไพรที่รับซื้อจากสมาชิกมาจัดเก็บไว้ในธนาคารสมุนไพร เมื่อจะนำสมุนไพรมาผลิตเป็นสินค้า จะนำสมุนไพรตามวันเวลาก่อนหลังการจัดเก็บ และมีการตรวจคุณภาพของสมุนไพรเป็นระยะ ๆ เพื่อรักษาคุณภาพผลิตภัณฑ์ ๒) นวัตกรรม มีการนำสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรไปศึกษาดูงานวิธีการสกัดน้ำมันสมุนไพรและวิธีการผลิตสมุนไพร การปลูกสมุนไพรที่ไม่หอมฟาร์ม จังหวัดเชียงรายเพื่อเรียนรู้การผลิตสมุนไพรโดยใช้นวัตกรรมที่ทันสมัย ๓) การตลาดและประชาสัมพันธ์ มีการจัดการดังนี้ (๑) การส่งเสริมการตลาด ด้วยการนำผลิตภัณฑ์สมุนไพรออกจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป แก่คณะที่มาศึกษาดูงานด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย การนำสินค้าไปจำหน่ายและแสดงในงานที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น (๒) ช่องทางการตลาด นอกจากจำหน่ายภายในประเทศแล้ว ยังมีการส่งสินค้าออกจำหน่ายต่างประเทศ อีกด้วย (๔) ผลลัพธ์ มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การขับเคลื่อนอย่างจริงจัง อาทิเช่น กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โรงพยาบาลพาน สาธารณสุขอำเภอพาน องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองพาน เป็นต้น สามารถสร้างผลลัพธ์ได้ ดังนี้ ๑) เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกสมุนไพรพื้นบ้าน ๒) มูลค่าการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับสมุนไพรเพิ่มขึ้นและ ๓) เป็นการทดแทนพืชเศรษฐกิจที่มีปัญหา

ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของจุฑารัตน์ พิริยะเบญจวัฒน์^๒ ได้ทำการศึกษาเรื่อง ยาดมสมุนไพรและแนวคิดการสร้างนวัตกรรมบรรจุภัณฑ์ยาดมสมุนไพร ผลการศึกษาพบว่า ยาดมสมุนไพรจัดเป็นยาสมุนไพรประจำบ้านที่มีขั้นตอนการผลิตไม่ยุ่งยาก ช่วยบรรเทาอาการวิงเวียนเมารถ หน้ามืด ตาลาย เป็นหวัด คัดจมูก อ่อนเพลีย การผลิต/ ธุรกิจยาดมสมุนไพรช่วยเพิ่มรายได้และเป็นอาชีพเสริม เป็นภูมิปัญญาสร้างคุณค่าและมูลค่าแก่สมุนไพรไทย นอกจากคุณค่าและประโยชน์ของสมุนไพรแล้ว สิ่งที่มีผลต่อการเลือกใช้ยาดมสมุนไพรในยุคที่มีการแข่งขันด้านผลิตภัณฑ์ค่อนข้างสูงนี้ จำเป็นต้องพัฒนานวัตกรรมความแตกต่าง เพื่อสร้างความโดดเด่นให้แก่ผลิตภัณฑ์ยาดมสมุนไพร และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ยาดมสมุนไพรเนื่องจากยาดมสมุนไพรสามารถทำได้ง่ายทำให้มีการแข่งขันกันสูงรูปแบบขวดบรรจุภัณฑ์คล้ายกัน เช่นเป็นขวดแก้ว ขวดพลาสติก ไม่จุดเด่นด้านบรรจุภัณฑ์ ดังนั้น การสร้างนวัตกรรมยาดมสมุนไพรจึงมีแนวคิดมาจากการต่อยอดภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องงานปั้น ด้วยการปั้นเป็นรูปทรงวรรณกรรมไทยผนวกเข้ากับขวดยาดมสมุนไพรที่เป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) เพื่อการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า สร้างโอกาสในการขายและได้กำไรมากขึ้น

๓) การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้าน ประกอบด้วย ๕ ขั้นตอนดังนี้ ๑)การรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ผลิตภัณฑ์ที่นำออกจำหน่ายของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสินค้าโอท็อป ที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร ๔ รายการดังนี้ ๑)ลูกประคบสมุนไพร ๒)น้ำมันนวดสมุนไพร ๓) ยาหม่องสมุนไพรและ๔)สเปรย์ตะไคร้หอมไล่ยุง สมุนไพรส่วนใหญ่ที่นำมาใช้เป็นส่วนผสมของผลิตภัณฑ์สมุนไพรนั้น เป็นสมุนไพรที่สมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรปลูกและนำมาจำหน่ายที่ “ธนาคารสมุนไพร” ๒) การสร้างแนวคิด สมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร มีความสามัคคีในการทำงานมีความมุ่งมั่นตั้งใจทำงานและการนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อสร้างจุดแข็งของผลิตภัณฑ์ที่สามารถแข่งขันทางการตลาดทั้งระดับจังหวัดและระดับประเทศต่อไป ๓) การประเมินแนวความคิด ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนา ประกอบด้วยผลิตภัณฑ์หลัก ๓ ชนิด ดังนี้ ลูกประคบสมุนไพร น้ำมันนวดสมุนไพร และน้ำมันนวดสมุนไพร ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มดำเนินการผลิตอย่างต่อเนื่องและสามารถสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกเป็นอย่างดีและมีลูกค้าสนใจสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์ เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด ๔) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมแก่การพัฒนา คือ ลูกประคบสมุนไพร ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเพื่อเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจุดเด่นและจุดขายของผลิตภัณฑ์ เพื่อผลด้านการส่งเสริมการตลาด เข้าสู่มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนต่อไป ๕) การนำผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด เพื่อจัดจำหน่ายแก่ผู้สนใจทั่วไป ๓ ช่องทาง ดังนี้ จำหน่ายแก่คณะผู้เดินทางมาศึกษาดูงาน

^๒ จุฑารัตน์ พิริยะเบญจวัฒน์, ยาดมสมุนไพรและแนวคิดการสร้างนวัตกรรมบรรจุภัณฑ์ยาดมสมุนไพร, วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ เดือนพฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๖๒, หน้า ๔๗๙- ๔๘๐.

ด้านโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย จัดจำหน่ายในงานที่หน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้นและได้มีหนังสือเชิญโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายเข้าร่วมจัดนิทรรศการ และจัดจำหน่ายในต่างประเทศ โดยผ่านลูกค้าคนไทยที่เคยใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรแล้วพบว่าผลิตภัณฑ์ดังกล่าวมีประสิทธิภาพในการรักษาโรคได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับ สุภรัชต์ อินทรเทพสุวารีย์ ศรีปุณณะและผมหอม เชิดโกทา^๓ได้ทำการศึกษาเรื่อง สภาพปัญหาและแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว ผลการศึกษาพบว่า มีปัญหาการถ่ายทอด คือ ประชาชนในชุมชนมุ่งถ่ายทอดให้เฉพาะคนในครอบครัวและญาติเท่านั้น ทำให้มีจำนวนผู้รู้ที่สามารถใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันในชุมชนมีน้อย ไม่มีการบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ขาดผู้นำและหน่วยงานสนับสนุนในการถ่ายทอด ส่วนคนรุ่นใหม่ไม่นิยมสืบทอดภูมิปัญญาการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพร วิธีการถ่ายทอดของประชาชนใช้การบอกเล่าและฝึกปฏิบัติขาดความเป็นระบบ ส่งผลให้พืชสมุนไพรในป่าและในสวนรอบบ้านลดลงเป็นการเสียสมดุลของทรัพยากรชีวภาพ แนวทางการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ควรณรงค์ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยการดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งสมุนไพร และขยายพันธุ์ปลูกเพิ่มในพื้นที่สวนครัวรอบบ้านเพื่อสะดวกแก่การใช้ประโยชน์และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สวยงามให้แก่ชุมชน ควรปรับปรุงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นระบบ โดยให้มีสาระในการถ่ายทอดที่ครอบคลุมทั้งการอนุรักษ์การใช้ประโยชน์และการแปรรูปทั้งเพื่อเป็นอาหารเป็นยา ผู้ถ่ายทอดหลักควรเป็นประชาชน โดยมีนักวิชาการเสริมและสนับสนุนโดยผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กระบวนการถ่ายทอดควรมี ๓ ขั้นตอน ได้แก่ การให้ความรู้ การสร้างเจตคติและการฝึกทักษะ โดยใช้วิธีการถ่ายทอดที่หลากหลาย เช่น การบรรยาย การใช้สื่อ การวิเคราะห์ ศึกษาจากกรณีตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติ ควรสร้างสื่อ วิดีทัศน์ ที่ใช้ในการถ่ายทอดเป็นคู่มือความรู้พืชสมุนไพร ผู้รับการถ่ายทอดต้องสนใจและมุ่งเพื่อให้เกิดความรู้ และเจตคติที่ดีต่อการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรเพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างจริงจัง

^๓ สุภรัชต์ อินทรเทพ สุวารีย์ ศรีปุณณะและผมหอม เชิดโกทา, สภาพปัญหาและแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน จังหวัดสระแก้ว, วารสารวิจัยและพัฒนาโลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๖๐), หน้า ๒๗๕.

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ควรให้การสนับสนุนงบประมาณในการจัดการเรียนรู้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอย่างต่อเนื่อง ให้สามารถนำองค์ความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

๒) ควรส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นำรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านขยายเครือข่ายหน่วยงานภายนอกพื้นที่ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานหรือแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

๓) ควรสร้างเครือข่ายปราชญ์ด้านภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แก่คนในชุมชนให้ได้เรียนรู้ และนำนวัตกรรมซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนไปใช้ในการดำรงชีวิต ในการพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือนและชุมชน เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีสู่ความยั่งยืน

๔) ควรนำรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านนี้ไปใช้ประโยชน์ของชุมชนร่วมกับหน่วยงานด้านการศึกษา สาธารณสุข พัฒนาชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการบูรณาการ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

๑) ควรวิจัยรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายการอนุรักษ์สมุนไพรพื้นบ้านในระดับชาติ

๒) ควรวิจัยและพัฒนาในรูปแบบการถ่ายทอดถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

๓) ควรวิจัยและพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวและการพัฒนาสู่วิสาหกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

ก. หนังสือ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน. แนวทางการพัฒนาและการผลิตสื่อการศึกษานอกระบบตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์. ๒๕๔๕.

กัลยาณี ปฏิมารพเทพ. การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาหาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช. ในภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). ๒๕๔๘.

เกษม จันทรแก้ว. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์. ๒๕๓๐.

เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. การอนุรักษ์และพัฒนาประเทศไทยในการอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยในแง่การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ. กรุงเทพมหานคร : ชูติมาการพิมพ์. ๒๕๒๘.

----- การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : สยามสมาคม. ๒๕๔๙.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. ภูมิปัญญาอีสาน. โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. อุบลราชธานี : หจก. ศรีธรรมออฟเซต. ๒๕๔๓.

จิระวิทย์ โกมลเปลิน. หมวดวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต ๓ เลือก ภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร : เสมาธรรม. ม.ป.ป..

จรัส เซ็นนิล. “รักษามะเร็งด้วยสมุนไพรและสมาธิบำบัด วัดคำประมง จังหวัดสกลนคร”. เล่มเดียวคุ้มโรคภัย. กรุงเทพมหานคร : ชมรมพิทักษ์ภูมิปัญญาไทย. ๒๕๕๓.

ฉัตยาพร เสมอใจ และมัทนียา สมมิ. พฤติกรรมผู้บริโภค. กรุงเทพมหานคร : ธรรมกมลการพิมพ์. ๒๕๔๖.

เจมส์. แอล. เครตัน. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน. แปลโดย ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์สันติวิธีเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย. ๒๕๔๓.

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลตระกูล. ภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยีพื้นบ้านและแหล่งวิทยาการในชุมชน. เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๓๓.

ธำรง อุดมไพจิตรกุล. เศรษฐศาสตร์การจัดการ. กรุงเทพมหานคร : Diamond in Business World. ๒๕๔๒.

นรินทร์ชัย พัฒนาพงศา. แนวทางแนวการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. ๒๕๓๘.

น้อย สุวรรณมณี. หมวดวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต ๑ เลือก ภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร : เสมาธรรม. ม.ป.ป..

นิคม ชมภูหลง. การสร้างและพัฒนาหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น. กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ ฉบับปรับปรุง. มหาสารคาม : หน่วยงานศึกษานิเทศก์สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม. ๒๕๔๒.

นิติ เอียวศรีวงศ์. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรที่ดินไทย. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๓๖.

นิวัติ เรืองพานิช. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ๒๕๔๖.

บัณฑิต อ่อนดำและสามารถ ศรีจำนงค์. การจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม. เชียงใหม่ : สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. มุลนิธิพัฒนาภาคเหนือ. ๒๕๔๔.

บุญศรี นุเกตุและคณะ. โรคและสมุนไพร. กรุงเทพมหานคร : โครงการสวัสดิการวิชาการ สถาบันพระบรมชนก. ๒๕๕๑.

เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ. “การวิจัยการมีส่วนร่วมทางส่งเสริมการเกษตร”. ประมวลสาระชุดวิชาการวิจัยเพื่อการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรหน่วยที่ ๙. คณะรัฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมมาธิราช. ๒๕๔๔.

ประเวศ วะสี. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. ๒๕๓๖.

----- . การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป. ๒๕๓๐.

ปรีดา จันท์แจ่มศรี วาสนา แสงสิทธิ์และสมหวัง อินทร์ไชย . วัฒนธรรมล้านนา : มิติด้านการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. ๒๕๕๓.

พร้อมจิต ศรีลัมพ์. สมุนไพรกับโรคระบบทางเดินอาหาร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๓๗.

พิเชษฐ์ หลั่งทรัพย์. การจัดการธุรกิจเบื้องต้น. นนทบุรี : เจริญรุ่งเรืองการพิมพ์. ๒๕๔๖.

พิบูล ทีปะปาล. หลักการตลาดยุคใหม่ในศตวรรษที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร : มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค.. ๒๕๔๕.

พัชรินทร์ สิริสุนทร. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร. ๒๕๔๖.

พัทยา สายหู. ลักษณะของชุมชนในสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๓๔.

เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ. การดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเองด้วยยาสมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน.
กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาตำราการแพทย์แผนไทย มูลนิธิการแพทย์แผนไทยพัฒนา.
๒๕๔๘.

เพ็ญศรี เขมะสุวรรณ. การวิจัยตลาด. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ. ๒๕๔๘.

ไพฑูรย์ ทองสม. แนวทางอนุรักษ์ สืบสานและเผยแพร่ภูมิปัญญาชุมชน. สงขลา : มหาวิทยาลัย-
ทักษิณ. ๒๕๕๕.

ไพรัตน์ เตชะรินทร์. นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบัน
ในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศักดิ์โสภา-
การพิมพ์. ๒๕๒๖.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สภาวะตลาดปัจจัยในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่. กรุงเทพมหานคร
: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : อักษร-
เจริญทัศน์. ๒๕๒๕.

----- . พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุค-
กพิมพ์. ๒๕๔๖.

รุจิจันทร์ วิจิรวานิช. การพัฒนาระบบฐานความรู้ด้านการรักษาโรคด้วยสมุนไพร.
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา สถาบันวิจัยและพัฒนา. ๒๕๕๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์-
ศิริวัฒนอินเตอร์พริ้น. ๒๕๔๖.

วันดี กฤษณพันธ์. สมุนไพรสารพัดประโยชน์. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาเภสัชวินิจฉัย คณะเภสัช
ศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๓๘.

วุฒิ วุฒิธรรมเวช. สารานุกรมสมุนไพร รวมหลักเภสัชกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
โอ. เอส. พรินท์ ดึงเฮ้าส์. ๒๕๔๐.

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. หลักการตลาด. กรุงเทพมหานคร : อีระฟิล์มและไซเท็กซ์. ๒๕๔๓.

----- . การบริหารการตลาดยุคใหม่. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร. ๒๕๔๖.

สาคร ถือเจริญ. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม. ๒๕๔๗.

สามารถ จันทร์สุรย์. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์
พรินท์ติ้ง. ๒๕๓๖.

สุธี นวราช. สมุนไพรใกล้ตัว สยบโรคร้าย. กรุงเทพมหานคร : ไพลิน. ๒๕๕๖.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๘.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. ๒๕๔๖.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ ๑ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. ๒๕๔๔.

สุปัญญา ไชยชาญ. **การบริหารการตลาด.** กรุงเทพมหานคร : พี เอ ลิฟวิ่ง. ๒๕๔๓.

สุรเชษฐ์ จิตตะวิกุล. **หลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาหลักสูตรและการสอน. คณะครุศาสตร์. สถาบันราชภัฏจันทรเกษม. ๒๕๔๒.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **ภูมิปัญญาไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถาบันไทยศึกษา. ๒๕๓๔.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔.** กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๕๘.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี. ๒๕๔๒.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. **ภูมิปัญญาชาวบ้าน ๔ ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.** นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๔๐.

-----**ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนและปรับตัวของชาวบ้านไทย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์. ๒๕๔๔.

ข. รายงานการวิจัย

จิตพนธ์ ชุมเกตุ. **การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนของชุมชนไทยมุสลิม อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี.** รายงานวิจัย. คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๖๐.

นงคราญ กาญจนประเสริฐ. **ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในอำเภอเมือง จ.พิษณุโลก.** พิษณุโลก : สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. ๒๕๔๔.

พินพัสณี พรหมศิริ. อ่างใน ปวีณา ผาแสง และคณะ. **การศึกษาการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผ้าทอพื้นเมืองน่าน กรณีศึกษา : กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเฮี้ย ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน.** น่าน : วิทยาลัยชุมชนน่าน. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. ๒๕๖๐.

สุภรชต์ อินทรเทพ. **รูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสำหรับครัวเรือนในชุมชน จังหวัดสระแก้ว.** คุชกุ

นิพนธ์. สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา. ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์. ปทุมธานี. ๒๕๖๑.

สุภาพร วิสูงเร . การศึกษาภูมิปัญญาของหมอฟันบ้านในอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์. รายงานการวิจัย. เพชรบูรณ์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์. สถาบันวิจัยและพัฒนา. ๒๕๕๗.

สัมพันธ์ กล้าโกล. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะที่เกี่ยวกับการดูแลสมรรถภาพทางเพศชายและความเสื่อมตามคัมภีร์เกษีย. ดุษฎีนิพนธ์. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. ๒๕๕๙

ค. วารสาร

จุฑารัตน์ พิริยะเบญจวัฒน์. ยาสมุนไพรและแนวความคิดการสร้างนวัตกรรมบรรจุภัณฑ์ยาสมุนไพร. วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ เดือนพฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๖๒.

ณฐา เมธากิตติกุลและคณะ. การพัฒนาช่องทางการจัดจำหน่ายสินค้าเกษตรอินทรีย์โดยแอปพลิเคชัน Folkrice. รายงานการประชุมวิชาการระดับชาติด้านการบริหารกิจการสาธารณะ ครั้งที่ ๔. ๒๕๖๐.

ปรีชา วงศ์ทิพย์. การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชนบ้านแม่ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. คณะมนุษยศาสตร์. วารสารมนุษยศาสตร์สาร ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒. ๒๕๕๔.

สุพัฒน์ ศรีสวัสดิ์และคณะ. พืชสมุนไพรประจำถิ่นและภูมิปัญญาการประยุกต์ใช้สำหรับการแพทย์พื้นบ้านในจังหวัดชายแดนภาคใต้. วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ Vol 5. No 4 (2013) ฉบับพิเศษประจำปี ๒๕๕๖.

สุภรชต์ อินทรเทพ สุวารีย์ ศรีปุณณะและผมหอม เชิดโกทา. สภาพปัญหาและแนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนจังหวัดสระแก้ว. วารสารวิจัยและพัฒนา. วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๖๐)

สัมพันธ์ กล้าโกล. การอนุรักษ์สมุนไพรไทยอายุวัฒนะเกี่ยวกับการดูแล สมรรถภาพทางเพศชาย. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (ฉบับพิเศษ) เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๐

เอกวิทย์ ณ ถลาง. แนวคิดการศึกษาเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น. วารสารครุศาสตร์. ๒๗๒. ๑๕-๒๐ . ๒๕๓๕.

เอกศักดิ์ เสงสุโข. วิสิทธิ์ มะณี. รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการดูแลสุขภาพและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร. วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มจร” คณะศึกษาศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัยปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑.

ง. สัมภาษณ์

สัมภาษณ์. พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ นางละมัย จันทะรัง ประธานกลุ่มสมุนไพร ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์. นางจันทร์ ตาแปง สมาชิกกลุ่มสมุนไพร ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

สัมภาษณ์ นายศรีวรรณ วงษ์กينا กำนันตำบลหัวฝาย ๒๖ ธันวาคม ๒๕๖๐.

ง. สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ชไมพร บรูณเจริญ. การศึกษาวิธีการทำสมุนไพร. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก.
<https://chamaiporn832.wordpress.com>

มูลนิธิเพื่อผู้บริโภค (มพบ.). แพทย์แผนไทยของสมุนไพร ขึ้นบัญชียาหลัก 22 รายการ. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://www.consumerthai.org/>.

วัดคำประมง. อโรคยศาล. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <http://www.khampramong.org/>.

เลิศชาย ศิริชัย. การแพทย์พื้นบ้านภาคใต้ ความหมายและกระบวนการ : บทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย. จุลสารศิลปศาสตร์สำนัก. Volume 1. Number 2. Cover Date : May 2. 2001. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก

<http://www.geocities.ws/worldcommune/issue2/medicine.html>

สภาองค์กรชุมชน(นนทบุรี). สมุนไพรไทย. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก <https://sites.google.com/>

สถาบันทรัพยากรมนุษย์. การสร้างมูลค่าเพิ่ม. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก

จาก <http://kc.hri.tu.ac.th/index.php?title=>

องค์การบริหารส่วนตำบลบางหลวง. การอนุรักษ์. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก

[http://sao-bl.go.th/UserFiles/File/2555/1212\(1\).pdf](http://sao-bl.go.th/UserFiles/File/2555/1212(1).pdf)

อาจารย์ สมุนไพร. วิธีเก็บพืชสมุนไพร. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก www.ajareeherb.com

อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์ นิศานาด แก้ววินัด. คู่มือภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพ. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก

<https://i4biz.nrct.go.th/download/ebook/70017.pdf>

Longdo Law. พระราชบัญญัติยา ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๒๒. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก

<http://law.longdo.com/law/451/rev938>.

SMEfriend. การสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value Added) ใครก็อยากทำ. ข้อมูลออนไลน์ เข้าถึงได้จาก
<http://smefriendblog.blogspot.com/2011/09/value-added.htm>.

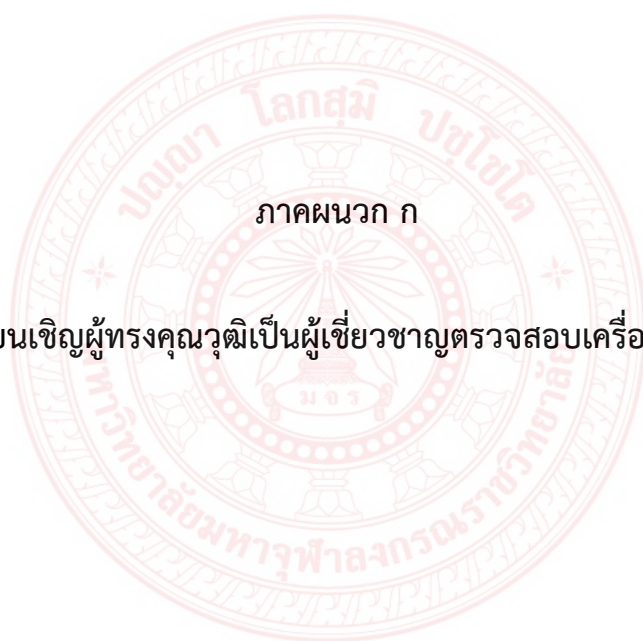

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

หนังสือเรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

หนังสือเรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย โทรฯ ๐๘-๓๕๗๓-๗๖๘๓ E-mail: kamnak2507@gmail.com

ที่ พิเศษ/๒๕๖๑

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

นมัสการ พระครูวิมลศิลปกิจ ผ.ศ. ดร.

ข้าพเจ้า ดร.ฤทธิชัย แกมनाค ตำแหน่ง อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์เชียงราย ได้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” โดยงานวิจัยเรื่องดังกล่าวได้รับการสนับสนุนงบประมาณประจำปี ๒๕๖๑ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในการนี้ ดร.นายฤทธิชัย แกมनाค หัวหน้าโครงการวิจัยและคณะผู้ร่วมวิจัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการวิจัยได้เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัยในครั้งนี้ กระผมและคณะผู้ร่วมวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า จักได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี

จึงนมัสการมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์และดำเนินการต่อไป

(ดร.ฤทธิชัย แกมनाค)

หัวหน้าโครงการ

ข้อมูลนักวิจัย

ดร.ฤทธิชัย แกมनाค โทร.๐๘-๓๕๗๓-๗๖๘๓

e-mail : kamnak2507@gmail.com

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย โทรฯ ๐๘-๓๕๗๓-๗๖๘๓ E-mail: kamnak2507@gmail.com

ที่ พิเศษ/๒๕๖๑

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

เรียน ดร.มณฑกานต์ ยุทธไกร

ข้าพเจ้า ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์เชียงราย ได้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” โดยงานวิจัยเรื่องดังกล่าวได้รับการสนับสนุนงบประมาณประจำปี ๒๕๖๑ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในการนี้ กระผม ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค. หัวหน้าโครงการวิจัยและคณะผู้ร่วมวิจัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการวิจัยได้เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัยในครั้งนี้ กระผมและคณะผู้ร่วมวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า จักได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์และดำเนินการต่อไป

(ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค)

หัวหน้าโครงการ

ข้อมูลนักวิจัย

ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค โทร.๐๘-๓๕๗๓-๗๖๘๓

e-mail : kamnak2507@gmail.com

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย โทรฯ ๐๘-๓๕๗๓-๗๖๘๓ E-mail: kamnak2507@gmail.com

ที่ พิเศษ/๒๕๖๑

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

เรียน ดร.กันตยา มานะกุล

ข้าพเจ้า ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์เชียงราย ได้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน” โดยงานวิจัยเรื่องดังกล่าวได้รับการสนับสนุนงบประมาณประจำปี ๒๕๖๑ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในการนี้ กระผม ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค. หัวหน้าโครงการวิจัยและคณะผู้ร่วมวิจัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการวิจัยได้เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัยในครั้งนี้ กระผมและคณะผู้ร่วมวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า จักได้รับความอนุเคราะห์จากท่านเป็นอย่างดี

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาให้ความอนุเคราะห์และดำเนินการต่อไป

(ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค)

หัวหน้าโครงการ

ข้อมูลนักวิจัย

ดร.ฤทธิชัย แกมมณาค โทร.๐๘-๓๕๗๓-๗๖๘๓

e-mail : kamnak2507@gmail.com

หนังสือเรียนเชิญวิทยากร

ที่ ศธ.๖๑๘๗.๒.๓./๑๔๐

วัดหัวฝ้าย

ต.สันกลาง อ.พาน จ.เชียงราย ๕๗๑๒๐

๒๘ มิถุนายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขอสนับสนุนวิทยากรมาบรรยายเกี่ยวกับการปรับปรุงบำรุงดินเพื่อปลูกพืชสมุนไพร

เจริญพร ผู้อำนวยการสถานีพัฒนาที่ดินเชียงราย

ด้วยวิทยาลัยสงฆ์เชียงราย ร่วมกับสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดทำโครงการวิจัยเรื่อง การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรพื้นบ้านชุมชนวัดหัวฝ้าย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ซึ่งมีกิจกรรมให้นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝ้ายซึ่งปลูกพืชสมุนไพรได้เข้าใจในเรื่อง “การปรับปรุงบำรุงดินให้เหมาะกับพืชสมุนไพร” ซึ่งจัดขึ้น ในวันอังคารที่ ๒๕ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๐๙.๐๐ น.เป็นต้นไป ณ โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝ้าย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย

ทั้งนี้โรงเรียนวัดหัวฝ้ายเห็นว่าสถานีพัฒนาที่ดินเชียงรายเป็นหน่วยงานที่มีวิทยากร นักวิชาการเกษตรที่มีความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ในศาสตร์แขนงนี้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงขอเชิญบุคลากรของสถานีพัฒนาที่ดินเชียงรายมาเป็นวิทยากรเพื่อดำเนินการบรรยายให้นักเรียนผู้สูงอายุที่เป็นเกษตรกรปลูกพืชสมุนไพรจำนวน ๖๐ คน ในหัวข้อตามวันและเวลาดังกล่าว

โรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝ้าย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านและขอเจริญพรขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระครูปิยวรรณพิพัฒน์)

เจ้าอาวาสวัดหัวฝ้าย

สำนักงานวัดหัวฝ้าย

โทรมือถือ. ๐๘๑ ๖๐๒ ๗๑๙๗

โทรฯ ๐๕๓-๖๐๔๘๕๓

ผู้ประสานงาน ดร. ฤทธิชัย แกมมณาค ๐๘๓-๕๗๓-๗๖๘๓

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ชื่อ.....สกุล.....

ตำแหน่ง.....

สัมภาษณ์เมื่อ.....

ตอนที่ ๒ ความคิดเห็นต่อการส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

๒.๑ ท่านคิดว่าสภาพปัญหาการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนบ้าน

หัวฝาย เป็นอย่างไร

๒.๑.๑ ปัญหาด้านแนวคิด

๑) สภาพปัญหาการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างไร

.....

.....

๒) แนวคิดในการอนุรักษ์สมุนไพรเป็นอย่างไร

.....

.....

๓) หลักการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างไร

.....

.....

๔) กระบวนการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างไร

.....

.....

๕) วิธีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างไร

.....

.....

๒.๒ ท่านคิดว่าแนวทางการพัฒนาการอนุรักษ์การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนบ้านหัวฝาย
เป็นอย่างไร

๒.๒.๑ การการเพาะปลูกสมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนบ้านหัวฝายเป็นอย่างไร

๑) การอนุรักษ์และรวบรวมการปลูกรักษาพันธุ์สมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนบ้านหัวฝายเป็นอย่างไร

.....

.....

๒) วิธีการขยายพันธุ์สมุนไพรพื้นบ้านในชุมชนบ้านหัวฝายเป็นอย่างไร

.....

.....

๒.๒.๒ การใช้ประโยชน์สมุนไพรพื้นบ้าน

๑) การพัฒนาผลิตภัณฑ์และคุณภาพวัตถุดิบจากสมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างไร

.....

.....

๒) การนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้

.....

.....

.....

๓) การปลูกสมุนไพรใช้ได้ในบ้าน

.....

.....

๔) การนำสมุนไพรบางชนิดใช้ประโยชน์เป็นอาหารและยาในสมุนไพร

.....

.....

แบบสนทนากลุ่มย่อย(Focus Group Discussion)

เรื่อง การส่งเสริมและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

ประเด็นการสนทนากลุ่มย่อย

๑. สถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับสมุนไพรในชุมชนบ้านหัวฝายเป็นอย่างไร

๒. สมุนไพรพื้นบ้านพื้นบ้านที่ประชาชนนำมาปลูกและใช้ในชุมชนบ้านหัวฝายมีอะไรบ้าง

ชื่อพืช	ส่วนของพืชที่ใช้	สรรพคุณทางยา	ลักษณะและวิธีการใช้	อื่น ๆ

๓. การอนุรักษ์สมุนไพรในชุมชนบ้านหัวฝาย มีหรือไม่ มีวิธีการอย่างไร ทำให้ผลได้อย่างไร มีปัญหาอะไรบ้างหรือไม่

๔.ความคิดเห็น/แนวทางในการอนุรักษ์ เช่นต้องการให้ทำอะไร ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับนโยบาย

๕.กระบวนการสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรในชุมชนบ้านหัวฝาย ควรทำอย่างไร

ภาคผนวก ค

ภาพถ่ายการลงพื้นที่ทำวิจัย/การสัมภาษณ์

ภาพถ่ายการลงพื้นที่ทำวิจัย/การสัมภาษณ์

สัมภาษณ์พระครูปิยวรรณพิพัฒน์

พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ ชี้แจงแก่สมาชิก
กลุ่มรักษัสมุนไพร

คณะผู้วิจัยชี้แจงสมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพร

นักวิชาการเกษตรบรรยายให้ความรู้แก่
สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพร

คณะผู้วิจัยจัดกิจกรรมสนทนากลุ่ม

คณะผู้วิจัยจัดกิจกรรมสนทนากลุ่ม

คณะผู้วิจัยจัดอบรมการทำยาต้มสมุนไพร

สมาชิกกลุ่มรักษสมุนไพร(บางส่วน)

คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพรร่วมกัน

อุปกรณ์ทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรร่วมกัน

สมุนไพรร่วมกันที่สมาชิกนำมาฝาก

คณะผู้วิจัยเข้าอบรมหลักสูตรพัฒนาเศรษฐกิจ

คณะผู้วิจัยและตัวแทนสมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพรร่วม
เข้าอบรมหลักสูตรพัฒนาเศรษฐกิจ

สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพรร่วมศึกษาดูงาน

สมาชิกกลุ่มรักษัสมุนไพรร่วมศึกษาดูงาน

ภาคผนวก ง

รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๒๐ รูป/คนประกอบด้วย

๑. พระครูปิยวรรณพิพัฒน์ เจ้าอาวาสวัดหัวฝาย ผู้อำนวยการโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย
๒. นางชมพร สีเงิน พยาบาลวิชาชีพชำนาญการ โรงพยาบาลพาน อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย
๓. นางศรีประภา วาณิชพิพัฒกุล หมออนามัย
๔. นางจิราพรรณ คงไทย ข้าราชการบำนาญ และปราชญ์ด้านความรู้วิชาการ
๕. นางอัจจิมา รินเที่ยง ครูอาสา
๖. นางสาว.นพรัตน์ เมืองมาลี ครูอาสา
๗. นางสาวจันทร์เพ็ญ ตัวลือ ครูอาสา
๘. นางเพียรทอง คำพุทธ ครูอาสา
๙. นางละมัย จันทร์ทะรัง ประธานกลุ่มรักษ์สมุนไพร และครูอาสาโรงเรียนผู้สูงอายุ วัดหัวฝาย
๑๐. นางสมพร วง วงศ์แก้ว ประธานกลุ่มโรงเรียนผู้สูงอายุและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
๑๑. นางอำไพ เชื้อเมืองพาน ประธานนักเรียนผู้สูงอายุโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
๑๒. นางหนูพร ยศเมือง รองประธานนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
๑๓. นายอนุพงษ์ ตาบุญ รองประธานนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
๑๔. นางบัวลอย เมืองมาเหล้า กรรมการนักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
๑๕. นางภัทราพร พงษ์สวัสดิ์ นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
๑๖. นายสุภาพ วงศ์แก้ว นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
- ๑๗.นางพิศมัย วงศ์แก้ว นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร
- ๑๘.นางจันทร์ ตาแปง นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์สมุนไพร

๑๙. นางจันทร์ทา วงศ์จินา นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์

สมุนไพรร

๒๐. นางจันทร์คำ ตันหล้า นักเรียนโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายและสมาชิกกลุ่มรักษ์

สมุนไพรร

ภาคผนวก จ

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

๑. ชื่อ ฉายา/นามสกุล ผศ.ดร.ฤทธิชัย แกมनाค
๒. วัน เดือน ปีเกิด -
๓. วุฒิการศึกษา ศศบ.(รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ.๒๕๓๐
MA(Pol.Sc.) Banaras Hindu University พ.ศ. ๒๕๔๔
Ph.D. (Soc.Sc.) Magadh University India พ.ศ. ๒๕๕๐
๔. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำ วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๕. ที่อยู่ วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย(ส่วนแยก) บ้านน้ำลาด ตำบลริมกก อำเภอเมือง
เชียงราย จังหวัดเชียงราย ๕๗๑๐๐
โทรศัพท์ ๐-๕๓๗๑-๗๐๕๕, มือถือ ๐๘-๓๕๗๓-๗๖๘๓
โทรสาร ๐-๕๓๗๑-๕๘๗๖
E-mail : kamnak2507@gmail.com
๖. ผลงานวิจัย
 - ๑) เรื่อง “ศึกษาสภาพปัญหาในการทำวัตร-สวดมนต์ของชุมชนวัดพระแก้ว อำเภอเมือง
เชียงราย จังหวัดเชียงราย” ๒๕๕๓ หัวหน้าโครงการวิจัย
 - ๒) เรื่อง “พฤติกรรมเชิงจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาของสามเณรชาวไทยภูเขาศึกษา
ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จังหวัดเชียงราย” ๒๕๕๕ หัวหน้าโครงการวิจัย
 - ๓) เรื่อง “การวิเคราะห์ระบบอุปถัมภ์ของพระสงฆ์กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น”
๒๕๕๗ หัวหน้าโครงการวิจัย
 - ๔) เรื่อง “การบูรณาการหลักไตรสิกขากับจิตวิทยาวัยรุ่นในการพัฒนาเชิงบวกแก่เยาวชน
ในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนจังหวัดเชียงราย” ๒๕๕๘ หัวหน้าโครงการวิจัย
 - ๕) เรื่อง “การเสริมสร้างสุขภาพของผู้สูงอายุ ตามแนวพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญา
ล้านนา” ๒๕๕๘ ผู้ร่วมวิจัย
 - ๖) เรื่อง “รูปแบบการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุของโรงเรียนผู้สูงอายุ
วัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย” ๒๕๕๙ หัวหน้าโครงการวิจัย
 - ๗) เรื่อง “ กระบวนการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ของวัด
และชุมชนในล้านนา” ๒๕๖๐ หัวหน้าโครงการ
 - ๘) เรื่อง “ การเสริมสร้างเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดและชุมชนใน
ล้านนา” ๒๕๖๐ หัวหน้าโครงการย่อย

๙) เรื่อง “ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์” ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย

๑๐) เรื่อง “ ศึกษาแหล่งอารยธรรมโบราณลุ่มแม่น้ำกก-แม่น้ำลาว ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย” ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย

๑๑. เรื่อง “ ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง : ลายเวียงกาหลงสู่เป้าหมายอาชีพที่ยั่งยืนของชุมชน” ๒๕๖๒ ที่ปรึกษาโครงการ

๑๒) เรื่อง “ งานศิลปหัตถกรรมลายเวียงกาหลงบนวัสดุที่หลากหลาย : นวัตกรรมศิลปะเวียงกาหลง” ๒๕๖๒ ที่ปรึกษาโครงการ

ประวัติผู้ร่วมวิจัย ๑

๑. ชื่อ ฉายา/นามสกุล พระครูวิมลศิลปกิจ (เรื่องฤทธิ์ ธนปญโญ) ผศ. ดร.
๒. วัน เดือน ปีเกิด -
๓. วุฒิกการศึกษา น.ธ.เอก,
พธ.บ.(สังคมศึกษา), มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.
๒๕๔๕
ค.ม.(การบริหารการศึกษา),มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. พ.ศ. ๒๕๔๘
Ph.D.(Local Wisdom), Bodhisastra University, FL. USA., พ.ศ.๒๕๖๐
๔. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๕. ที่อยู่ วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาลากลางจังหวัดเชียงราย (หลังเดิม) ถนนฤทธิ์ประศาสน์
ตำบลเวียง อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย ๕๗๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๕๓๗๑-๗๐๕๕, มือถือ ๐๘-๑๙๖๑-๓๓๔๕
โทรสาร ๐-๕๓๗๑-๕๘๗๖
E-mail: wcp48@hotmail.com

๖. ผลงานวิจัย

๑) เรื่อง “ การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย” ๒๕๕๕ หัวหน้าโครงการ

๒) เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์มิติทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนาที่ปรากฏในพระเวสสันดรชาดก ภาคพายัพ ฉบับสร้อยสังกร” ๒๕๕๖ หัวหน้าโครงการ

๓) เรื่อง “การเสริมสร้างพลังของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และผู้สูงอายุในการพัฒนาเทศบาลตำบลเวียงเหนือ อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย” ๒๕๕๗ ผู้ร่วมวิจัย

๔) เรื่อง “การวิเคราะห์บริบทและสภาพการเปลี่ยนแปลงของภาษาล้านนาใน ๕ เชียง” ๒๕๕๗ หัวหน้าโครงการ

๕) เรื่อง “วิเคราะห์เนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาคำสืบทพระยาพรหม” ๒๕๕๘ หัวหน้าโครงการ

๖) เรื่อง “การเสริมสร้างสุขภาพของผู้สูงอายุ ตามแนวพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาล้านนา” ๒๕๕๘ ผู้ร่วมวิจัย

๗) เรื่อง “แนวทางการบริหารจัดการในการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน และคุณภาพชีวิต ตามกรอบแผน กพด.” ๒๕๕๙ หัวหน้าโครงการ

๘) เรื่อง “วิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในจังหวัดเชียงรายการวิเคราะห์จากเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี” ๒๕๕๙ หัวหน้าโครงการ

๙) เรื่อง “การจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์” ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย

๑๐) เรื่อง “The city of Art : ศิลปะ สถาปัตยกรรมในวัดที่เป็นพระอารามหลวง จังหวัดเชียงราย” ๒๕๖๐ หัวหน้าโครงการ

๑๑) เรื่อง “กระบวนการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ของวัดและชุมชนในล้านนา” ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย

๑๒) เรื่อง “ศึกษาแหล่งอารยธรรมโบราณลุ่มแม่น้ำกก-แม่น้ำลาว ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย” ๒๕๖๐ หัวหน้าโครงการ

๑๓) เรื่อง “เชียงรายเมืองแห่งศิลปะ: วัด โบราณสถานในเขตอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย” ๒๕๖๑ ผู้ประสานงาน

๑๔) เรื่อง “Chiang Rai city of art : ช่างสิบหมู่ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาจังหวัดเชียงราย” ๒๕๖๑ หัวหน้าโครงการ

๑๕) เรื่อง “ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง : ลายเวียงกาหลงสู่เป้าหมายอาชีพที่ยั่งยืนของชุมชน” ๒๕๖๒ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย หรือชุดโครงการวิจัย

๑๕) เรื่อง “ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง : ลายเวียงกาหลงสู่เป้าหมายอาชีพที่ยั่งยืนของชุมชน” ๒๕๖๒ หัวหน้าโครงการย่อย

ประวัติผู้ร่วมวิจัย ๒

๑. ชื่อ /นามสกุล นางสาวรัชชา พันเลิศพาณิชย์
๒. วัน เดือน ปีเกิด -
๓. วุฒิการศึกษา กศ.บ. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๓๐
รปศ. มหาวิทยาลัย ราชภัฏเชียงราย ๒๕๕๕
๔. ตำแหน่ง นักวิจัยอิสระ
๕. ที่อยู่ ๖๔๙/๒ ถนนวัดใหม่หน้าค่าย ซอย ๑๕ ตำบลเวียง
อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย ๕๗๐๐๐
โทรศัพท์มือถือ ๐๘๘-๘๕๙๕๕๓๗
E-mail kataynoi29507@gmail.com

๖. ผลงานวิจัย

- ๑) เรื่อง “ การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์” ๒๕๕๖ ผู้ร่วมวิจัย
- ๒) เรื่อง “การวิเคราะห์ระบบอุปถัมภ์ของพระสงฆ์กับองค์กรปกครองส่วน” ๒๕๕๗ ผู้ร่วมวิจัย
- ๓) เรื่อง “การบูรณาการหลักไตรสิกขากับจิตวิทยาวัยรุ่นในการพัฒนาเชิงบวกแก่เยาวชนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนจังหวัดเชียงราย “ ๒๕๕๘ ผู้ร่วมวิจัย
- ๔) เรื่อง “รูปแบบการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย” ๒๕๕๙ ผู้ร่วมวิจัย
- ๕) เรื่อง “ กระบวนการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ของวัดและชุมชนในล้านนา” ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย
- ๖) เรื่อง “ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางโบราณสถานล้านนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชินกาลมาลีปกรณ์” ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย